

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L Tarih

200
AĞUSTOS
2010

Toplumsal Tarih
1-200
Dizin-CD

1910'da gerçekleşen

Büyük köpek itlâfı

İrvin Cemil Schick'ten İstanbul, mekân,
insanlar ve hayvanlar üzerine... sayfa 22

İpek Çalışlar ile;
Halide Edib
söyleşisi
Aydan Çelik
Cansu Kılınçarslan

Almanya Postdam'da
Enver Paşa Köprüsü
Malte Fuhrmann

Antik çağlar,
tarih ve tarihçi
Taner Timur

200. sayı
vesilesiyle

Mete Tunçay-Edhem Eldem söyleşisi
Akademi, tarih ve
tarih dergiciliği

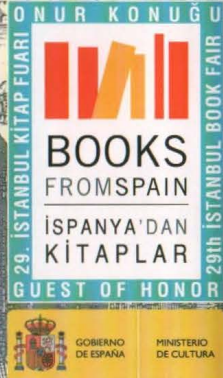
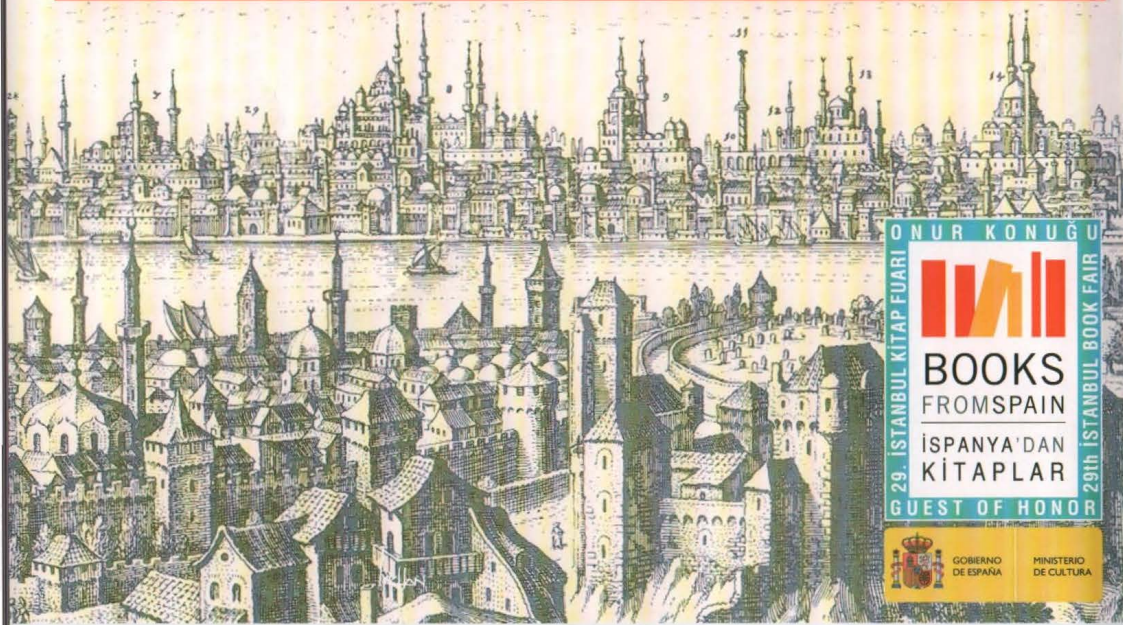

İSTANBUL'U YAZMAK

YİRMİ DOKUZUNCU İSTANBUL

KİTAP FUARI

30 EKİM - 7 KASIM 2010

www.istanbulkitapfuari.com

Üniversiteye
Bağlı

Medya Sponsoru

İstanbul
Büyükçekmece
Bölgesi

Öte Karatoprak

Öte Karatoprak
Üniversiteye Bağlı

Öte Karatoprak
Üniversiteye Bağlı

Öte Karatoprak
Üniversiteye Bağlı

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİSİ

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522, Büyükçekmece
İstanbul
Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 886 66 98
www.tuyap.com.tr

E-posta :
Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr
Reklam Satış
reklam@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoversas@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı
taيران@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Adana
tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara
tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri
tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Konya
tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Mardin
tuyapmardin@tuyap.com.tr

E-posta :
Tüyap Mersin
tuyapmersin@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun
tuyapsamsun@tuyap.com.tr
Tüyap Trabzon
tuyaptrabzon@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis
tuyaptiflis@tuyap.com.tr
Tüyap Trabzon
tuyaptrabzon@tuyap.com.tr
Tüyap Van
tuyapvan@tuyap.com.tr

istanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul, Türkiye

HU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZİNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

Türkiye’de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O’nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

200. SAYIMIZLA MERHABA,

Mete Tunçay'ın kurduğu, Tarih Vakfı'nın desteklediği *Toplumsal Tarih* Ocak 1994'ten bu yana hiç aksamadan her ay çıktı. Tunçay'dan sonra *Toplumsal Tarih*'i sırasıyla, Ekrem Çakıroğlu, Osman Köker, Murat Dirican, Mustafa Yolaç, A. Münise Mahmutogulları, Tan Morgül yönettiler. 149. sayıdan itibaren şii aydır dergiye ben yönetiyorum. İsmi saydığım, şayamadığım *Toplumsal Tarih*'e emeği geçen, destek veren herkese teşekkür ediyorum.

Bu sayıda Mete Tunçay ve Edhem Eldem, başka şeylerin yanı sıra *Toplumsal Tarih*'in yayın çizgisini tartıştılar. Bu zengin söyleşide bence iki önemli nokta var:

- 1- Tunçay'ın vurguladığı "milli mefahiri" okşamamak.
 - 2- Eldem'in altını çizdiği "boynuzun kulağı geçmesinin mümkün olmadığı" ortamlara ve düzenlere tutum almak, dolayısıyla kendini ve başkalarını eleştirme yeteneğinin, eleştiriye tahammülün olumlanması.
- Eldem'in dergiye yönelttiği eleştiriler de var, söyleşide okuyacaksınız. Ben bunları özetle şöyle anlıyorum: Derginin kendi çalıp kendi dinleyen bir hali var; içeriğini zayıflatmadan *Toplumsal Tarih*'i daha cazip, daha albenili kılmamanın ve dolayısıyla daha fazla okuyucuya ulaşmanın yollarını aramalıyız.

Tarih ve Toplum'u kurarken Mete Tunçay neyi model aldı: bilmiyorum, muhtemelen bir modeli yoktu. *Tarih ve Toplum*'un çıkmaya başladığı 1983 yılından beri devamlılığı olan bu çizgi Türkiye'deki nitelikli tarih okuyucusunun ilgisi sayesinde devam ediyor. *Tarih ve Toplum*'u saymazsak söz ettiğim modelsizlik hali *Toplumsal Tarih*'te de devam ediyor. Ne gerçek anlamda hakemli bir dergi, ne de popülizme teslim olmuş bir dergi. Bu çizgi 30 yılı yakın zamandır devam edebildiğine göre sanırım benzeri olmayan, kendi modelini kendisinin oluşturduğu bir dergi olarak tanımlayabiliriz *Toplumsal Tarih*'i.

Ağustos sayımızda kapağa İrvin Cemil Schick'in 1910 köpek kıyımını ele aldığı yazısını taşıdık. Bu çok özgün çalışma, ilginç bir duyarlılıkla kaleme alınmış. Makalenin temel tezi İstanbul'da mahalle hayatının sona yaklaşmasıyla köpek topluluklarıyla insan topluluklarının eski uyumlarını yitirmeleri ve köpeklerin kıyımına uğramaları. Schick bütün makale boyunca hayvanlarla insanların daha uyumlu bir şekilde birlikte yaşadıkları bir dünya özlemini okuyucuya yansıttı.

300. sayıda da görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

06 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 NTV TARİH İLE SANSÜR TARTIŞMASI AÇIKLAMA DEYİP GEÇME

Kahraman Şakul

11 İŞİ YAYINCILIK OLAN KİMSE SANSÜRE DESTEK VERMEZ

Ahmet Akşit

11 HRANT DİNK CİNAYETİ DAVASI'NDA 14. DURUŞMA

12 İKİNCİ İKTİSAT TARİHİ KONGRESİ

Murat Koralıtürk

13 İSMAİL BEŞİKÇİ TÜRKİYE'NİN VİCDANIDIR

Orhan Miroğlu

14 TOPLUMSAL TARİH'İN 200. SAYISI VESİLESİYLE METE TUNÇAY - EDHEM ELDEM SÖYLEŞİSİ TARİH, TARİH DERGİCİLİĞİ, AKADEMİ

22 İSTANBUL'DA 1910'DA GERÇEKLEŞEN BÜYÜK KÖPEK İTLAFI:

BİR MEKÂN
ÜZERİNDE
ÇEKİŞME VAKASI

İrvin Cemil Schick

34 İPEK ÇALIŞILAR İLE HALİDE EDİB SÖYLEŞİSİ

Aydan Çelik
Cansu Kılınçarslan

46 ALMANYA POTSDAM'DA ENVER PAŞA KÖPRÜSÜ

Malte Fuhrmann

54 ESKİÇAĞ'DA İSTANBUL'DA (BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ) İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR

Mustafa H. Sayar

60 ANTİK ÇAĞLAR, TARİH VE TARİHÇİ

Taner Timur

66 DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİNDE BİR FAY HATTI 1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Suat Oktar - Arzu Vurli

72 DEVLET DESTEKLİ KÜRTÇE EĞİTİM KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ

Bahattin Demir

80 1927 YILINDA İSTANBUL LİMANI'NDA MAVNACILAR GREVİ

Fatma Yalçın

87 SANAYİLEŞME OLGUSU ÇERÇEVESİNDE İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ

Ozcan Şabudak

94 KASTAMONU VALİSİ REŞİD (PAŞA) BEY, ERMENİLERİ KORUDU MU?

Fuat Dündar

54

İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR

Mustafa Sayar Byzantion'da bulunan farklı kültürlere, kavimlere ait tapılardan kalan izleri tanıtıp, bunların o zaman da bir akültürasyona işaret ettiği sonucuna varıyor.

66

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

Suat Oktar ve Arzu Varlı, İzmir İktisat Kongresi'nden sonra İstanbul'da düzenlenen, tüccarlar ve akademisyenlerin katıldığı 1948 İktisat Kongresi'nin devletçiliğin taşıyıcı sürecindeki rolünü inceliyor.

72

KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ

Bahattin Demir, devlet destekli Kürtçe eğitim veren ilk ve tek okul olma özelliği taşıyan Kürd Meşruiyet Mektebini ele alıyor.

87

İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ

Özcan Şabudak, Eminönü'ndeki han tiplerindeki tarihsel ve işlevsel farklılıklara dikkat çekip, bunların ekonomide hangi dönüşümlere karşılık geldiğini inceliyor.

94

KASTAMONU VALİSİ REŞİD PAŞA

Fuat Dündar, Kastamonu Valisi Reşid Paşa'nın tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialarla çelişen, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgrafları inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Derneği Sayı: 200, Ağustos 2010

TARİHİ VAKFI
ADINA SATILMI
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet O. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktaş, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nürsen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoglu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Selçuk Akşin Sömet, Canay Şahin, Özgür Tekin, Tamer Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eylül Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)
SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Aysel Kazıcı
KATKIDA BULUNAN
Sertan Batur, Merve Erşin
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık
A.Ş. Seyrantepe Mah.
İbrahim Karaoglanoglu
Cad., Yayıncılar Sok. No:5
SEYRANTEPE 4. LEVENT
İSTANBUL
Tel: +90 212 281 92 81

BASKI TARİHİ
28.07.2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarların izni alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

İSTANBUL KÖPEKLERİNİN HAYIRSIZ ADA SÜRGÜNÜ

L'illustration dergisinin 16 Temmuz 1910 tarihli ve 3516 numaralı sayısının kapığında Belçika'nın kralı I. Albert (d. 1875, hd. 1909-1934) ile eşi Bavyera düşesi Elisabeth yer almaktaydı. Derginin iç sayfalarından biriyse olduğu gibi İstanbul köpeklerine ayrılmıştı. İstanbul'daki köpeklerin yabancı seyyah ve gözlemcilerin ne kadar ilgisini çektiğini hatırlatmaya herhalde gerek yoktur. Buna örnek teşkil etmek üzere daha az bilinen bir kaynaktan, genel olarak hayvanlardan ve hayvan sevgisinden bahseden ve burada aktarılan olaylardan sadece bir sene önce

yayınlanmış olan bir kitaptan kısa bir alıntı vemekle yetinelim:

"[Köpeklerin] en çok sevildiği ülke hangisidir? Türkiye. Orada onların hepsine uygun olup olmadığına bakmaksızın yemek veriliyor. Hamile dişi sokak köpeklerine doğum yapmaları için evlerin önünde ot veya samandan yatacak yer hazırlanıyor. Camiden çıkıldığında, onlara özel olarak yapılmış peksimet dağıtılıyor. İstanbul'da kendilerini barındırma hakları meşhurdur. Bu kentin sokak köpeklerinin nüfusu 60.000 kadardır. Küçük aşiretlere bölünmüşler;

bu aşiretlerin her birinin bir sokağı veya bir mahallesi bulunuyor ve oradan çıkmadıkları gibi kimseyi de sokmuyorlar, böylece her köpek aynı mahallede doğup, büyüyüp ölür. Lüksün ve zarafetin merkezi olan Pera Caddesi'nin orta yerinde bu köpekleri caddenin veya kaldırımın ortasında yayılmış bulursunuz. Kırkların ortasındaki kadar rahat bir şekilde gelen geçeni umursamıyorlar. Daha doğrusu kendi evlerinde olan onlar; size de onların rahatını bozmamak düşünüyor."

Bu yazının neşredildiği tarihten bir sene sonra, İstanbul'un köpeklerinin akıbeti birdenbire değişecek, sokaklardan toplanan köpekler belediyece gemilere ve mavnalara yüklenerek Hayırsız Ada veya Sivri Ada adıyla bilinen Kızıl Adalar'dan birine sürülerek orada kaderlerine terk edileceklerdi. L'illustration dergisi ise Samuel Weinberg'in bir fotoğrafını tam sayfa yayımlayarak altına eklediği kısa metinle, içler acısı bu durumu okurlarına aktarmıştı. 1908 ihtilalinin neredeyse ikinci yıldönümünde cereyan eden bu olayın Jön Türklerle bağlantılandırılmasının ne manaya geldiğini, asırlar boyuncaya hayvan ve özellikle köpek- dostu olarak bilinen "Türk" nüfusunun bu niteliğiyle bu uygulamanın nasıl telif edilip edilemediği konusunda burada girmek maksadımızı aşacaktır. Bu konuda Mavroyeni Paşa'dan; Taner Timur'a; veya Catherine Pinguet'ye kadar uzanan konuyla ilgili eserleri hatırlatmakla yetinip konuya ilgi duyanlara bir müjde verelim: Bu sayıda İrvin Cemil Schick'in bu meseleye dair ayrıntılı ve gayet özgün bir yazısı yer almaktadır.

JÖN TÜRKLER TARAFINDAN SÜRGÜNE MAHKÛM EDİLEN KÖPEKLER

Aslında pek rahatsız edici olmayan ve şefkat dolu olan İstanbul'un efsanevi köpekleri, polisin aldığı yeni bir tedbirle Marmara Denizi'ndeki Oxiyas isimli küçük bir adaya sürüldüler. Geceeleri sık sık sadece bir okşayış beklentisiyle eşlik ettikleri kişiler artık onları pazar günleri gezmeye çıktıklarında görebiliyorlar. Ne yazık ki bu merhametli ziyaretçilerin karşılaştıkları pek iç açıcı bir manzara değil. Geminin güvertesinden ilk karşılaştıkları, güneşin yakıcı acısını ve sineklerin ısırtıklarından kaçmak için yarı yarıya kendilerini denize atmış olan ve azıcık bir yemeği birbirlerinden koparmaya çalışan bu zavallı yaratıkların görüntüsüdür. Bütün içecekleri, bir kuyudan petrol tenekeleriyle çekilen bir sudan ibaretir ki onun üzerine öyle bir heyecanlı atılırlar ki başlarında bekçiler onları sopayla ayırmak zorunda kalıyorlar. Her halde bu zavallı hayvanlar için Oxiyas Adası ziyaretçisiz kaldıklarında nasıl da bir cehennem halini alıyordur kim bilir!

Sürgüne
mahkûm edilen
köpekler.

DİPLOTLAR

- 1 Henri Lautard, *Zoophilie ou sympathie envers les animaux: Psychologie du chien, du chat, du cheval*, Paris, Société française d'imprimerie et de librairie, 1909, s. 94. [Zoofili ya da hayvan sevgisi, Köpek, kedi, at psikolojisi]. Bu arada bu eserde kullanılan zoophilie tabirinin bugünkü hayvanlarla cinsel ilişkiye bulunma manasından farklı bir şekilde kullanıldığını alınıp çizelim.
- 2 Navroyni Paşa, *Chiena erranta de Constantinople et chien et chata de bonne maison*,

Paris, Maisonneuve, 1902. İstanbul'un sokak köpekleri ve iyi alle kedi ve köpekleri, Taner Timur, "XIX. Yüzyılda İstanbul'un Köpekleri", *Tarih ve Toplum*, c. 20, 117 (Eylül 1993), s. 118-122. "Köpekler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 5., s. 87-89.

4 Catherine Pinget, *Les chiens d'Istanbul, Saint-Pourçain-sur-Soule, Bleu autour*, 2008: *İstanbul'un Köpekleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yardımlarına, ardından da aylık 300 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin olusturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımızla ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise 640 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Bekay Emlakçılık ve Ticaret A.Ş.

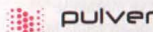
Balparmak A.Ş.

Ekin Fuarçılık Ltd.

MUDO

Pulver Kimya A.Ş.

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

İSTİYİL
TARİH VAKFI

YAKIF MERKEZİ
Zindankıyısı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

ÖRNEKLİLİK, PROJE FON BELİRTME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankıyısı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

İzmir'de Bir Vakıa

1 AĞUSTOS 1910

TANIN

Dün akşam geç vakit İzmir muhabir-i mahsusamızdan âtidedi telgrafı aldık: İzmir, 18 Temmuz — Malum olduğu üzere kiliselerde irad-ı nutuk etmek, miting akd eylemek meselelerinde öteden beri ihtilâf mevcuttur. Bundan dolayı bugün İzmir'de müessif bir hadise zuhur etti. Ermeni Kilisesi'nde icra-yı ayin edildiği sırada Daşnakstuyun Komitesi'nden Nalbathan namında bir zat irad-ı nutuk etmek ister. Evvelce zabıtaya kilise tarafından malumat verilmiş, mümâileyhin men'i iltimas edilmişti. Polis Nalbathan Efendi'yi irad-ı nutuktan men' etmesi üzerine taraftarları arasında bir galeyân hasıl oldu. Bu esnada Daşnakstuyunların muhalifleri bulunan Ramgavaryanlar (?) aralarında bir ihtilaf, bir münazaâ çıktı. Bunu bir kargaşalık takip ederek birçok el, takriben 30 defa silah atıldı. Derhal zabıta müdahale etti. İki kişi vefat, üç kişi mecruh oldu. Zabıta hemen şüphe ettiği eşhası tevkif ederek ahaliyi dağıttı. lade-i sukûna muvaffak oldu.

Cemiyet-i Hafîye Hakkında Times'in Mütalaası

3 AĞUSTOS 1910 İKDAM

Times gazetesi son nüshasında (İslahat-ı Esasiye Cemiyeti) namı tahtında teşekkül eden Cemiyet-i Hafîye'den bahsettiği sırada cereyan-ı vakaiyi hülâsaten tarif ettikten sonra ber-vech-i âti beyan-ı mütalaa ediyor: "Cemiyet-i Hafîye'nin temin-i maksadı için iki plan arasında mütehayyir ve mütereddid kaldığı söyleniyor. Bunlardan biri doğrudan doğruya vükelâden bazılarına doğrudan doğruya suikast etmek, diğeri Ramazan-ı hissiyat-ı halkı duçar-ı tehey्यuc ve infial edecek teşebbüsatta bulunmak idi. İlk plan terk edilmiştir. Çünkü aza-yı cemiyet arasında fiil-i katli icra

için kâfi cesarete sahip fedâiler bulunamamıştır. İkinci plan ise Ramazan'da icra edilecek imiş ki bu da şehirdeki âlüftelerden birçoğunu İslam kadınları kılığına sokmak ve Ramazan'da bunları pek açık ve münasebetsiz hâlde sokaklarda dolaştırmak ve icra-yı rezalet ettirmek suretiyle halka karşı "İste hürriyetin neticesi" demek, efkâr-ı umumiye-i İslamiyeyi hükümet-i hazıra aleyhine çevirmek imiş. Efkar-ı umumiye epeyce duçar-ı hiddet ve infial olduğu takdirde bütün şehirlerde bir anda İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine bir kıyam tertip edilecek, kabine iskat olunacak imiş. Cemiyet-i Hafîye'nin bu hareketini mazur göstermek isteyenlerin sözleri acaba makul ve şayan-ı istimâmdır? Asla değildir. Cemiyet-i Hafîye'nin bu hareketi bir arbede ve igtışaştan başka bir şey değildir. Filhakika bu hareket pâydar bir muvaffakiyet temin edemez idiyse de hayli tehlikeli bir tehey्यuc tevlid edebilirdi. En ziyade şayan-ı teşekkür olan cihet bu cemiyet azası meyanında kadro harici kalmış birkaç küçük memurdan başka haiz-i ehemmiyet kimse bulunmamasıdır. Bunların adl ve ihsan tarikiyle terfihleri Hakkı Paşa'nın hedef-i mesaisini teşkil etmiş idiyse de çaresiz kâffesi terfih olunamamıştır. Binaenaleyh bunlar azim bir nevmidi lûmitsizlik içinde kalmışlardır. Bazı taraflarda idare-i örfiye mevcut iken meşru ve meşrutî bir hareket-i hilâfîrâne kabil olamadığından bahisle igtışaş-ı vaki mazur gösterilmek isteniyor. Otuz bir Mart hadisesi nasıl Hasan Fehmi Bey'in katlini takip etmiş ise bu teşebbüs-i ahir-i ihtilalkâranenin de Ahmet Samim Bey'in katlini takip ettiği öne sürülerek iki hadise arasında bir nisbet ve mukayese yapılıyor. Fakat şüphesiz böyle bir mukayese muhih olamaz. Bir sınıf-ı mahdud halkın adem-i memnuniyeti fiilen ve mantıken ehemmiyetten sakittir. İdare-i örfiye halk için hiçbir mazarratı yoktur. İhtimal, bazı defalar, hükümet

şedid tenkidat ve muhâcemâta tahammül edememiştir. Fakat ne olursa olsun, şu sırada hareket-i hilâfîrânenin ne dereceye kadar muvafık ve nef'-i vatana [vatanın yararına] hadim olabileceğini herkesden ziyade hükümet bilir ve bu babda en salim muhakeme her hâlde hükümetin muhakemesidir. Çünkü kısa bir zaman zarfında bi-misal iki buhran-ı azim geçirmiş olan bir memlekette emn ü asayiş-i umumiye muhafazadan mesul olan heyet, hükümet-i hazırıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu hüsn-i idare için iktiza eden kuvvet ve iktidara sahip olan hükümet-i hazırıyı şiddet cebir istimâliyle iskata teşebbüs etmesi itibarıyla, Cemiyet-i Hafîye'nin maneviyat ve hareketi külliye haksız ve gayr-i meşru olduğu gibi cinai bir divanelikten başka bir şey değildir."

Feshane İhtilâsı

6 AĞUSTOS 1910

TANIN

Devr-i sabıkın idare-i keyfiye ve zalimanesi tesiriyle bu zavallı vatanın sinesinde açılan mühlik [öldürücü] yaralardan biri de hiç şüphesiz bu gün vukuunu haber aldığımız Feshane ihtilâsıdır[hırsızlık]. Bu ihtilâs görünüşe nazaran şimdiki kadar meydana çıkmış olanların en mühimi ve en şayan-ı hayret olanıdır. İcra ettiğimiz tahkikata göre ihtilâs edilen meblağ-ı cesim [kırk milyon] kuruş raddesindedir. Meselenin bir an evvel hâllî için daire-i iadesi tarafından vuku bulan teşebbüs ve istizan üzerine mezkûr fabrika müdür-i sabıkı müteakid-i askeriyeden Ferik Muhittin Paşa, baş katip ve sair memurinin Divan-ı Harb-i Mahsus teşkilîyle taht-ı muhakemeye alınmaları hususuna irade-i seniyye sadır olmuştur.

Sarayburnu

6 AĞUSTOS 1910

İKDAM

İstanbul'da vasat derecede serveti olanlar, yaz günlerinin bunalıcı sıcaklarından yorulan vücut ve dimağlarına biraz rahat vermek

üzere akşamları Sarayburnu'nun açık meydanlarına koşuyorlar. Fakat hayfa ki lıyazık kıl burada intizar etikleri safiyet-i hava yerine bilakis pek fena ve pis bir hava teneffüs ediyorlar. Sahil boyunca dökülmüş olan süprütüler oraya muzır-ı sıhhat bir koku neşrettikten maada, ileride Sarayburnu'nun feneri yakınında sahil kenarında bulunmakta olan dört beş köpek laşesi de pek fena bir surette taaffün eylemektedir [okmaktadırlar]. Bu laşeler ora havasını tamamiyla ihlâl eylediği gibi dolayısıyla İstanbul havasını da ifsâd etmektedir [bozmaktadır]. Kolera tehdidi altında bulunan muzır-ı sıhhat mikroplar neşriyle memleketi ve tenezzühe giden aileleri, bilhassa sahil boyunca oynamakta olan çocukları tesmim eylemekte [zehirlenmekte] olan bu pisliklerin kaldırılarak ve yollarının dahi günde bir iki defa sulatırılarak Sarayburnu'nun meh-mâ-emken lolabildiği kadarı nefa'etine itina edilmesini Şehremanetimizden sıhhat-i umumiye namına rica eyleriz.

Salben İdam

19 AĞUSTOS 190

İKĐAM

31 Mart vaka-i müellime-i zailinde Arnavutköyü'nde süvari mülazımlarından Salahattin Bey'i bir suret-i fecîada ve gaddaranede şehit ederek firar eden ve badehu derdest olunarak Divan-ı Harb-i Örfî'ye tevdi olunup idamına karar verilen Sivaslı Hasan Onbaşı dün Eminönü'nde salben (asil olarak) idam olunmuştur. Maslûbe dün gece mevkuf bulunduğu hapishanede beyaz bir gömlek giydirilerek sabaha karşı saat sekizde askeri nakliye arabasına ırkâb edilmiş [bindirilmiştir] ve arabanın cihteteyni İher iki yönü polis memurini ve jandarma ile taht-ı muhafazaya alınıp Eminönü'ne getirilmiştir. İcabat-ı lazımlerin icrasından sonra mahkum bir sandalyeye çıkarılarak darağacına çekilmiş ve salben idam edilmiştir. Maslûbün göğsüne ta'lik olunan levha ber-vech-i âtidir: İsyân-ı umumi-i askeri hengâmında

Süvari Mülazımı Salahattin Bey'i Arnavutköyü Karakolhanesi önünde mavzer tüfeği ile müteammiden cerh ve katleylediği tahakkuk edip ve hayli zamandan beri bulunamayıp nihayet pençe-i adalete girerek Divan-ı Harb-i Örfice bi'l-muhakeme fiil-i katle ictırası şahâdatla sabit olarak Mülkiye-i Ceza Kanunnamesinin "Bir kimsenin müteammiden katil olduğu kanunen tahakkuk eyler ise idamına hükm olunur." deyu muharrer bulunan yüz yetmişinci maddesine tevfik salben idamına karar verilir mezkûr karakolhane efradından Sivaslı Hasan Onbaşı.) Maslûbün cesedi dört saati mütecaviz bir müddet meydan-ı siyasette enzâr-ı ibrete vaz' olunmuştur. Sabahleyin mahal-i mezkûrdan gelip geçen halk adalet-i ilâhiyenin tecelliyatına bakarak ibretin olmuşlardır. Nihayet saat bir buçukta Birinci Daire-i Belediye memurları tarafından ceset indirilerek bir tabuta vaz' olunmuş ve Edirnekapısı'na götürülerek defnedilmiştir.

Otobüste Bir Vakıa

20 AĞUSTOS 1910

TANİN

Geçenlerde gündüz sekiz raddelerinde Ortaköyü'ne işleyen üç numaralı otobüs arabasında ufak fakat şayan-ı teessûf bir vakıa cereyan ettiği matbaamıza bildirilmektedir. Otobüs bin müşkîlat ile Köprü'yü geçip rıhtıma döner dönmez bir çatırdı olmuş ve araba dahilinde bulunan yolcular yine bir adamın çiğnendiğini zan ile hakikati sorarak benzin bittiği cihetle otobüsün yürüyemediğini anlamışlardır. Benzinin Salıpazarı'nda otobüs şirketinden getirileceğini yolcular duymaları üzerine vakit kaybetmemek için madde-i mezkûreden bir miktar ıstırasını talep etmişler, fakat talepleri mesmû olmamış [dinlenmemiş]. Yolcular birçok bekledikten sonra yine otobüsün kalkmak niyetinde olmadığını görünce ya verdikleri

ücretini iadesini yahut benzin alınmasını tekrar söylemişler. Bu müddet zarfında ise makinist tarafından birkaç kere duçar-ı tahkir olmuşlardır. Acaba bu yeni kumpanya da Tramvay Şirketi'ni tanzir etmek mi istiyor? Bu gibi münasebetsizliklere mahal kalmamak üzere şimdiden merciinin nazar-ı dikkatini celbe lüzum görüyoruz.

Mutatabbib İlaçları

(*)

25 AĞUSTOS 1910

İKĐAM

Beşiktaş'ta Yenimahalle'de sakin bahriye kolağalığından mütekaid Tahir Efendi her nasılsa giriftar olduğu (b...) illetinin tedavisi zımında bazı günâ [çeşitli] ilaçlara müracaat eder, nihayet Beşiktaş'ta kahveci Raşit vasıtasıyla Galata'da kahveci Laz İbrahim'den bir tertip ilaç alarak evvelki akşam mezkûr ilacı zevcesiyile beraber istimâl ederler. Gece vakti ilaç Tahir Efendi üzerinde tesirini göstermeye başlar. Zavallı Tahir Efendi evcâ lacılara ve ızırabata tahammül edemeyerek gece vakti hanesinden dışarı uğrar. İhlamur Çiftliğine doğru kat'-ı merahil etmeye lıyol almayal başlar. Esna-yı rahda bir polis memuru mümâileyhi görerek tecennün ettiği zahib olur çevir ve polis merkezine götürür. O esnada yakından celp olunan Doktor Kristiyan Efendi mümâileyhi muayene eder, kan tebevvül ettiğini İkanlı idrara çıkıttığını görerek bu babda dahi bir rapor tanzim eder. Mezkûr ilaçları veren Raşit ve İbrahim tevkif olunur ve dükkanlarında taharriyat icra kılınarak birçok ilaç şişeleri ve saire elde edilir. Yine dün Beyoğlu Polis Müdüriyet-i etibbasından bir zat dahi Tahir Efendi'yi muayene ederek mümâileyhin temsim ettiğine dair bir rapor tanzim eylemiştir. Bu babda zabıtaca tahkikat icra kılınmaktadır. Tahir Efendi iade-i sıhhat etmek üzere bulunuyormuş! . . .

(*) Doktor olmayan kişiler tarafından yapılan ilaçlar.

NTV TARİH İLE SANSÜR TARTIŞMASI

AÇIKLAMA DEYİP GEÇME

X medya grubunun A ve B TV kanalları ile C tarih dergisine sahip olduğunu farz edelim. A kanalı yayınladığı diziyi sansürlüyor ve kardeşleri olan B kanalı ile C tarih dergisinin tarih danışmanları sansürü meşru kılan bir rapor hazırlayarak kamuoyuyla paylaşıyor. Bu durum gündeme getirilince C tarih dergisi olayın bir parçası olmadığını iddia ediyor. NTV Tarih'le olan meselenin özü böyle. Bu durumda soruyoruz: NTV Tarih dergisi, Toplumsal Tarih'e tavsiye ettiği "sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışın(ın)" neresinde durmaktadır?

KAHRAMAN ŞAKUL

NTV Tarih dergisi Temmuz 2010 tarihli 18. sayısında "Dipnot deyip geçme" başlığıyla (s. 6), *Toplumsal Tarih*'in Haziran 2010 tarihli 198. sayısında Kahraman Şakul tarafından "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik" (s. 31-36) başlığıyla kaleme alınan makalenin 24. dipnotuna cevap vermiştir. Zikredilen makalenin 24. dipnotunda: "...Bu makalenin yazıldığı günlerde NTV Tarih bağlı olduğu medianın televizyon kanalında yayınlanacak yabancı bir dizinin İzmir yangını temalı kısımlarının sansürlenmesini akademik danışmanlarına yazdığı 'bilimsel rapor' ile meşru kılmanın peşindeyken..." (s. 35) ifadesine NTV Tarih dergisinin cevabı: *Toplumsal Tarih* dergisi, Haziran sayısındaki bir dipnotta NTV Tarih'e saldırdı ve dergimiz uzmanların, CNBC-e'de yayımlanan 'Pasifik' dizisinde İzmir Yangını'yla ilgili bir diyalog bölümünün kaldırılması kararını meşru kılmaya çalıştığını iddia etti. Tamamen hayal ürünü ve kendilerince siyasi gerekçeleri olan bu iddiayı sorduğumuz derginin yayın yönetmeni Ahmet Akış'ın "Haberim yok. Nasıl oldu anlamadım. Sizi ararım" demesinin ardından herhangisi bir izahat da yapılmadı. *Toplumsal Tarih*'in bu sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışını duyuralım

istedik!" şeklinde olmuştur. Cevabı metin meseleyi tamamen polemik aracı haline getirmiş ve *Toplumsal Tarih* dergisini, makale yazarını ve yayın yönetmenini zan altında bırakmıştır. Öncelikle cevapta bahsedilen "saldırı"nın dayandığı "hayal ürünü" "iddia"nın sahibi ne *Toplumsal Tarih* ne de B kanalı yazarıdır. *Ek 1*'de görüleceği üzere CNBC-e kanalı resmi internet sayfasından konuyla ilgili açıklama yaparak "The Pacific" dizisinin 3. bölümündeki İzmirli Türklerin yaktığını iddia eden diyalogun diziden çıkarıldığını ve yapımcı şirket HBO'ya NTV Tarih danışmanlarının hazırladığı ekteki mektubun gönderildiğini açıklamıştır (bkz. Ek 1-A). Uluslararası Genel Araştırmaları Merkezi Zeynel Yönetmeni gazeteci yazar Yaşar Aksoy ise Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada CNBC-e kanalının resmi sitesinden alıntı yaparak haberi doğrulamış ve AA'dan iktibas ile birçok gazete ve haber portalı bu haberi kamuoyuna duyurmuştur (bkz. Ek 1-B). Buna binaen NTV Tarih dergisinin eğer cevabında ciddi ise- bu gazete haberlerini tekip etmesi gerekirdi. Böyle bir tekip gönderilmemiştir. Oyle görünüyor ki, AA'nın haberinde NTV tarih danışmanları ifadesinde "r" harfinin CNBC-e kanalının resmi sayfasının aksine küçük harf ile yazılması, bahsedilen mektubun NTV Tarih dergisi danışmanlarına

deği NTV televizyonu tarih danışmanlarına yazıldığı şeklinde anlaşılmasına yol açmıştır. Aslında NTV Tarih dergisinin verdiği cevap gayet ustalıkla kaleme alınmış bir örtbas çabasıdır. Zira haberde değinilen "NTV tarih danışmanları" ifadesi ile CNBC-e'nin resmi sitesinde geçen "NTV Tarih danışmanları" (vurgular bana ait) ifadesinin yarattığı kafa karışıklığından faydalanarak verilen cevapta bu sansürde derginin sorumluluğunun bulunmadığı ima edilmiştir. Haliyle, *Toplumsal Tarih*'in ilgili dipnotunu bir saldırı olarak yorumlayıp iddiaları hayal ürünü ilan etmek mümkün olabilmıştır. O zaman sormak gerekir: Kimdir acaba NTV kanalının tarih danışmanları? Bu kişiler aynı zamanda NTV Tarih dergisinin yayın kurulunda değiller midir ve bu dergide hem danışman hem de yazar olarak çalışmaktadırlar? Kelime oyunlarına başvurarak NTV Tarih dergisinin sansürdeki sorumluluk payını yok sayması mülk'ün değildi ki verdiği cevapta sansür kelimesini de bilinçli olarak kullanmamaktadır. Nitekim NTV Tarih dergisinde CNBC-e'nin bu sansür politikasına değinen bir haber de yapılmamıştır. Okunabilir tarih ilkesiyi hareket ederek tarihe ilgiyi artırmayı kendine misyon edinen bir tarih-magazin dergisinin

kamuoyunda tartışma yaratan 'tarihin sansürlenmesi' meselesine (bkz. Ek-2) ilgi göstermemesi ilgili kanal ile derginin organik bağına işaret etmektedir. Mesele gayet basittir. Günümüzde birçok medya grubunun kendi gazete, televizyon ve tarih dergisi olduğu herkesin malumudur. X medya grubunun A ve B TV kanalları ile C tarih dergisine sahip olduğunu farz edelim. A kanalı yayınladığı diziyi sansürlüyor (tabii ki, "sansür" kelimesini kullanmayarak) ve kardeşleri olan B kanalı ile C tarih dergisinin tarih danışmanları da sansürü meşru kılan bir rapor hazırlayarak kamuoyuyla paylaşıyor. Bu durum gündeme getirilince C tarih dergisi bu olayın bir parçası olmadığını iddia edebiliyor. NTV Tarih dergisi, *Toplumsal Tarih* dergisine tavsiye ettiği "sorumlu ve ahlaklı yayıncılık anlayışın(ın)" neresinde durmaktadır? Cevabı okurlarımıza bırakıyoruz. Bizim olmadığımız halde bize atfedilen bu 'iddia'nın 'siyasi gerekçelerle' uydurulduğu söyleniyor. Gettolaşmış medyamızın toplumu kamplaştırdığı aşikâr iken, bir medya grubunun kendi sansürcü yayın politikasını meşru göstermek uğruna kendisine bağlı tarih uzmanlarını seferber etmesinin tarihin politikleşmesine hizmet edeceğine dair kamuoyunu uyarmak bir siyasi gerekeç

olarak değil, demokratik hak ve özgürlüklere sahip çıkmak olarak yorumlanmalıdır. Ortada aslında aynı kişiler olan NTV Tarih danışmanları ile NTV tarih danışmanlarının yazdığı CNBC-e kanalının sansürçülüğünü meşru kılan ve yapımcı HBO kanalına gönderilen bir rapor vardır. Acaba NTV Tarih dergisi kamuoyuyla da paylaşılan bu rapor hakkında ne düşünülmektedir? Bir dizide geçmişte yaşanmış tartışmalı bir olaya dair bir diyalogun milli hassasiyetler uğruna sansüre kurban edilmesi hakkında NTV Tarih dergisi ne düşünülmektedir? Bu sorulara verilecek cevaplar, NTV Tarih dergisinin her kesime eşit mesafede durma iddiasında ne derece samimi olduğunu ve hak ve özgürlükler konusunda nasıl bir politika benimsediğini göstermesi açısından oldukça yararlı olacaktır.

Mektuba Dair...

CNBC-e kanalının sansürçülüğünü hakkı gösteren mektup dizide 1) İzmir'i Türklerin yaktığını iddia eden bir diyalogun Türk milletini rencide ettiğini, 2) İzmir'in uluslararası kamuoyu önünde Türkler tarafından işgal edilmiş bir Yunan şehri olarak sunulduğunu,

3) Oysaki İzmir'in aslen Yunanlar tarafından işgal ve talan edilmiş bir Türk şehri olduğunu, 4) Dizinin dayandığı romanlarda böyle bir diyalogun geçmediğini belirtip, 5) Buna bağlı olarak bu diyalogun lobicilik faaliyeti olarak bilinçli bir şekilde dizi senaryosuna eklendiğinin aşikâr olduğunu 6) Ve fakat bu lobiciliğin yapının bütününe teşmil edilmeyip sadece 3. bölümdeki ilgili diyalogla sınırlı olduğunu saptandığından, 7) Sadece ilgili diyalogun çıkartılmasına karar verildiği beyan edilmiştir. Ayrıca, "bu tarz lobicilik faaliyetleriyle baş etmenin yolu, ses getiren yapımları yayınlamaktan ziyade, dünya çapında başarı kazanacak benzer Türk yapımları yaratmaktan ve tepkimizi uluslararası kamuoyuna daha anlaşılır ve doğru bir şekilde iletmekten" geçtiği de ifade edilmektedir.

Acaba: 1) Bu diyalogun Türk milletinin tamamını rencide ettiğine kim nasıl karar vermiştir ve sansür politikasını hak ve özgürlüklerine saldırı olarak gören Türkler bu milletin parçası sayılmamakta mıdır? 2 ve 3) İzmir'in Türkler tarafından işgal edilmiş bir Yunan şehri olduğu iddiasına tam tersi

bir iddia ile cevap vermek -'İzmir'in Aydınöğulları'ndan beri Rumların da yaşadığı bir Türk şehridir.' iddiasından bahsediyoruz- tartışmalı olduğu kabul edilen bir geçmiş hadise üzerine sikiyet edilen lobicilik faaliyeti ile aynı dogmatik tutumu sergilemek olmuyor mu? 4) Dizinin temel aldığı romanlarda böyle bir diyalogun geçmemesi bu diyalogun sansürlenmesini nasıl meşru kılabilir? Bu mantıkla, örneğin, "Aşk-ı Memnu" dizisinin tamamının makaslanması gerekmez mi? CNBC-e, diğer dizileri yayınlamadan önce de kendi geliştirdiği 'senaryo-roman uyumu' kriterini aynı hassasiyetle gözetmekte midir? 5 ve 6) Senaryoya yapılan bu eklemenin lobicilik faaliyeti olduğuna kanaat getiren uzmanlar, niçin dizinin tamamen yayından kaldırılmasını salık vermek yerine, bu lobici senaristlerin sadece dizinin 3. bölümünde lobiciliklerini konuşturup diğer bölümlerde lobicilik yapmadıklarını iddia etmekte idirler? Yoksa, CNBC-e bir yandan milliyetçi tepkiden korktuğu için ilgili diyalogu sansürlüyor diğer yandan ticari kaygıların bu popüler diziyi kaybetmemek için mi böylesine zorlama

bir mantık yürütmeyi tercih etmektedir? 7) Her halükârda yapılan sansürçülük iken bu mektup niçin 'sansür' kelimesini kullanmaktan ısrarla imtina etmektedir? Madem bu tip lobicilik faaliyetleriyle mücadele etmenin yolu bu tip yapımları yayınlamaktan değil dünya çapında ses getirecek Türk yapımları yaratmaktan geçiyor, niye CNBC-e bu diziyi makaslamıştır ve acaba dünya çapında ses getirecek bu tip yerli yapımlar yapacak mıdır? Kendi yapımları yurtdışında Türk lobiciliğinin eseri olmakla itham edilip sansürlendiğinde tepkileri ne olacaktır? Tartışmaya açık geçmiş olaylar üzerine kesin yargılara varan lobici faaliyetlere alet olmama iddiasıyla 'sansür' kelimesini anmadan sansür politikası uygulayan bir TV kanalının nasıl olup da tam tersi kesin yargılara varan lobicilik faaliyeti ürünü yapımlar yapılması gerektiğini savunabiliyor olması açıklanmaya muhtaç bir konudur.

KAHRAMAN ŞAKUL
İSTANBUL ŞEHİRİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Sansür belgeleri

EK 1

EK 1-A

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25079800/#storyContinued>
Tarihî gerçeklerin sapıtılması, dünya kamuoyunda yanlış bir algı oluşturulması, Pasifik bölgesini ve 1940'ları konu alan bir senaryoda bir Anadolu kenti olan İzmir'den ve 1922'den bahsedilmesi bu diyalogun kasıtlı bir amaçla yazıldığını gösteriyor. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan "Helmet For My Pillow" adlı kitapta yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalogdan hiç bahsetmemesi de bu

görüştümüzü güçlendiriyor. Türkiye yıllardır aleyhte çok çeşitli lobicilik faaliyetleriyle karşı karşıya. Dizinin tamamıyla ilgisiz olan bu sahne de benzer bir lobiciliğin ürünü. Fakat söz konusu sahneyi yapının tamamına atfetmeyi doğru bulmuyoruz. Çünkü bu tarz lobicilik faaliyetleriyle baş etmenin yolu, ses getiren yapımları yayınlamaktan ziyade, dünya çapında başarı kazanacak benzer Türk yapımları yaratmaktan ve tepkimizi uluslararası kamuoyuna daha anlaşılır ve doğru bir şekilde iletmekten geçiyor. Fakat dizinin 3. bölümündeki bu diyalogun Türk kamuoyunu rencide

etmesi, tarihi gerçeklerle çelişmesi ve yayınlanamaması durumunda dizinin konu bütünlüğünü bozması sebebiyle bu sahnenin çıkartılacağı kamuoyuyla paylaşmak isteriz. Ayrıca CNBC-e yönetimi olarak bu sahne ve niyetle ilgili rahatsızlığımızı, yapımcı şirket HBO'ya NTV Tarih danışmanlarının (vurgu bana ait) hazırladığı ekteki mektubu göndererek paylaştığımızı kamuoyuna saygıyla duyurur, yapımcı şirkete tepkilerini dile getirmek isteyen izleyicilerimize HBO iletişim bilgilerini aşağıda sunarız.

CNBC-e

İDDİALARA YANIT VEREN MEKTUP

HBO yapımcılarının, 14 Mart 2010 tarihinde ABD'de ilk bölümü yayınlanan "The Pacific" dizisinin 28 Mart'taki 3. bölümünde deniz piyadesi Leckie ile bir Yunan kadın arasında geçen diyalog, tarihî gerçekleri çarpıtmış ve hem Türk hem uluslararası kamuoyu nezdinde milletimizi rencide etmiştir. Bu diyaloga Türklerin İzmir'i "istila ve talan ettiği, yakıp yıktığı" yolunda cümleler vardır. Her şeyden önce, dizideki bu diyalogun bilinçli bir şekilde senaryoya eklendiğine dair

ciddi ipuçları bulunuyor:
1. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan Helmet For My Pillow'da, yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalog geçmezken, dizideki Leckie bu "istila" hikayesini üzülerək dinlemekte, onaylamaktadır.

2. Dizi 2. Dünya Savaşı'nı, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni, 1940'ların ve Pasifik cephesinin gerçeklerini anlatırken; seyirci konuyla ilgisiz bir şekilde 1920'lerde yağmalanmış gibi gösterilen bir Anadolu kentinin hikayesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Izmir'in aslında Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Milli Mücadele tarihini hiç bilmeyen dünya üzerindeki birçok izleyici; bu sahnedeki konuşmalardan İzmir'in bir Yunan kenti olduğu, Türklerce ele geçirilip talan edildiği ve yakıldığı sonucuna varmaktadır. Oysa ki, İzmir, Aydınogulları'ndan beri (14. yüzyıl başları) Rumların da yaşadığı bir Türk kentidir.

Izmir, Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilmiş; şehir 3 yıl, 3 ay, 24 gün boyunca Yunan yönetiminde kalmış; 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmıştır. Kısaca İzmir Türk talanına uğramış bir Yunan kenti değil, Yunan devletinin işgal ettiği bir Türk kentidir. İzmir yangını konusuna ilişkin ise değişik iddialar vardır. Nurettin Paşa'ya bağlı askerlerin, kaçan Rumların veya direnen Ermenilerin yangından sorumlu olabilecekləri ileri sürülmektedir. Hatta katedralde direnen Ermenilere ait bir cephaneliğin infilak ederek yangını başlattığına ilişkin anılar bulunmaktadır.

Tarihçilerin dahi üstünde mutabık kalamadığı, emin olmadıkları böyle hassas bir konuda, bu kadar kesin bir dille konuşmanın doğru olmadığının altını çizmek isteriz.

Dizinin bütünüyle ilgili olmayan bu sahne, açık bir lobiciliğin ürünü olarak

durmaktadır. Gözardı edilen bu durumun, bir milletin kuruluş mücadelesini karaladığını belirtir, HBO'nun bu gibi yanlış ve provokatif manevraların aracı olmasını temennî ederiz.

CNBC-e

EK 1-B

<http://www.teknikportal.com/the-pacific-dizisi-baslamadan-olay-oldu-128407.0.html>

Yaşar Aksoy, açıklamada, "The Pacific dizisinin 3. bölümündeki bu diyalogun Türk kamuoyunu rencide etmesi, tarihi gerçeklerle çelişmesi ve yayımlanmaması durumunda dizinin konu bütünlüğünü bozmaması sebebiyle bu sahnenin çıkartılacağını kamuoyuyla paylaşmak isteriz. Ayrıca CNBC-e yönetimi olarak, bu sahne ve niyetle ilgili rahatsızlığımızı, yapımcı şirket HBO'ya, NTV Tarih danışmanlarının (wurgu bana ait) hazırladığı ekteki mektubu göndererek paylaştığımızı kamuoyuna saygıyla duyururuz" denildiğini kaydetti.

İZMİR'İ TÜRKLERİN YAKTIĞI İDDİASI YER ALIYORDU

18 Nisan'da yayına girecek olan dizide, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra "İzmir'i Türklerin yaktığı" iddiasının yer alması üzerine duyarlı Türk basınının anında tepki göstermesi ve internete dalga dalga yayılan, ciddi belgelere dayanan protesto mesajlarının bu sonucu doğurduğunu anlatan Aksoy, sözlerini şöyle sürdürdü:

BATILI RAPORLAR ERMENİ ÇETELERİ GÖSTERİYOR

"Duyarlı milletvekillerimizi, duyarlı halkımızı ve özellikle İzmirlileri harekete geçirmesi üzerine ilgili televizyon kanalımdan bu iftiranın çıkarılması, her şeyden önce İzmir'i Türklerin yakmadığına dair İtfaiye Müdürü Paul Greskoviç, Amerikan Yardım

Komisyonu Başkanı Mark Prentis ve Fransız Amiral Dumessnill raporlarının doğruluğuna ve gerçekliğine dayanmaktadır.

Raporlarda 13-15 Eylül tarihleri arasında İzmir'i yakan güçlerin Ermeni çeteleri olduğu açıkça belirtilmiştir. Türkiye ve güzel İzmirimize yapılan bu saldırının başka yönlerden başka çevreler vasıtası ile devam ettirileceğine inanıyorum. Bu bakımdan Dışişleri Bakanlığımız, duyarlı medyamız, bilim adamlarımız ve halkımız, İzmir'i Türklerin yakmadığı konusunda hazırlıklı olmalıdır." Kanal ayrıca HBO yapımcılarına bir mektup yazarak tarihi gerçekleri saptırın iddialara yanıt verdi.

İŞTE İDDIALARA YANIT VEREN MEKTUP

HBO yapımcılarına, 14 Mart 2010 tarihinde ABD'de ilk bölümü yayınlanan "The Pacific" dizisinin 28 Mart'taki 3. bölümünde deniz piyadesi Leckie ile bir Yunan kadın arasında geçen diyalog, tarihi gerçekleri çarpıtmış ve hem Türk hem uluslararası kamuoyu nezdinde milletimizi rencide etmiştir. Bu diyalogda Türklerin İzmir'i "istila ve talan ettiği, yakıp yıktığı" yolunda cümleler vardır. Her şeyden önce, dizideki bu diyalogun bilingi bir şekilde senaryoya eklendiğine dair ciddi ipuçları bulunuyor: 1. Dizinin temel aldığı 4 kitaptan biri olan Helmet For My Pillow'da, yazar Robert Leckie'nin anılarında böyle bir diyalog geçmezken, dizideki Leckie bu "istila" "hikayesini üzülerək dinlemekte, onaylamaktadır. 2. Dizi 2. Dünya Savaşı'nı, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni, 1940'ların ve Pasifik cephesinin gerçeklerini anlatırken; seyirci konuyla ilgisiz bir şekilde 1920'lerde yağmalanmış gibi gösterilen bir Anadolu kentinin

hikayesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Izmir'in aslında Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Milli Mücadele tarihini hiç bilmeyen dünya üzerindeki birçok izleyici; bu sahnedeki konuşmalardan İzmir'in bir Yunan kenti olduğu, Türklerce ele geçirilip talan edildiği ve yakıldığı sonucuna varmaktadır. Oysa ki, İzmir, Aydınogulları'ndan beri (14. yüzyıl başları) Rumların da yaşadığı bir Türk kentidir.

Izmir, Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilmiş; şehir 3 yıl, 3 ay, 24 gün boyunca Yunan yönetiminde kalmış; 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmıştır. Kısaca İzmir Türk talanına uğramış bir Yunan kenti değil, Yunan devletinin işgal ettiği bir Türk kentidir.

Izmir yangını konusuna ilişkin ise değişik iddialar vardır. Nurettin Paşa'ya bağlı askerlerin, kaçan Rumların veya direnen Ermenilerin yangından sorumlu olabilecekləri ileri sürülmektedir. Hatta katedralde direnen Ermenilere ait bir cephaneliğin infilak ederek yangını başlattığına ilişkin anılar bulunmaktadır. Tarihçilerin dahi üstünde mutabık kalamadığı, emin olmadıkları böyle hassas bir konuda, bu kadar kesin bir dille konuşmanın doğru olmadığının altını çizmek isteriz.

Dizinin bütünüyle ilgili olmayan bu sahne, açık bir lobiciliğin ürünü olarak durmaktadır. Gözardı edilen bu durumun, bir milletin kuruluş mücadelesini karaladığını belirtir; HBO'nun bu gibi yanlış ve provokatif manevraların aracı olmasını temennî ederiz

EK 2

A) <http://www.sonsayfa.com/Haberler/guncel/Izmir-yanigini-olay-diziden-kaldirildi.html>

B) <http://www.aa.com.tr/tr/izmir-yanigini-diziden-cikarildi-2.html>

İŞİ YAYINCILIK OLAN KİMSE SANSÜRE DESTEK VERMEZ

AHMET AKŞİT

NTV Tarih'in Temmuz 2010 sayısında yer alan *Toplumsal Tarih*'le (T7) ilgili kutuda adım geçtiğinden cevap vermem gerekiyor. Önceki sayılarda okuduğunuz gibi Kahraman Şakul durumu özetliyor; ben de kendi açımdan durumu özetleyip görüşlerimi bildireceğim. Temmuz'un ilk günlerinde Gürsel Gönçü telefon etti, Kahraman Şakul'un yazısını 24. dipnotundaki ifadelerden nasıl rahatsız olduğundan bahsetti. Ben de ilgili sayfayı açtım ve dipnotu telefonda birlikte okuduk. Bizim dergide her ay yüzlerce dipnot çıkar, doğal olarak hepsini bir telefon geldiğinde gerekçeleriyle açıklayacak şekilde aklımda tutmuyorum. Ama aklımda kalmadığına göre beni rahatsız eden bir şey de olmamış demektir. Gönçü'ye, Kahraman Şakul ile konuşup gerekirse kendisini arayacağımı söyledim; o da bu

konuda bir şeyler yazacağını söyledi, kapattık. Kahraman Şakul'la konuşunca Gönçü'yi aramanın manası olduğuna karar verdim. Ortada bir sansür hadisesi ve buna verilmiş bir destek vardı, yazarımız da haklı olarak buna tepki göstermişti. Derken NTV Tarih'te bu konuşmayı da konu eden, T7'in sorumlu ve ahlaki olmayan yayıncılık yaptığını ima eden imzasız yazı yayınlandı. T7'in 200. sayısı olması vesilesiyle bu ay nerede ve nasıl olduğumuzu epey konuştuk. Aslına bakarsanız T7 yarı hakemli bir dergi sayılabilir. T7'de çıkan özenle hazırlanmış, kaliteli birçok yazı ciddi akademik çalışmalar için kaynak olabilecek niteliktedir, öyle de oluyor. Türlü yollarla bu özenli emeği ve ciddiye zedelemeyen daha fazla okuyucunun ilgisini çekip, derginin tüketimini artırmaya tabii ki çalışıyoruz. Böyle bir caba içinde olsak da T7, "milli duyarlıklara"

seslenen ve böylece satışını artırmayı amaçlayan bir dergi olmadı hiçbir zaman. İnsanların istediklerini değil de istemediklerini duyuran bir çizgiye daha yakın olduk. Bence bu anlayış ahlaki ve sorumlu olmak için oldukça uygun bir temel sağlıyor. NTV Tarih'in özellikle de kimi okur mektuplarına verilen cevaplarını okudukça bu derginin -hele ki ortalama tarih dergisi okuyucusunun zihni şekillenmesini göz önünde tutarsak- iyi bir işlevi olabilir diye düşündüğüm oldu. Bu iyimserliği durduran şeyler de var, ama şimdi bunlara girmeyelim. Sonuçta bunlar NTV Tarih yöneticilerinin bileceği işler, herhalde onlar da satış, reklam vs. kaygılarla tarihçilik arasında kendilerine "uygun" bir çizgi çekmişler. "Pasifik" dizisinin makaslanmasıyla ilgili olarak bu çizginin dışında bir şey var. Burada

sorun belki de NTV Tarih yönetiminin kuruluş aşamasında öngöremediği bir şekilde bağlı bulunduğu grubun dergiden sansüre destek istemesinden kaynaklanıyor. Bence NTV Tarih yönetimi oyunu yanlış oynuyor. İş yayıncılık olan kimse sansüre destek vermek istemez. Ama içinde derceye kadar anlaşılır bir davranıştır. Öte yandan diğer gazetelerin, dergilerin -örneğin Toplumsal Tarih'in- sansüre tepki göstermesi, saygınlığını korumak isteyen bir dergi yönetimini rahatlatıcaktır diye düşünüyorum. Ben NTV Tarih'i yönetmek zorunda kalsam, patrona karşı bir kalkan olsun diye ahlaki olmayan yayıncılık göndermesi yerine T7'ye teşekkür ederdim.

HRANT DİNK CİNAYETİ DAVASI'NDA 14. DURUŞMA

19 Ocak 2007, Hrant Dink, Halaskargazi Caddesi üzerinde bulunan Aşos gazetesi önünde saat 15.00 sıralarında uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. 12 Temmuz 2010, saat 10.00'da, Hrant Dink cinayeti duruşmasından

önce Beşiktaş İskele Meydanı'nda toplanan 'Hrant'ın Arkadaşları' basın açıklaması yapıp bunun yerine Hrant Dink'in ölmeden önce aldığı tehditleri anlatarak 'güvercin tedirginliği' vurgusunu yaptığı, 10 Ocak 2007'de

Agos'ta yayınlanmış olan yazısını okudular. Davadaki tutuklu sayısı azaldıkça ve duruşmalar uzadıkça adalet beklentilerinin tükenmekte olduğunu ifade eden grup, bu defa "Hrant için, Adalet için!" yerine "Hrant için, Hrant için!" yazılı siyah

pankartların altında toplandı. Türkçe ve İngilizce olarak cinayete uzanan sürecin ve cinayetten sonra yaşananların anlatıldığı "19 Ocak'ta ne olmuştu?" adlı kitapçı dağıtıldı. Ardından grup sloganlar eşliğinde Beşiktaş Adliyesi'ne yürüdü.

Hrant'ın 'Arkadaşları'ndan...

"Adalet çağırımıza kulak asıyorlar Geçştiriyorlar, savsaklıyorlar, yok sayıyorlar... Sanıyorlar ki vazgeçeceğiz... Unutacağımızı sanıyorlar... Unuturabileceklerini sanıyorlar..."

Balık hafızalardan silinen yüzlerce gibi bu cinayetin de zamana yenilmesini umuyorlar... Şakalaşüyorlar, gülüşüyorlar, sıkı sıkıya tehdit ediyorlar... Adalet beklentimizi hiçe sayarak, haklı ve hukuki taleplerimize burun kıvrarak, adaletin hükmünü

bir kaç taşeronun hafif cezalarla sıyrabilecekleri şekle sokuyorlar... Kararlarını verdiler, artık sadece zamanını bekliyorlar...

Hakikat anlatıcımız Hrant Dink'in katillerinin yalnız silahlı doğrultanlar, yalnız tetiğe basanlar değil, "öldür diyenler" olduğunu söyledik, söylemeye devam ediyoruz! "Katili tanıyoruz" dedik, duymak istemediler! "Yalnız değillerdi, yanlarında ağbileri vardı", dedik, kollarını bile kıpırdatmadılar...
*
....

İKİNCİ İKTİSAT TARİHİ KONGRESİ

24-25 Haziran 2010'da Elazığ'da Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin ev sahipliğinde İkinci İktisat Tarihi Kongresi gerçekleştirildi.

MURAT KORALTÜRK

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki coğrafya merkezli bildirilerin ağırlıkta olduğu kongre, artık Türkiye'de iktisat tarihi disiplini sürekli ve yoğun bir kongre yapacak birikime ulaştığını kanıtlıyordu. Öyle ki üç yıl ara ile yapılan kongrenin bundan sonra daha sık aralıklarla yapılması dile getirildi.

Açılışın konuşmasında kongre başkanı sıfatıyla Prof. Dr. Mustafa Öztürk şunları söyledi: "Osmanlı Devleti'ndeki nakit sıkıntısı, ödemeler dengesindeki eksiklikler hep geçmişten gelen iktisadi problemlerdir. Kendi öz kaynaklarımızla piyasanın talebi olan malları ve ihtiyaçları karşılamadığımız zaman dışarıdan ithal etmek, borçlanmak zorundayız. Teknolojik yetersizlik varsa, teknoloji ithal etmek zorundayız; parasal anlamda, sermaye anlamında piyasamızın ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa dışarıdan borçlanma ve yabancı sermaye -ki onun da pek çok şartları vardır- ile sağlamak zorundayız. Bu süreç bugün de devam ediyor. Tarihin diğer alanlarında olduğu gibi iktisat tarihinde de ders alınması zaruridir."

Kongre Bilim Kurulu adına konuşan Prof. Dr. Şevket Pamuk "İktisat tarihçiliğinin

ulusal sınırları aşan boyutu"nu şu sözlerle açıkladı:

"Bilimin ancak uluslararası etkileşimler sayesinde gelişebildiğini, küreselleşen dünyada diğer bilim dallarındaki çalışmaların yanı sıra, iktisat tarihi çalışmalarının da giderek daha fazla uluslararası boyut kazandığını hepimiz çok iyi biliyoruz. Uluslararası platformlardaki iktisat tarihi çalışmalarının yirmi ya da otuz yıl öncesine kadarki durumunu hatırlayınız. Uluslararası toplantılarda, iktisat tarihi kongrelerinde, ders kitaplarında iktisat tarihi denilince sadece Batı Avrupa ve bir ölçüde Kuzey Amerika konuşulurdu, bundan öteye fazla bir şey konuşulmazdı. O dönemler Batı Avrupa ve gelişmiş ülkeler dışındaki bölgelerin iktisat tarihi, uluslararası iktisat tarihçiliğine yeterince entegre olmamıştı. Son 20-30 yılda, bir yandan küreselleşme bir yandan da Asya ekonomilerinin yükselişi, özellikle de gelişen ekonomilerin sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte iktisat tarihçiliği de giderek küresel bir bilim disiplini niteliği kazanıyor. Asya'nın ve daha genel olarak bugün hızla gelişmekte olan ekonomilerin -tabii bunun içerisinde Türkiye'yi de düşünmeliyiz- tarihlerinde olan ilgi giderek artıyor. Bunun yanı sıra iktisat teorisinde

ve iktisadi gelişme sürecinde kurumların öneminin son 20-30 yılda giderek artması, iktisat tarihine ve özellikle Batı Avrupa dışındaki bölgelerin iktisat tarihine olan ilgiyi artırıyor. Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihçileri olarak, bizler de bu uluslararası platformlara daha fazla katılmalı, öne çıkmalıyız. Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinin biçimlenmekte olan küresel iktisat tarihçiliğine daha fazla katkıda bulunmasını, daha güçlü bir şekilde temsil edilmesini sağlamalıyız. Örneğin Osmanlı ekonomisinin kurumları ve onların evrimi uzun dönemli iktisadi gelişme sürecinin anlaşılmasında değerli ipuçları sunuyor. Osmanlı kurumlarını ve daha genel olarak Osmanlı deneyiminin daha iyi anlaşılması ve anlatılması dünya iktisat tarihçiliğine önemli katkılar sağlayacaktır."

Açılış bildirisini sunan Mehmet Genç önemli bir aktörü ve tanıdığı olduğu iktisat tarihi çalışmalarının Türkiye'deki seyrine değindi: "Ferdî çalışmalarda entelektüellik, zihni protestoyla başlar. Alman idealizminin önemli figürlerinden Fischer'in meşhur 'ben, ben olmayana karşı olduğu oranda bendir' formülü vardır. Entelektüel, ilim adamı mevcut olana karşı koyarak kendisini gösterirse, bilim yaratıcılık

ve ayrıcalıklı beslenebilir. Bu konuda aslında bizim toplumumuz problemlidir. Ayrıcalık, yaratıcılık teşvik gören bir şey değildir. Genellikle engellenen bir şeydir. Birbirimize benzerlik genellikle erdem olarak düşünülüyor. Bu konuda fazla ileri gitmek istemiyorum. Fakat daha sofistike, daha derin ve daha teorik olmaya ihtiyacımız var. Bunun için ne yapacağız? Belki, tamamiyla Osmanlı tarihi ile uğraşmak yerine bunun dışına çıkmamız lazım. Hocanın yüzüğünü araması gibi, bilimemey az işlenmiş alanlara yönelip, onun rantını kullanmak yerine, ben herkesin çok iyi bildiğini daha iyi bilmek üzere yola çıkmayı tavsiye ederim. Avrupa, Amerika tarihleri ve mümkünse Japon tarihlerinde uzmanlaşırsak, faydalı olabilir. Osmanlı'nın şu generis özellikleri vardır ama sonuçta bir insan topluluğudur, dünyada yaşadığını ve dünyada başkaları da yaşıyordu. Osmanlıların iktisadi meseleleri onlara mahsus değildi, diğer toplumlar için de geçerliydi. Bunların iyi analiz edildiği bölgelerdeki çalışmaları takip etmemiz gerekir. Kuzey Amerika, Avrupa ile ilgili çalışmaları da kendi alanımız gibi takip etmeliyiz. Osmanlı tarihçilerimiz bu Osmanlı tarihiyle ilgili değil, beni ilgilendiriyor dememeli." Mehmet Genç'in bildiri sunuma yöntemine ilişkin önerileri de çok ilgi gördü: "Tebliğ verici 'benim bu çalışmamda önem sırası nedir?', 'En önemli mesajım nedir?' diye sormalıdır. Bunlar iki dakikaya sığdırılabilir olmalıdır, değilse bu işten vazgeçmek en iyisidir. Böyle yola çıkarsa soru-cevap için ve her şeyi anlatmak için fırsat bulabilir, koridorda peşinden gidilir. Ama bir Latince dua metni gibi okunan tebliğden sonra, o tebliği verenin yanına da gidilmez, hiçbir işe de yaramaz. Her şeyi anlatmaya çalışmak faydadan çok zarar getirir."

Kongreye katılanlar toplu halde.

İSMAİL BEŞİKÇİ TÜRKİYE'NİN VİCDANIDIR

Ağustos sayımızı piyasaya çıktığında İsmail Beşikçi hakkında açılan yeni davanın 28 Temmuz 2010'daki ilk duruşması yapılmış olacak. Beşikçi'yle dayanışmamızı göstermek amacıyla Orhan Miroğlu'nun 21.07.2010 tarihli Taraf Gazetesi'nde yayınlanmış olan yazısını Miroğlu ve Taraf'ın izniyle yayınlıyoruz.

ORHAN MİROĞLU

İsli yıllarımda Kürt toplumu hakkında okuduğum en değerli kitap İsmail Beşikçi'nin imzasını taşıyordu. Adını bileceksiniz, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*.

Doğan Avcıoğlu'nun yazdığı *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabı hatırlatan bir isimdi bu.

İsmail Hoca, yıllarca sürdürdü yazmayı ve zamanla kitaplarının sayısı 37'yi buldu.

İsmail Beşikçi Ankara'da yaşıyor. Onunla Kızılay'da bir yerlere giderken bazen sokakta, bazen de sık sık uğradığı Selanik Caddesi'ndeki Çarşıra Kitapevi'nde karşılaşırsınız.

Az konuşur, daha çok dinlemeyi sever İsmail Hoca. Dinler hep ve arada bir sohbet katılır sadece. O da birkaç cümleyi geçmez. Geçenlerde, Felsefeciler Kulübü'nün Ankara'da düzenlediği etkinliğe birlikte katıldık.

Çok keyifli olmuştuk. İsmail Hoca'nın konuşmacı olduğu bir panelde, onunla beraber olmakton onur duyduğumu söylemişiyim.

İkimiz de hukuk ve yargının Kürtler söz konusu olduğunda nasıl işlediğini anlattık.

17 yıl hapis yatmış bir insan olarak uğradığı haksızlıklardan tek kelime söz etmedi İsmail Hoca, Konuşmasına Kürt çocuklarının yargılandığı davalarla başladı ve böyle de bitirdi..

İsmail Beşikçi 12 Mart ve 12 Eylül'de hapis yattı. Toplam 17 yıl. Dile kolay. Türkiye'nin çeşitli hapisanelerinde geçen koscoca 17 yıl.

Musa Anter, 12 Mart'ta Diyarbakır sıkıyönetim mahkemelerinde açılan ve Kürt aydın ve siyasetçilerinin yargılandığı davalarda, en

kabarık dosyaların İsmail Beşikçi'ye ait olduğunu kaydeden.

İsmail Hoca Kürt değil, İskilipli. Savcılar İskilipli bir Türk'ün Kürtler arasında ne işi var diye öfkelenir ve şöyle dedikleri olurmuş:

— Hadi bunları anladık, bunlar Kürt, ya sana ne oluyordu.. Diyarbakır cezaevinde de buna benzer sözleri gardiyanlardan çok duyardık. Farklı davalardan yargılanan Türk arkadaşlar vardı aramızda ve gardiyanlar doğrusu bu arkadaşlara 'özel muamele' yaparlardı ve buna çok üzülürdük.

'Hele bunları anladık, Kürdistan kurmak istiyorlardı, yakaladık hepsini, peki size ne oluyor, ne işiniz vardı bu Kürtlerle de, buralara düştünüz?' gibisinden bir tavır içindeydiler gardiyanlar. Kürt meselesinin tarihini, sosyal ve siyasal sebeplerini, akademinin yani bilimin gözüyle araştırmaya ömrünü adayan İsmail Hoca, 12 Mart'tan bu yana, hep özel muamelelere tâbi tutuldu ve özel yargılamalarda geçti.

Şimdi İsmail Hoca'ya 8,5 yıl hapis istiyorlar.

Davanın ilk duruşması 28 Temmuz'da İstanbul'da. Ağır Ceza'da görülecek. Dünyanın herhangi bir ülkesinde, kimsenin önceden görmediği veya görüp de inkâr ettiği bir gerçeği, herkesten önce gören ve insanları bu gördüğü ve keşfettiği gerçeği anlamaya davet eden bir bilim insanına hiçbir devlet böyle davranmaz. Ama burada gerçeği herkesten önce görmek ve başkalarının görmesi için kitaplar yazmak, araştırmalar yapmak bile suç. İsmail Hoca o 'suçu' işledi diyor. 37 kitap yazdı, Yazdığı kitapların 32'si yasaklandı.

O kitaplarda yazılanların önemli bir bölümü, inkâr edilen bir halkın varlığına işaret ediyordu.

Başbakan geçen hafta kadın örgütleri ve temsilcileriyle yaptığı toplantıda inkârın bittiğini, bunun da Kürt sorununda çözümün yüzde yemisi demek olduğunu söyledi.

Bu tesbit çok doğru tabii. Peki, inkârın bitmesi için hayatını, emeğini ve bilimsel kariyerini ortaya koyan, bu uğurda 17 yıl hapis yatan bir bilim adamından hâlâ ne istiyor bu devlet?

Hoca 8,5 yıl ceza ya mahkûm olsa. Başbakan 'İsmail Hoca'ya biz ceza vermedik' diyerek sorumluluktan kurtulabilir mi? Inkârın bitmesi, işin yüzde yemisi diyen bir başbakan, acaba İsmail Beşikçi'nin ve yazarların, akademisyenlerin, aydınların, düşüncelerini bugün serbestçe söyleyebilmesi için gerekli yasal değişiklikleri neden hükümetinin programına almaz?

TMY ve TMK kime hizmet ediyor?

Demokratik ilerleme için adımlar atan, bunun için Anayasa'yı değiştirmeye çalışan bir hükümete ve onu destekleyen demokrasi güçlerine mi, yoksa. Türkiye'yi 1930'lu yılların karanlığında tutmak isteyen yargı bürokrasisine ve bilumum statükocu güçlere mi? Devlet üniversitelerinde, resmi ideolojinin kutsandığı ve onun hilafına bir tek sözün söylenemediği, söylenmesinin vatana ihanet sayıldığı bir zamanda, İskilipli Türk İsmail Hoca, Kürtlerin inkâr edildiğini, Kürtleri Türkleştirimin mümkün olmadığını büyük bir cesaretle yazıp durdu

İster farkında olalım, ister

olmayalım, bugün, inkârın bittiğini söyleyen Sayın Başbakan dahil, hep beraber, İsmail Hoca'nın açtığı yolda yürüyoruz..

Çünkü inkârın bittiği yolda yürütemeziz sağlayan aydınların en önde olanıdır İsmail Beşikçi.

Nasıl da başka İsmail Hoca çıkardı, diyenler yanılırlar bence. Yarım yüz yıl geçti aradan, ama ikinci bir İsmail Beşikçi çıkmadı bu ülkede. İsmail Hoca, benim aklıma hep Sartre'i getirir. Belki biraz da Frantz Fanon'u. Ama daha çok Sartre'i tabii..

Daha fazla Sartre'a ihtiyacımız olduğu bir zamanda, bu ülkenin vicdanı bir bilim insanını, belki de tek Sartre'i olan bir aydınını yargılamaya devam ediyoruz hâlâ.

Bu büyük bir utanç aslında. Bu utancla beraber yaşamak zorunda değiliz artık.

Bana kalırsa, İsmail Hoca'nın kaleminden çıkmış ve savcının suç kabul ettiği suç satırların altına hep beraber imza atmamızız:

"Kürtler 200 yıldır özgürlük için, özgür bir vatana kavuşmak için mücadele etmekte, bedel ödemektedir...

Suriye, İran, Türkiye. Kürtleri baskıyla, zulümle yönetmektedir.. Kürtleri

müştereken baskı altında tutan devletler her zaman politik, ideolojik ve askeri güçlerini, diplomatik güçlerini Kürtlere karşı birleştirtilmişlerdir. Bu

müşterek denetimlik hukuk, adalet yaratmadığı, bilakis hukuk ve adalet duygularını çiğnediği, rencide ettiği çok açıktır. Bu baskı ve zulüm süreçlerine karşı, baskıya karşı direnme meşru bir hak olarak

belirlenmektedir."

Yalan mı, burada yazılanlar satırı satırına doğru değil mi? İsmail Hoca'ya aynen katiyorum.

TOPLUMSAL TARİH'İN 200. SAYISI VEŞİLESİYLE
METE TUNÇAY - EDHEM ELDEM SÖYLEŞİSİ

TARİH, TARİH DERGİCİLİĞİ, AKADEMİ

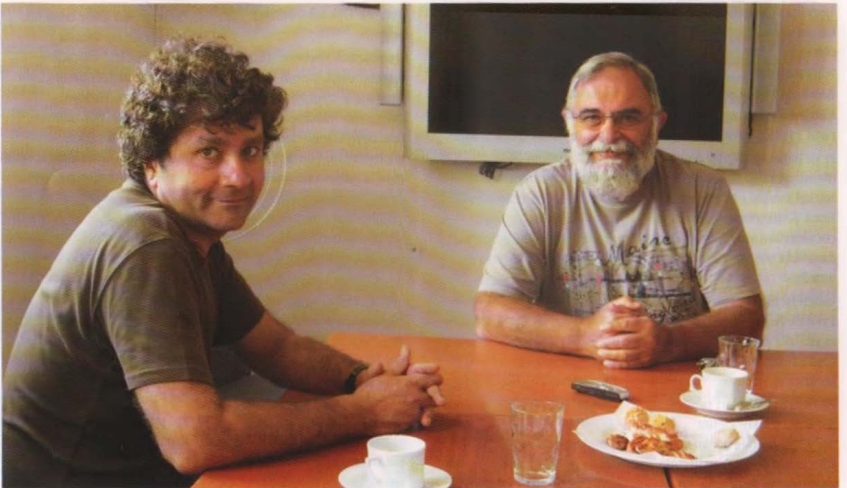
Türkiye'de tarih yayıncılığı, tarih dergiciliği ve televizyondaki tarih programları olağanüstü ilgi görüyor. Öte yandan Türkiye'de tarih eğitiminin çarpık "milli" çizgisi insanların tarihle ilişkisini makul bir mecraya girmesine izin vermiyor. Yayınlanan onca dergi, kitap, program genellikle Mete Tunçay'ın deyişiyle milli meşahiri okşama anlayışıyla yapıldığından bu yayınlar insanlara duymak istediklerini duyuruyor. Türkiye tarihiyle bir türlü yüzleşemiyor. Türkiye'de tarih yayıncılığı bu havadayken Eldem ve Tunçay Toplumsal Tarih'in nerede durduğunu konuştular.

Mete Tunçay: Toplumsal Tarih dergisi bu ay 200. sayısını yayınlamış oluyor. Bu vesileyle Türkiye'de popüler tarih dergiciliği konusunda söyleşelim dedik. Aslında Edhem Eldem ciddi bir tarihçidir; bense kendime bir zamanlar "alaylı tarihçi" demiştim, onu tarihçiliğe daha uygun buluyorum.

Edhem Eldem: Tevazu gösteriyor-sunuz...

M.T.: Tevazu değil... Ben tarihçi olarak okumadım; ama tarihçi olarak okumamış olmamın da birtakım avantajları olduğunu keşfettim. Ben tarih bölümünden mezun olmadım, tarih master'i ya da doktorası yapmadım. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "jack of all trades master of none" (her meslekten haberdar, ama hiçbirinin uzmanı değil) olarak biraz iktisat, biraz sosyoloji, biraz hukuk, biraz tarih, biraz metodoloji, felsefe falan... Ama

bunun daha sonra tarihçiler için faydalı bir şey olduğunu da fark ettim. Tarih bölümlerinde bu disiplinler arası ilişkinin olmamasının birtakım sakıncalar doğurduğunu düşünüyorum. Ben önce genel kamu hukuku alanında "siyasal teori" ile ilgileniyordum, çalışmalarım giderek hukuktan uzaklaştı ve siyasal düşünceler tarihinden siyasal olaylar tarihine geçtim. Yani mektepli değil, alaylı yoldan tarihe geçtim. Sense iktisat tarihçisisin,

Edhem Eldem ve
Mete Tunçay.

E.E.: Yok. öyle değil... Ben ne iktisat tarihçisiyim ne de ciddiym. Benim üniversiteye girişim mühendislikten; endüstri mühendisliğinden sonra siyasete geçtim. Yalnızca doktora seviyesinde tarihe geçtim. Onun için kıskançlık gibi almayın ama ben de kendimi nispeten alaylı sayıyorum ve bunun faydalı bir şey olduğunu ben de söylüyorum.

M.T.: Belki biz Türkiye'deki tarih eğitimi sürecinden geçseydik, bugün olduğu gibi eleştirel bakışa erişemeyebilirdik.

E.E.: Muhtemelen... Sizden farkım, Ankara Siyasal'ın belirli bir şekilde hukuka dayanan, Boğaziçi Siyaset'inse daha çok sosyal bilimlere dayanan biraz da Amerikanvari tavrının etkisinden kaynaklanıyor olabilir. Ama ortak noktamız; ikimiz de tarihe arka veya yan kapıdan girdiğimiz için daha eleştirel ve daha az duygusal bir tavır takınabiliyoruz. Bunun fena bir şey olduğunu da düşünmüyorum doğrusu.

M.T.: Türkiye'de tarihin diğer ülkelerde de olduğu gibi özel bir ağırlığı var, yeni bir devlet kurma coşkusu içinde tarihe aslında doğal olarak taşımaması gereken bir görev yükleniyor ve o görev bugün de devam ediyor.

E.E.: Devlet kuran herkesin bir ara yaşadığı bir dönem bu; Türkiye'nin farkı geç olması ve hâlâ devam ediyor olması. Yoksa her devlet; özellikle de her ulus-devlet tarih yoluyla inşa edilme ve tarih yoluyla kendini tanımlama safhasından geçiyor.

M.T.: Öyle ama senin de söylediğin gibi olması değil, geç ve hâlâ devam eden bir durum olması sorunlu. Üniversitelerdeki o zorunlu Atatürk İnkılap Tarihi dersleri bir rejim propaganda dersi olarak günümüzde de devam ediyor.

E.E.: Ama şimdi buna bir de Osmanlı tarihi eklemiyor. Eskiden Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki o çokkuyula mirası reddetme, bir devri sabık yaratma kaygısı vardı, şimdi o yok oldu,

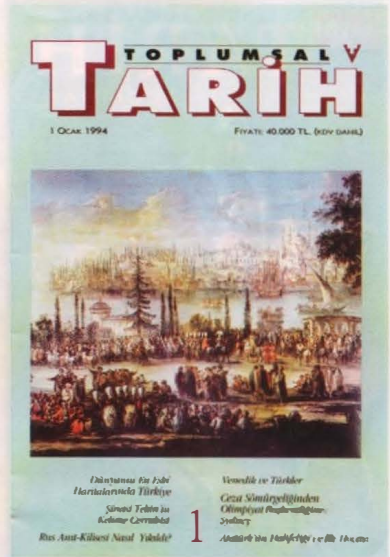
M.T.: Dolayısıyla Türk- İslam sentezine adapte edilmiş oldu ve hepsi bir potada erimeye; hepsi bir Türk ulusunun ezelden beri var olduğu ve ilelebet süreceği anlatısı içinde yer almaya başladı.

Belki bununla ilgili olarak son dönemlerdeki tarih dergiciliğinden, *Tarih ve Toplum*'la başlayan ve *Toplumsal Tarih*'le devam eden, NTV *Tarih*'le filan süren dergicilik modasından önce Şevket Rado'nun falan çıkardığı *Hayat Tarih Mecmuası* bu dönemde hiçbir zaman erişilmeyen tirajlara çıkmıştı; seksen bin satan sayıları olduğu söylenir, tabii o tamamen milli mefahiri okşama çizgisinde...

E.E.: Hem o, hem de Batı egzotikası-na olan merakı okşama. Ben hatırlıyorum çocukken okurdum ve çok eğlendim, o zaman böyle değil, farklı bir bilinç seviyesindeyim tabii... Bir sürü II. Dünya Harbî makaleleri vardı. Yabancı mecmualardan alınan apartma metinleri millet de bayıla bayıla okurdu.

M.T.: Bu merakı tatminin yanında yüksek milliyetçi duyguları okşama, Kanuni'nin Viyana Seferi'nde yenilerilerin bir bağdan bir salkım üzümler kopartıkları zaman oraya parasını mendille bırakmaları gibi hikâyeler herhalde insanların çok hoşuna gidiyordu ve böyle çok okunuyordu...

Benim açımdan bu mesele 1983 yılında üniversiteden atılmamla başladı. İstanbul'da İletişim'de arkadaşlarım vardı. Murat Belge başta olmak üzere, onlar da çeşitli yayınlara girişmişlerdi. Kitap yayınlarının dışında *Yeni Gündem* diye bir haftalık gazete çıkarıyorlardı. Benim de yapabileceğim tek şey aylık bir dergi çıkartmaktı. Bunu teklif ettiğimde kabul ettiler ve başladık. Böyle başlarken o milli mefahire dayalı tarih yayıncılığından uzak olma konusunda görüştük, hiçbir zaman Katerina-Baltacı halkâyesi anlatmayacağız dedik. Bir süre sonra benden habersiz hoş bir espiri de yapıldı, "O gece Katerina Baltacı'ya *Tarih ve Toplum* okumuş" diye benim bütün ilkelermi yıkan bir ilan çıktı.

Mete Tunçay'ın editör yazısından Sayı: 1

"Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. Tarih ve Toplum deneyimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu,

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz, Türkü türlü görüşlerdeki insanların çalışmalarını dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeye oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız. Yalnız, dürüst olarak yazılamayacak konulara girmeyeceğiz. Bugün on yıl önce-sinin koşullarına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakın bir gelecekte yeniden çoğalabilir de."

Toplumsal Tarih'in 1 Ocak 1994 Tarihli ilk sayısındaki Mete Tunçay'ın editör yazısından bir bölüm.

E.E.: Yani biz aslında ortalama Türk okuyucusunun okumak istediğini vermiyoruz.

M.T.: Ama birtakım insanları şimdiye kadar sorgulamadıkları konularla, sunduğumuz bilgi ve yorumlarla yüzleşmek durumunda bırakıyoruz insanları.

E.E.: Şu çok garip, siz de görüyorsunuzdur, doçentlik dosyalarında şimdiye kadar dergimizde çıkan yazılar hakemli dergi muamelesi görüyor veya en azından adaylar o şekilde göstermeye çalışıyorlar. İftihar edebiliriz bununla, ama bence aslında sorunlu bir durum bu.

M.T.: Evet, gerçi bizde çıkan yazılar bir süzgeçten geçiyor, ama her bir yazı için bir hakemlik sürecinden geçtiğini söylemek mümkün değil. Bazı konularda editör birine verip ondan mütalaa istiyor, ondan sonra kararı kendi veriyor. Yarı hakemli denebilecek bir dergi.

E.E.: Bir doçentlik dosyasında hakemli dergi denildiğinde akademik dergiyi anlıyorsunuz. Oysa biz nasıl popüler bir dergi değilsek, akademik dergi de değiliz aslında. İki arada bir derede olduğumuz için zorlanıyoruz. Aslında belki de ne okuyucumuz ne de biz kendimiz tam olarak ne olduğumuzu ne de okuyucumuzun kim olduğunu doğru dürüst anlayabiliyoruz. Ama her halükârda akademik bir dergi değiliz. Akademik neden değiliz? Ciddi olmadığımız için ya da süzgeçten geçirmediğimiz için değil. Ama genel üslup olarak ve özgünlük olarak bir akademik derginin beklentilerinin altındayız. Akademik dergi olsak herhalde hiç okunmayacağız, en fazla 100-200 dergi satacağız. *Tarih ve Toplum*'un bugün dönüştüğü *Yeni Yaklaşımlar* versiyonu 3 ayda bir çıkıyor. Akademik dergi formatına çok daha yakın. Dolayısıyla kendimizi orada da görmüyoruz.

M.T.: Tarih alanında zaten başka bir akademik dergi yok.

E.E.: *Belleten* var. Bir de üniversitelere bağlı olarak çıkarılan birkaç

dergi var. O da bir sorun, tabii, çünkü üniversitelerin çıkartmakta olduğu tarih dergileri genellikle bir kimliği olmakla beraber kalitesi ve nesnelliliği ve dayandığı değerler açısından çok problemli olabiliyor.

M.T.: Türkiye'de üniversite sayısı da devlet ve vakıf üniversiteleriyle 150'yi geçti.

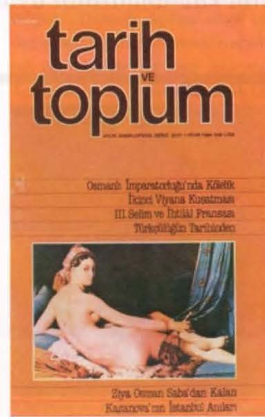
E.E.: 80 küsuru devlet olmak üzere...

türeme) oluyor. O hocanın yetiştirdiği doçent, o doçentin yanındaki asistan en baştaki hocanın önyargılarıyla saplantılarıyla yetiştiriyor.

E.E.: Boynuzun kulağı geçmesi mümkün olmayan bir kısır döngü.

M.T.: Muhtemelen baştakinden daha düşük niteliğe geliyor. Ne yazık ki Türkiye'deki tarih bölümlerinin büyük çoğunluğunda gerçek bir eleştiri-

Adı sağıcıya çıkmış, gerçekten de rahmetli hayli sağıcıydı, Orhan Şaik Gökyay kişisel bir dostlukla katıldı ve Tarih ve Toplum'da bir filolog olarak, bir edebiyat tarihçisi olarak çok iyi işler yaptı. Bu da, o dergiyi normal koşullarda "bu solcuların işidir" diye itmesi gereken Müslüman ve milliyetçilerin gözünde saygınlık kazandırdı.

Tarih ve Toplum
(Ocak 1984,
sayı:1),
Tarih ve Toplum
Yeni Yaklaşımlar
(Bahar 2010
sayı: 10).

M.T.: Bunların birçoğunda tarih bölümleri de var. Ama bu tarih bölümlerindeki hâkim anlayışın ne olduğuna eleştirel gözlerle bakmak gerekiyor. Mesela ben bir taşra üniversitesinde tarih bölümünün Hindistan'daki Türk imparatorlukları üzerine olduğunu dehşetle öğrendim ve sordum "Bunu hangi dil üzerinden okuyorsunuz, Urduca mı okuyorsunuz?" "Hayır, İngilizce okuyoruz," dediler. İngilizce üzerinden Hindistan'daki o Mugal devleti böylece bir Türk imparatorluğuna dönüşüyor. Bir de böyle yerlerde, in-breeding (kendi içinde

rel bakış yok. Oysa tarihte, sen daha iyisini bilirsin, ama bana öyle geliyor ki en önemli şey nesnelliğin yanı sıra eleştirelilik. Eleştirel bakımdan sonra bir şeyin tarihini yazmanın hiçbir manası yok.

E.E.: Kesinlikle. Bunun sadece tarihe has bir şey olduğunu da zannetmiyorum. Ama dediğiniz gibi nesnellik ile eleştirelilik arasındaki bu garip ilişki çok önemli. Bizde nesnellik üzerine çok laf ediliyor değil mi?

M.T.: Evet.

E.E.: Nesnellige çünkü inanılıyor. Oysa nesnellik çok zafı bir şey. Hele bizde belge fetişizmi bir de hurufat fetişizmi var. Akademik çevrelerde olsun, popüler tarih çevrelerinde olsun Osmanlıca metin okumak devamlı en önemli şey gibi vurgulanıyor. Oysa bu çok saçma bir şey. Yani demiyorum ki okunmasın. Tabii ki okunacak ama bunun müthiş bir şey olduğu, zor bir şey olduğu, herkesin ulaşamayacağı sadece birkaç allâme-i cihanın hâkim olduğu bir beceri olduğunu ima etmek kadar yanlış bir şey olamaz. Şunu paleografya öğrencilerime hep söylüyorum, çünkü herkes zorlanıyor, herkes bunun zor bir iş olduğu

eleştirel bir bakış açısıyla o yazılanın doğru olup olmadığı veya ne şekilde yazıldığı, hangi ortamda yazıldığı gibi meseleleri anlamaya çalışmaktır. Oysa bu yazı fetişizmi, tarihçiliği basit bir okuma becerisine indirgererek asıl tarihçilik entelektüel ve bilimsel çabayı tamamen ikincil bir konuma itiliyor. Böyle bir illüzyon yaratılıyor. Bir pozitivist mitos etrafında dolaşıyor bütün mesele, çünkü burada zımnen söylenen tarihi belgelerin oluşturduğudur. Oysa belge sadece hammadde dir...

M.T.: İstersen bir de şeyi konuşalım. Niye tarih? İnsanlarda acaba her-

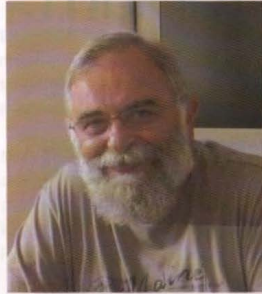
dığımız konularda da bir beceri kazanabiliriz. Bir gizli ümidimiz mi var nedir?

E.E.: Bunun altında bir tür rasyonalist argüman yatıyor, akli bir varsayım: yani tarihteki nedensellikçi çözersek bu işin nasıl işlediğini anlarsınız gibilerden.

M.T.: Geçmişte herhangi bir şey için bunu yaparsak yaşamakta olduğumuz bir konuda da bu beceriyi gösterebiliriz inancı...

E.E.: Aslında bu bir illüzyon. Çünkü dediğiniz gibi bugünden uzaklaşık-

Bir kişi, bir olay, bir an tamamen soyutlanmış, kendi içinde, kendinden menkul kıymeti olan bir şey haline geliyor, onu bağlama ihtiyacı duyuyorsunuz, yoksa öylece ortada duruyor. Bir nedensellik çizgisi üzerinden bir hikâye anlatmak istiyoruz. Birçok lisanda hikâye ile tarih kavramlarının aynı kelimeyle ifade edilmesi pek masum bir tesadüf değil.

yolunda bir inanca sahip: Osmanlılar sizden yüz sene evvel önce bunları kullanıyorlardı. Yani siz onlardan daha mı aptalsınız da bunu öğrenemeyeceksiniz? Tabii ki bazı şeyler kaçacak, bazı kelimeler okunamayacak. Bugün de bazı el yazılarını okuyamayabilirsiniz. Üstelik Osmanlılar da kendileri Arapçaya çok hâkim olmadıkları için bol bol imla hatası yapıyorlar. Eninde sonunda yazıp çizmek başka bir şey değil. Bizde nesnellik adına doğru okudun, kelimeyi okudun, okuyamadın, biliyorsun bilmiyorsun üzerinden köpürtülüyor bütün mesele. Tarihin asıl önemli olan tarafı, yorumlama,

hangi bir olayı genealogiyle (şeceresiyle) anlamak yolunda bir eğilim mi var? Yani nereden geliyor her olayı daha önceki olaylarla açıklama merakı? Böyle bir eğilim mi var? Bundan emin değilim ama şunu biliyorum ki geçmişteki bütün olayları çalışmak onun tarihini yapmak mümkün değil. Biz ister istemez seçilmiş bir alanda yapacağız. Peki, niye yapacağız? Bana öyle geliyor ki tarih bir çeşit egzersiz gibi. Yani bir konuda erişilebilecek bilgilere belgelere eriştikten sonra onları bir süzgeçten geçirip birtakım sonuçlara varmak. Eğer bunu geçmiş olaylar için yapabilirsek içinde yaşa-

ca, elinizdeki neyse belge, iz, emare gittikçe azalıyor. Dolayısıyla sizin aslında nedensellik ilişkisiyle birbirine bağladığınız olaylar, olgular vs. gittikçe tesadüfi olmaya başlıyor. A, B'ye sebep oldu dedğiniz zaman siz muhtemelen binlerce, on binlerce A'nın arasında görebildiğiniz ya da önem verdiğiniz A'yı seçiyorsunuz. Keza B için de öyle böyle. Dolayısıyla o nedensellik ilişkisi aslında tamamen yanlış bile olabilir. Yani doğru bir sonuç veren ama yanlış olan bir nedensellik ilişkisi de mümkün. Tarihte bu sorun var, ama tarihin buna ihtiyacı da herhalde var ki biraz bilimselliği olduğuna inanabilelim. Çünkü çok uç noktaya çekip tarihi neredeyse estetik bir şey gibi alıp nedensellikten kopardığınız anda biraz kaotik bir yapıya dönüşüyor. O zaman bir kişi, bir olay, bir an tamamen soyutlanmış, kendi içinde, kendinden menkul kıymeti olan bir şey haline geliyor. Böyle ortaya çıkardığınızda onu bağlama ihtiyacı duyuyorsunuz, çünkü yoksa öylece ortada duruyor. Bir nedensellik çizgisi üzerinden bir hikâye anlatmak

istiyoruz. Birçok lisanda hikâye ile tarih kavramlarının aynı kelimeyle ifade edilmesi pek masum bir tesadüf değil.

M.T.: *Storia, histoire, story/history.*

E.E.: Tarih in temel algılanma şekli o: "Size bir hikâye anlatacağım."

M.T.: Ama bu nedensellikler zaman zaman ideolojik olarak ekonomi üzerinden, psikoloji üzerinden filan yapıyor. Ama herhalde bunların muhtemelen hiçbirini tek başına kabul edilecek nitelikte değil. Her örnekte benin kendini en uzak hissettiğim psikolojinin bile bir payı var. Tek bir boyut üzerinden açıklama yapmak iyi tarihçiliğe yakışmayacak bir şey.

E.E.: Bir de tabii en büyük sorun, teleoloji. Eninde sonunda siz tarihten bahsettiğiniz zaman, sonunu bildiğiniz, görmüş olduğunuz bir filmi anlatmaya benzer... Nereye vardığını, bugünü biliyorsunuz. Dolayısıyla bilmiyoruz gibi davranmanızın hiç anlamı yok. Öyle bir masumiyet çabası olamıyor.

M.T.: Orada da çok dikkat edilmesi gereken bir nokta var. Varılan nokta bilindiği için bütün geçmişteki şeyler bu noktaya varmak için yapılmış gibi.

E.E.: İnşa ettiğiniz hikâyeyi, bildiğiniz noktaya varmak için kullanıyorsunuz. O zaman tabii sonu belli olan bir hikâyeye dönüşüyor. Ulusal tarih de böyledir. Ulusal tarihin oluşumunda, şu veya bu ulusun oluşumu, dolayısıyla ondan önce gelen her şey ya ondan sapma olarak dışlanacak ya da bu nihai mertebeye ulaşmak için gerekli tuğlaların birer örneği olarak tanımlanıp, bir inşa hikâyesi halini alacak. Peki, bizim dergi burada nerede duruyor? Bizim derginin bir teleoloji problemi olduğunu sanmıyorum; bizim derginin olsa olsa bir kopukluk problemi olabilir. Çünkü bu dergilerin en büyük problemlerinden biri budur. Kâh Antikite'den, kâh Cumhuriyet Dönemi'nden, kâh Osmanlı İmparatorluğu'ndan, kâh Avrupa'dan bir makale, kâh şu kâh bu...

M.T.: Sadece dönem olarak değil konu olarak da öyle; estetikten siyasete, iktisattan askeriyeeye...

E.E.: Osmanlıca tabiriyle tam bir mecmua, yani birbirleriyle çok alakası olmayan şeylerin bir araya gelmesi. Ortak nokta nedir? Ortak payda, hepsinde bir anlatım, bir geçmiş ve mümkün olduğu kadar bir analiz olmasına gayret edilmesi. Bizim belki diğerlerinden ya da popüler dergilerden farklı olarak yaptığımız, bugünü çok önemsemiyor olmamız... Son sayıyı hatırlarsanız 24 Nisan'ın İstanbul, Berlin ve Kudüs'te anılmasıyla ilgili üç güncel makale vardı. O gerçek anlamda bir aktualiteydi, bugünü düne bağlamak için değildi. Yani bugün olan tarihte ilgili bir şeyin anlatımına yer vermektir. Ancak görüyorum ki popüler tarihteki en büyük cazibelerden biri, uysa da uymasa da bugünle bir bağlantı kurmaya çalışmak. Hatırlıyorum popüler bir tarih dergisi, "Osmanlı Açılımı" diye bir dosya açmıştı. Niye? Kapakta açılım lafı geçirdiğinde her şeye uyar mı? Açılım dediğinizde aslında kapalı bir durumun kendini açması ya da açmaya çalışması akla gelir. Zaten o dönemde Kürt açılımı veya demokratik açılımdan kasıt oydu. Kürtler ve Kürt kimliği konusunda bir sıkıntı vardı, açılmaya doğru adım atılıyordu veya atılmıyormuş gibi yapılıyordu. Fakat şimdiki Osmanlı tarihi konusunda bir sıkıntı mı var? Tam tersine, olsa olsa rekabet var, kim daha Osmanlıcı diye. Dolayısıyla açılım demek abes. Orada açılım demek sadece o günlerde o kelime ortalıkta dolaşıyor, mütemadiyen gündemde diye okuyucunun kulağına çarpacak iddialı ve aktüel bir şeyi kullanmak için bir bahaneden ibaretti. Bunu bir tür reklam mantığıyla anlamak mümkün. Ama o zaman da ciddi bir tarihsel sorun yaratılmış oluyor. çünkü zmnen aslında olmayan bir durumu varmış gibi göstermiş olabiliyorsunuz.

M.T.: Aslında orada bahsedilen şey Halil İnalcık'ın yıllar önce ortaya attığı Osmanlı Devleti'nin kuruluş hakkındaki katkısının hatırlatılması. Katkının hatırlatılması diye bir ifade olsa kimseyi etkilemez ama "Osmanlı

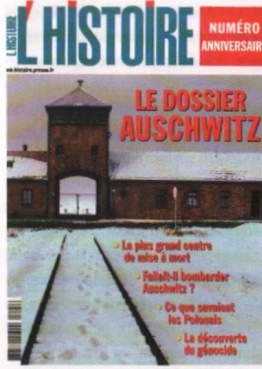
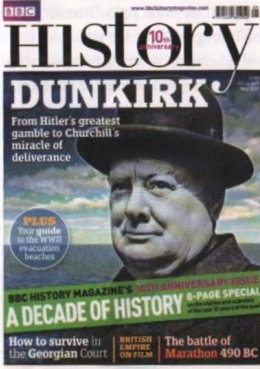
Açılımı" deyince tıpkı "Roman Açılımı" gibi gıcıklayıcı bir şey.

E.E.: Onu galiba biz en az yapıyoruz. Çünkü öyle bir okuyucu kitlemiz yok ya da olabileceğine inancımız yok, dolayısıyla çok az yapıyoruz. Hatırlarsanız birkaç sene evvel kıyamet kopmuştu, üstelik buna kısmen ben

Toplumsal Tarih "kedi sayısı" (Mart 2004, sayı: 123).

sebeb olmuştum. Mart 2004 sayısını kedisayısı yapmıştık vekadın derneklerinden tepki gelmişti. Niye? Çünkü *Toplumsal Tarih* o zamana kadar hep 8 Mart'tan dolayı Mart sayısında özel bir uygulama gerçekleştirmişti. Yıl dönümü, ay dönümü, kutlama, anma, hatırlama... Neredeyse tam bir Cumhuriyet ritüeli, kutlamalar ve anmalar üzerine kurulmuş... Çünkü 11 ay kadını konuşsanız da olur, yeter ki Mart ayında hatırlayın... Tabii bir de Çanakkale mi, kadın mı gibi tartışmalar da var. Orada bunu bilinci olarak kırmaya çalışmış ve tepki almıştık. Sanırım sorunlardan biri de o, yani popüler bir dergi olduğunuz zaman ister istemez obsesif bir şekilde okuyucunun gözünü yakalamaya, şu veya bu şekilde bir reklam kampanyasındaki gibi kafasına kafasına sansasyon, hamaset, sözde sırların ifşası, kompo teorileri gibi şeyler vurarak derginizi aldirmaya çalışıyorsunuz. Biz bunu yapmıyoruz, ama onun için de satmıyoruz veya az satıyoruz. Hangisi doğru biliyorum. Yani tarihçilik açısından bizimki doğru herhalde, ama o zaman da şunu da sormak lazım: Bizim zaten okuyucu olarak kendimizi gibi olanı seçtiyssek bizim katkımız nedir? Kimseyi de-

ğıştırmıyoruz, topluma yeni bir şey getirmiyoruz. Kendi içimizde, kabuğumuzda kavrulup gidiyoruz...

M.T.: Bu eleştiriler iyi de, ben yine de faydalı bir şey yapıyoruz diye düşünüyorum. Birkaç kişi kendi aramızda hiçbir şey yapmadın tespih döndürüymüş gibi söyledin.

E.E.: Biraz öyle, bana Açık Radyo'yu hatırlatıyor. "Kendini dinleyenler radyosu" diyorom bazen. Hakikaten çok kısıtlı bir çevre içinde; iyi bir iş yapılmıyor mu, yapılıyor. Ama ben herhangi bir taksiye bindiğimde Açık Radyo dinlediğini duymuyorum. Bizde de böyle bir sorun olabilir.

M.T.: Bu dediğin doğru. Şimdi biz, tarih üzerinden daha genel bir konuya, eğitime geçelim. Eğitim Türkiye'de çok az işleyen dikey

sosyal asansörlerden biri açıkçası. Yakın zamana kadar sınıf değiştirme eğitim yoluyla mümkün oluyordu. Daha mütevazı bir kökten gelen bir çocuk, eğitim yoluyla yönetici sınıfa çıkabiliyordu. Bu gitgide azalıyor. Çünkü eğitim de gitgide paralı hale geliyor. Çok istisnai olarak burslar yoluyla yükselme mümkün oluyor, galiba gelir düzeyi bakımından toplumun en alttaki beşte biri üniversite eğitime katılamıyor, en üstteki beşte biri ise üniversitedeki öğrencilerin büyük çoğunluğunu oluşturuyor. Bu artık önlenemeycek bir gidiş gibi gözüküyor. Tabii üniversiteyi böyle olunca, devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversiteleri de gitgide ekonomikleşmeye başlayınca yüksek talebi olmayan belli alanlarda bir gerilemeye yol açmasından korkuluyor. Burada da ilk feda edilecek disiplinlerinden biri tarih gibi görünüyor. Çünkü üstüne para verip, tarih okuyup insanlar ne yapacak? Tabii eski üniversite anlayışı bir hayli değişti. Ben hatırlıyorum mesela Anthony Giddens İran tarihi ile ilgili bir akademik çalışma yapmış ve ondan sonra adam yıllarca dışişleri bakanlığı falan yapmıştı. Ama artık üniversitelerin anlamı da değişti, dünyada da Türkiye'de de gitgide bir mesleğe girmeye ilişkin bilgilerin edinildiği birer teknik okul haline geliyorlar. Bunlar, insanların yüksek eğitimle bir alanda eriştikleri analiz ve sentez becerilerini herhangi bir yerde kullanabilecekleri varsayımından hareket etmiyorlar, bir alanın özelliklerini öğretmek istiyorlar. Bu ise

banal korkutucu geliyor. Özellikle Türkiye'de devlet üniversitelerinde biraz önce bahsettiğimiz şoven değerler hâkim olunca ümit diğer üniversitelerde olacak ama o üniversiteler de ticarileşme karşısında bu konuda gelişimlerini sınırlı tutuyorlar. Ne dersin, bu konuda ne yapılabilir? Şimdi ben bakıyorum, dünyanın en iyi üniversitelerinin olduğu Amerika'da bu Ivy League falan denen en kaliteli üniversiteler para falan kazanmazlar. Bunların öğrenim harçları çok yüksek olduğu halde, rektörlerinin başlıca işi bağış bulmaya çalışmaktır. Ben Amerika'lı arkadaşlara sordum geçenlerde, Amerika'da para kazanan büyük üniversite var mı diye, Phoenix Üniversitesi dediler. Arizona'da bir üniversiteymiş, geniş ölçüde online eğitim yapıyormuş çok zengin ve çok büyükmüş. Harvard, Yale, Princeton falan onların yanında ufak kalıyormuş sayı ve bütçe olarak. Türkiye'de YÖK başkanı da eğitimin özelleştirilmesinden yana olduğunu en başından beri söyledi. Bu beni korkutuyor. Zaten önlenemeyen bir şey var; üniversitelere giriş hazırlığı, dershaneler vs. var. Vakıf üniversiteleri de kâr payı dağıtacak ticari şirket statüsüne gelmeleri, bütün kaliteyi alır götürür gibime geliyor. O zaman üniversiteler şirket gibi en çok kâr elde edecekleri öğrenim harcını bulmak, en çok kâr elde edecekleri üniversite düzeyini seçmek gibi uygulamaların peşine düşecekler. Bunlar tarihçilik açısından da endişe verici görünüyor.

E.E.: Endişenin ötesinde çok çok ciddi bir dönüşüme gidecek gibi görünüyor, Türkiye'de dediginiz gibi Amerika'nın tam tersi bir durum söz konusu. Hani Amerika'ya bu kadar laf ediyoruz her şey özelleşmiş vs. ama Amerika'da özel olarak başlamış ve bu üniversiteler en başından, bazıları 17. yüzyıldan beri, kurulduklarında hiçbir ticari amaçla değil, hakikaten elit yetiştirmek gibi bir kaygıyla ortaya çıkıyor. Bizim özel üniversitelerimiz ise -her ne kadar bazılarını tenzih edersem de - Türk eğitim sisteminde ÖSS ya da şu an adı neyse, o sınavın yarattığı boşta

kalan müşteriye kapmak ve bundan para kazanmak için kuruldular ve dolayısıyla bunların felsefesinde, tam tersine eğitimi para getiren bir yatırım olarak görmek gibi bir eğilim var. Bu işi çok zorlaştırıyor. Çünkü bu üniversitelerde piyasa değeri olmayan ve dolayısıyla öğrencilerin seve seve paralarını vermeyecekleri disiplinlere yatırım yapmak tamamen mantığa aykırı ve tarih bunların başında geliyor. Öğürleri eninde sonunda bir meslek sahibi yapıyor. Oysa tarih mezunu gerçek anlamda bir meslek sahibi değil, tabii bir sürü şey yapabilir vs. ama gerçek manada meslek sahibi değil. Dolayısıyla tarih burada marjinal bir konuma itiliyor. Devlet sektöründe de dediğiniz gibi üniversitelerin kısmı azamında ideolojik odaklaşmalar ve ağırlıklar var. Dolayısıyla ortada çok negatif bir durum var, birinde kötü tarihçilik veya ideolojik olarak saplantılı bir tarihçilik ve metodolojik olarak çok geride kalmış bir 19. yüzyıl tarihçiliği yapıyor, öbüründe ise tarihçilik sadece bir cila niyetine öğretiliyor. Tarih sadece ya YÖK'ün bir gereği olarak ya da mühendislere ve işletmecilere bir cila, bir genel kültür kabilinden bir katkı olarak görüldüyor. İş oraya doğru gidiyor. Yani aslında popüler dergicilik ile eğitim arasında bu anlamda bir paralellik var. Bir metalaşma durumu ve metalaşmanın kalite üzerinde ve ürün ile müşteri diye tanımlanan kişi arasındaki ilişkiye yansımaları gibi bir şey söz konusu. Dolayısıyla gerçekten akademik bir disiplin ve metod içinde çalışanlar bir tür fildişi kulelerine, adacklara mahkûm oluyorlar. Bunun da sıkıntısı hissediliyor. Tarih çok problemli bir alan, çünkü bir tür orta malı... Herkes çok kolaymış gibi düşünüyor, herkesin ağızda, herkesin tarih konusunda bir fikri var. Hayır efendim, tarih konuşamazsın çünkü tarihçi değilsin de diyemezsiniz. Ama böyle bir kolaylık hissi mevcut. Aldatıcı bir cazibesi var. Çoğu insan, ben tarihe bayılırım, tarih okumayı çok severim der. Biraz değerseniz o kişinin tarih okumayı merak gidermek için değil, zaten bildiğini, bildiğini zannettiğini veya inanmak istediğini tekrar tekrar okumak üzerine kurulu bir

anlayışı olduğunu görürsünüz. Dolayısıyla bence tarihin en önemli unsurları olan zihin açıklığı, eleştirel bakış ve merak güme gidiyor. Tarihin Türkiye'de hep bir değeri olması gerekiyor, hâlâ okul kitaplarında "Tarih bilmeliyiz; çünkü ulus olmak için tarih gerekir", "Tarih bilmeliyiz; çünkü etrafımız düşmanlarla çevrili"

paradoks var; ne kadar izole olursanız istediğiniz kadar radikal, istediğiniz kadar put kırıcı olmanızda bir sakınca yok çünkü zaten sizi dinleyen yok. O da biraz asap bozucu bir şey. Diğer taraftan da tribünlere çıkıp yaygara koparmak da çözüm değil. Benim merak ettiğim popüler tarihin getirdiği cazibe ve tehlikelere kapılmadan ama

Tarihin Türkiye'de hep bir değeri olması gerekiyor, hâlâ okul kitaplarında "Tarih bilmeliyiz; çünkü ulus olmak için tarih gerekir". "çünkü etrafımız düşmanlarla çevrili" gibi bir söylemin devam ettiğini görürsünüz. Yani tarih hep işlevsel bir şekilde tarih ediliyor ve o işlev büyük ölçüde ulusun kurulması, büyütülmesi, korunması vs. ile ilgili.

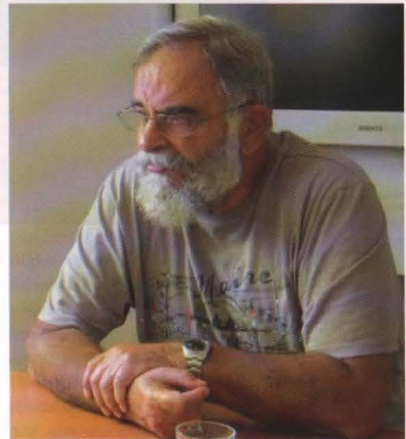
gibi bir söylemin devam ettiğini görürsünüz. Yani tarih hep işlevsel bir şekilde tarih ediliyor ve o işlev büyük ölçüde ulusun kurulması, büyütülmesi, korunması vs. ile ilgili. Dolayısıyla tarih bir esir konumunda, ya piyasanın ya da ideolojinin bir esiri. Bu nedenle de tarihi tarih yapan, o özgünlüğünü ve özerkliğini veren unsurları bir türlü geliştirilemiyor. Çünkü o unsurları destekleyen olmadıkları, onların piyasa değerinin bulunmadığı, hatta ve hatta onların politik bir tehlike olarak görüldüğü bir ülkede geliştirilmelerini teşvik edecek hiçbir şey yok.

M.T.: Bu karamsar görüşler, aslında Türkiye'de demokratik mücadele içinde tarih disiplininin çok önemli bir işlevi olduğunu gösteriyor. Bu zorluklara karşın bir şeyler yapılsa Türkiye'de demokrasi yönünde adım atılmış olacaktır.

E.E.: Gene bana belki bozguncu ya da çok fazla özeleştirel diyeceksiniz ama bizim derginin belki de önemli sorunlarından biri bu, kendi içine kapalı olduğu için doğru şeyleri söylediğimiz zaman bile pek fazla tepki çekmiyoruz. Hâlbuki söylediklerimizin bazıları hakikaten bazı insanları, kurumları vs. rahatsız edecek şeyler. Tepki çekmemesinin nedeni çok fazla okunmuyor olması. Dolayısıyla bir

yine de sadık olduğunu bildiğimiz bir okuyucunun biraz ötesine geçme potansiyelimiz olur mu? Olursa rahatsız etmeye başları mıyız? Kendi içinde sirküle etmenin yol açtığı döngüyü kırabilmek mümkün müdür?

M.T.: Genişlemeyi konu çeşitliliğiyle yapmayı denemek değil, zaman zaman biz arkeoloji yazılarına, antik tarihe falan yer veriyoruz. Bana öyle geliyor ki *Toplumsal Tarih*'in her sayısında zihni açık entelektüellerin merakla okuyacağı birkaç yazı vardır. Bazı yazılar doğrudan doğruya onun ilgi alanına girmemekle birlikte okunsa iyi olur.

İSTANBUL'DA 1910'DA GERÇEKLEŞEN BÜYÜK KÖPEK İTLÂFI: BİR MEKÂN ÜZERİNDE ÇEKİŞME VAKASI

İRVİN CEMİL SCHICK

Şüphesiz birçoğunuz, antropolog Mary Douglas'ın sık alıntılanan şu tanımını duymuştur: "Kir, yanlış yere konumlanmış maddedir." Ve şüphesiz kir, özünde mekânsal bir kavramdır. Örneğin, bahçede sadece doğal değil, aynı zamanda yararlı ve hatta gerekli olan madde, evin içine girdiğinde kir olur. Kiri bir sınıflandırma sistemi olmadan kavramsallaştırmak nasıl mümkün değilse, mekânsallık anlayışı olmadan da kavramsallaştırmak mümkün değildir. Bence gerek 1910'da gerçekleştirilen İstanbul köpek itlâfının, gerekse ona yol açan gelişmelerin anlaşılmasında bu, kilit önemlidir.

Eyüp sırtları.

Glypscope Richard,
Paris.

Resimler
Pelin Tüneydin
Koleksiyonu

Konuşmamın başlığı, Robert Darnton'ın 1984 yılında yayınlanan "İşçiler İsyân Ediyor: Saint-Séverin Sokağındaki Büyük Kedi İtlâfı" adlı tanınmış makalesini aklınıza getirmiştir herhalde.¹ O halde şimdiden söyleyeyim, anlatacaklarımın Darnton'ın makalesi arasında isim

benzerliğinden başka hiçbir alâka yok. Darnton'ın amacı, Paris'te 1730'larda vuku bulduğu söylenen, görünürde kendiliğinden gelişen ve bugün bizlere neredeyse anlaşılması imkânsız derecede zalimane gelen bir olayı çözümlmekti: Bir grup matbaa işçisi kitlesel bir kedi katliamı düzen-

lemiş, bu yaptıklarında da gülecek pek çok şey bulmuşlardı bir arşiv belgesine göre. 18. yüzyıl Fransa'sında kedilerin yoğun bir semgesellik taşıdığını ortaya koyan Darnton, söz konusu olayın fakir ve ezilmiş bir zümreye, toplum kurallarını sınırlı, ama çok da gerekli bir şekilde ihlâl etme

fırsatı tanıyan "karnaval ruhu"² niteliğini vurgulamıştır. Buna mukabil 1910 yılında İstanbul'da tezgahlanan köpek kıyımı hükümet tarafından düzenlenmiş ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. "Karnaval ruhu" herhalde bu olaya yakıştırılacak en son sıfattır ve şüphesiz pek az kişi onu gülünç bulmuştur. İtlâfın gerekli ya da meşru olup olmadığı konusunda ise muhtelif görüşler vardır.

Son birkaç yıl içinde Türkiye'de bu konu üzerine birkaç kitap ve makale yayınladı. İstanbul'un sokak köpeklerinin günümüzde bu kadar ilgi çekmesi acaba nedendir? Sanırım bunun en azından bir sebebi, son yirmi otuz yıl içinde (yani postmodernizm akımı serpileli beri) günlük yaşamımızı artan bir şekilde etkisi altına alan çağdaşlaşmacılık karşıtlığıdır. İstanbul'un sokak köpekleri bir çeşit nostaljiye ve romantizme ilham kaynağı olmaktadır. Göçüp gitmiş bir çağın soylu vahşileridir onlar -san-

rada izah etmeye çalışacağım gibi, gerek 1910'da vuku bulan büyük köpek itlâfının, gerekse ondan önce gerçekleşmiş olan (ve günümüzde araştırmacıların her nedense önemmediği) benzer kıyımların ardında çağdaşlaşmacılık değil, bizatihi çağdaşlık yatmaktadır. Yani her ne kadar genelde çağdaşlıkla özdeşleştirdiğimiz bazı somut koşullar köpeklerin imha edilmesiyle yakından ilintili olmuşsa da, bir *ideoloji* olarak çağdaşlaşmacılık ancak olaya bir kelime dağarcığı sağlamış, üstelik onu bile kısa süreliğine ve toplumun pek küçük bir zümresi için yapmıştır.

İstanbul'daki 1910 köpek itlâfı, II. Abdülhamid'in hal'inden kısa süre sonra İttihat ve Terakki hükümeti tarafından düzenlenmiş, on binlerce köpek sistenli bir şekilde yakalanmış, kafeslere tıklmış, mavnalara yüklenerek Hayırsız Ada'ya götürülmüş, orada aç susuz, ağır ve cefalı bir ölüme terk edilmiştir.

da İstanbul'daki Institut Pasteur'un (yani kuduz hastanesinin) başında bulunmuş olan Dr. Paul Remlinger, 1932 tarihli bir makalesinde, köpeklerin kitlece imha edilmesini "Türkiye'nin *ancien régime*'inin ete kemiğe bürünmüş hali" olarak görmelerine bağlamıştır.⁴ Daha yakın zamanlarda Palmira Brummett, İstanbul köpeklerinin "bizatihi Osmanlı toplumunun mecazi haline geldiklerini" ileri sürmüş, basının "köpeklerle açlıktan ölen, baskı gören, yabancı girişimcilerle duyarsız bir hükümetin insafına kalmış olan Osmanlı halkının eşleştiren imgelerle" dolu olduğuna dikkat çekmiştir.⁶

"Kenara çekilmek aklına bile gelmedi."

Isora C. Chandler,
A Dog of
Constantinople, New
York: Dodd, Mead and
Company, 1896.

İster yerli olsunlar ister başka yerden gelmiş, ister saffkan olsunlar ister soysuz kırmalar, şu kadarı inkâr edilemez: İstanbul köpeklerine şehir halkı şefkat ve ihtimamla bakıyordu. Ve köpekler, şehre gelen Batılı gezginlerin işlediği gözde konulardandı.

ki daha doğal, daha içten bir devrin kalıntıları. Gerçi her romantizm gibi elbette bu görüş de hakikatten ziyade hayal ürünüdür; ama konu tam da bu nedenle günümüzde o kadar çok kişiyi cezbetmektedir.

İstanbul köpeklerine bugünlerde yaygın olan bu romantik yaklaşımın bir sonucu, köpeklerin yok oluşunun genelde çağdaşlaşmacılıkla ilişkilendirilmesidir. İstanbul'un sokak köpeklerinin helâk edilmesinin suçunu doğrudan geç Osmanlı Batıcılığı ve çağdaşlaşmacılığına atmak artık ne-redeyse gelenek haline gelmiştir.¹ İlk bakışta veriler bu görüşü destekler niteliktedir gerçi, ancak bu da hakikatten ziyade hayal ürünüdür. Bu-

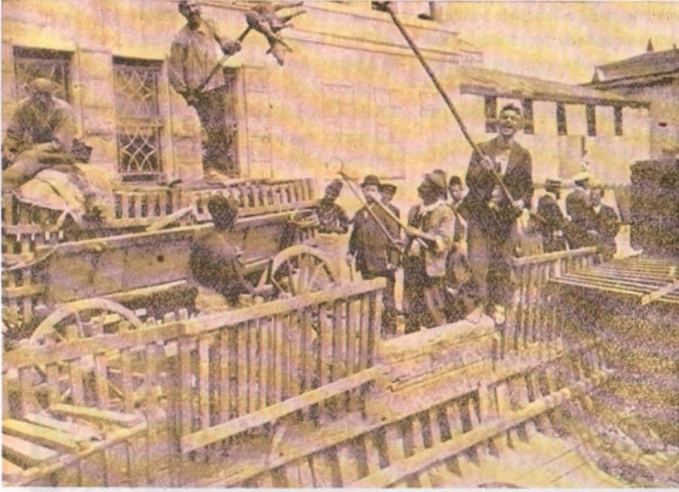
Kıyımdan bu yana geçen yüzyılda yorumcular olaya farklı farklı anlamlar yüklemiştir. Daha 1915 yılında muhafazakâr İngiliz siyasetçisi ve diplomatı Mark Sykes, Osmanlı toplumunun devrim öncesiyle sonrasını karşılaştırırken, eski günlerde "büyük ve asil bir hoşgörü [...]. İnsanlar arasında harika bir kardeşlik" olduğunu, yeni düzende ise sınıf farklılıklarının belirginleştiğini, hayırseverliğin ve karşılıklı saygının ortadan kaybolduğunu, dilencilerin kovalandığını, yoksul kadınların fuhuşa zorlandığını ve şehrin köpeklerinin "aynen 1912'de dürüst askerleri harcaran o vahşi hiddetle, acımasız ve bilinçsiz budalalıkla" öldürüldüğünü yazmıştır.⁴ 1900–1910 yılları arası-

Bugünlerde ise Cihangir Gündoğdu, Ümit Sinan Topçuoğlu, Catherine Pinget gibi yazarlar ve hattâ 2010 Cannes Altın Palmiye ödülünü kazanan film yapımcısı Serge Avédikian, itlâfın nedeni olarak Osmanlıların Batılılaşma çabalarını ve sokak köpeklerinin bu çabaların önünü kesen egzotik bir anakronizm oldukları inancını göstermektedirler. Örneğin Gündoğdu, "Yeni İttihatçı hükümet, 'daha Avrupalı görünmek kaygısı-ndan olsa gerek, sokak köpeklerine

karşı amansız bir kampanya başlattı" demektedir.⁷ Rahmetli Topçuoğlu'na göre ise köpek itilâfının gerekçesi, "İstanbul'a modern bir kent görünümü kazandırılmaktı. Köpeklerden temizlenmiş İstanbul, Avrupa kentlerine benzeyecekti!" Topçuoğlu, bunun arkasında "Avrupa görmüş, Avrupa kentlerine hayran olmuş

"Her adımda bir çukura, her üç adımda yolun ortasına serilmiş murdar, muhtazır bir köpeğe rast gelinen, her sokak başında bir ciğerci sığırlığı başa çarpılan, bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla yahut ulumalarıyla birkaç defa uyku- dan sıçrayarak uyanmaksızın hiç bir gece fâsîlasız âşûde bir uyku uyumak

Batılılaşma yandaşlarının bu gibi sözlerinin yanı sıra, bir de sıklıkla tekrarlanan, *ama yanlış olan*, İstanbul'u köpeklerden ilk kez yenilikçi padişah Sultan II. Mahmud'un arındırmaya çalışmış olduğu inancı vardır.⁸ Bütün bunlar, 1910 itilâfının birçoklarıncı Osmanlıların her ne pahasına olursa olsun Batılılaşma çabalarının bir boyutundan ibaret görülmesine yol açmıştır.

"İstanbul'un 80.000 köpeğinin Oksias Adası'na (Hayırsız Adal) sürgün edilmesi."

Petli persien, no. 122 (7 Ağustos 1910).

Türkler... İstanbul'u köhnemiş bulan, beğenmeyen, Avrupa kentleri gibi görmek isteyenler... İstanbul'da Avrupa hayatın ve temizliğin en büyük engeli olarak sokak köpeklerini görenler..." olduğunu da sözlerine eklemiştir.⁹ O halde köpeklerin 1910'da imha edilmesi genellikle hijyen ve kamu sağlığı diliyle ifade edilmişse de, aslında en azılı köpek karşıtlarını harekete geçiren saik, sokaklarda cirit atan köpek sürülerinin teşkil ettiği *şimge* idi bu görüşe göre. Başka türlü söylemek gerekirse, 1910 yılının büyük köpek kıyımı, çağdaşlığın somut tarihsel şartlarından değil, sadece bir zihniyetten, çağdaşlaşmacılık ve Batılılaşma ideolojilerinden kaynaklanıyormuş gibi görülmektedir şimdilerde.

Ve şüphesiz birtakım çağdaşlaşmacı yazarlar, şehrin başına gelen bir musibet addettikleri köpeklerin yok edilmesi için coşkulu çağrılar yayınlamışlardır. Örneğin, Dr. Abdullah Cevdet, 1909 yılında şöyle diyordu:

mümkün olmayan bir memleketin sâkinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzur-u uhuvvetine nasıl ve ne yüzle çıkarabilir?¹⁰

Keza İbrahim Şinasi de 1864 tarihli "İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri Hakkındadır" başlıklı makalesinde köpek meselesine değinmiş, başlıktan da anlaşıldığı üzere köpeklerin yok edilmesini şehrin çağdaşlaşması için hazırlanacak kapsamlı bir planın bir parçası olarak görmüştür. Beyoğlu semtinin 1839 yangınından sonra daha düzenli bir şekilde yeniden inşa edildiğini yazan Şinasi, sözlerini şöyle sürdürüyordu:

"İktiza eder ki tanzifi maddesi dahi suret-yâb-ı devam olsun. Buna en ziyade mâni ise köpeklerin vücududur ki azalması memnuniyetle temenni olundukça, çoğalmasa kerahetle görülmektedir. [...] El-hâsıl bize göre bedihidir ki şehrimizin haricen lâyık olduğu merteye beka-yı tanzifi, köpeklerin ib'âdına vâbestedir."¹¹

Oysa İstanbul köpeklerine karşı girişimlerin en azından 17. yüzyılın başlarına kadar gittiği bilinmektedir. Örneğin, Sultan I. Ahmed'in sadrazamı Nasuh Paşa, İstanbul (yani sur içi) köpeklerini kitlece Üsküdar'a sürdürmüştür.¹² Bundan da önce, geç Memlük ve erken Osmanlı Suriyesi'nin tarihçisi İbn Tülün, Kanuni Sultan Süleyman'ın kayınbiraderi ve daha sonra sadrazamı olan Lutfi Paşa'nın ikinci kez Şam valisi olunca şehrin tüm köpeklerinin imha edilmesini emrettiğini ve sonuçta 1.000 kadar köpeğin öldürüldüğünü yazmış, üstelik bu gibi uygulamaların Türkler arasında yaygın olduğunu belirtmiştir.¹³ Elbette bu hadiseler Batılılaşma cereyanının ortaya çıkışından çok önce vuku bulmuştur ve köpek itilâfını çağdaşlaşmacılıkla eşleştiren kolaycı yaklaşımın olayı açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Müslüman toplumlarda köpeklerin önemli bir simge teşkil ettiğini inkâr edecek değilim -her ne kadar bu simge, sarıldığı kadar tekdüze ve olumsuz olmamışsa da.¹⁴ Fakat ister çağdaşlaşmacı olsun, ister İslâmî, sembolizmin İstanbul köpeklerinin kitlece öldürülmesinde etkili olduğu şüphelidir. Ben, olaya *mekân* köpeklerin önemli bir yorum önermek istiyorum: İstanbul sâkinlerinin tarihsel olarak hayata geçirdiği mekânsal uygulamalar, sokak köpeklerinin belirli mekânsal yapıların infazcılarını ve dayatıcılarını haline gelmelerine yol açmış, bu durum (çağdaşda görüleceği gibi) geçmiş devirlerde gayet faydalı olmuştur. Ancak tedrici kentleşme süreci sonucunda İstanbul'un az çok özerk, kendine yeten mahalleler kümesinden yüksek düzeyde şehir içi hareketliliğin hüküm sürdüğü bir

Groupe de chiens dans la grande rue de Pera

İstanbul köpeklerine bugünlerde yaygın olan bu romantik yaklaşımın bir sonucu, köpeklerin yok oluşunun genelde çağdaşlaşmacılıkla ilişkilendirilmesidir. İstanbul'un sokak köpeklerinin helâk edilmesinin suçunu doğrudan geç Osmanlı Batıcılığı ve çağdaşlaşmacılığına atmak artık neredeyse gelenek haline gelmiştir. İlk bakışta veriler bu görüşü destekler niteliktedir gerçi, ancak bu da hakikatten ziyade hayal ürünüdür.

metropole dönüşmesiyle köpeklerin bu rolü işlevsizleşmiştir. Bence köpek itilâfının asıl sebebi işte budur.

İlk kez 1987 yılında basılan ilginç bir makalesinde Ekrem Işın konuya benzer şekilde yaklaşmış, Osmanlı yaşamının eski devirde "sokağa kapalı" olduğunu, insanların "cumbalı evler" e hapsolüp sokakları köpeklerle bıraktığını, ancak 19. yüzyıla gelindiğinde "sokağa adım atma"larıyla "köpeklerin vatani olan sokağın insan tarafından fethedilmesi" gereğinin doğduğunu ve giderek köpeklerin "Şark'ın gereksiz bir fantezisi sayılmaya" başlandığını belirtmiştir.⁶ Ancak bu haliyle Işın'ın savı biraz sorunludur. Öncelikle, Osmanlıların kamusal mekân deneyimi erkek ve kadın, zengin ve yoksul, Müslüman ve gayri Müslim için aynı değildi; dolayısıyla böyle farklar göz önünde bulunduru-

larak bu gibi iddiaların türlü veçe-lerini ayrı ayrı ele alıp tartmak gereklidir. İkincisi, Pazar yerleri, hamamlar, çeşmeler, camiler, tekkeler, kahvehaneler, mesire yerleri, Ramazan eğlenceleri ve akraba ziyaretleri gibi gündelik yaşamın türlü menâzili dü-şünüldüğünde, Osmanlı hayatının sokaklardan kopuk olduğunu söylemek gerçekten zordur. Üçüncüsü, "sokağa adım atmak" şeklinde değil de kamusal yaşamın genişleyerek mahalle sınırlarının dışına taşması şeklinde daha isabetli olarak tasvir edilebilecek olan süreç 19. yüzyılda değil, çok daha önce başlamıştır. Kısacası, Işın'ın savunduğu görüşle genel olarak hemfikir isem de, ince ayrıntılarına inildiğinde birtakım sorunlarla karşılaşıldığını düşünüyorum.

Şimdi öncelikle tarihsel arkaplanı anlatayım. İstanbul hakkında yazılmış

seyahatnameler arasında sokaklarda dolaşan çok sayıda köpek köpege kısaca da olsa değinmeyi bulmak zordur. Peki, bu köpeklerin kökeni neydi? Bu konuda birçok sav öne sürülmüştür. Örneğin 1867'de Adolphe Bénion köpeklerin İstanbul kuşatması esnasında Fatih Sultan Mehmed'in ordusuyla geldiklerini yazmış, topçu ateşinden ürkek Haliç'i yüzerek geçtiklerini, karşı yakada tepelere yerleştiklerini, daha sonra 1540 civarında yiyecek kıtlığı nedeniyle şehre girdiklerini belirtmiştir.⁶ Bir askerî veteriner olan Yüzbaşı Hikmet Şakir, 1932 tarihli tezinde köpeklerin Türk göçmenleriyle birlikte Orta Asya'dan geldiğini iddia etmiştir ki,⁷ bu görüşün sav her şeyden önce döneme egemen olan milliyetçi tarih yazımını yansıtmaktadır. Zira yeryüzünde bugüne kadar keşfedilmiş en eski köpek kalıntılarının Yakındoğu'da

"İstanbul köpekleri: Nöbetçi." Guillaume Berggren'in bir fotoğrafından Max Fruchtermann'ın kartpostali.

bulunduğu, hatta Ön Asya'daki kalıntıların yaklaşık dokuz bin yıl öncesine tarihlendiği dikkate alındığında, Orta Asya'dan o kadar yolu sadece anavatanlarına geri dönmek için kat etmiş oldukları ihtimalinin gerçekten düşük olduğu anlaşılır. Nitekim Bambes Anninos'un belirttiğine göre bir Bizans kaynağı, fetihten önce şehirde elli bin kadar sokak köpeği yaşadığını göstermektedir.⁸ Kısacası, köpeklerin ataları büyük ihtimalle yerliydi ve elbette şehir nüfusu arttıkça onların da sayıları artmıştı.

Öte yandan, köpeklerin İstanbul'a başka bir yerden gelmiş olduğu iddiası, keza dönemin anlam dünyasını yansıtan ilginç bir fikrin temelini oluşturmuştur. Yozlaşma, ırk kuramlarının yükselişte olduğu, Comte de Gobineau'nun Avrupa'nın üstün ırkı ve ırkların karışması tehlikesi üzerine yazdığı *Essai sur l'inégalité des races humaines* (İnsan İrklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme, 1853-1855) adlı kitabında dile getirdiği savların artan bir rağbet gördüğü bir dönemde bazı yazarlar İstanbul'un sokak köpeklerinin soysuzlaşması temasını işlemeye başladılar. Örneğin Bénion, Gobineau'nun kitabının ilk baskısından topu topu on üç yıl sonra şöyle yazıyordu: "İstanbul köpeği her türlü meziyete sahipti; ama o cinsini, kendinden sonra gelen yozlaşmış köpekte bulamazsınız. Rastgele çiftleşmelerin sonucunda bugün köpekten başka her şey

benzemektedir."⁹ Keza Paul de Réglamüstear adını kullanan Paul Andre Desjardin, 1893 yılında şöyle diyor: "İstanbul'un çağdaş köpeklerini, gerçek gezgin köpekle, mahallelerin ve sokakların ilkel sakinleriyle karıştırmamak gerekir." Ona göre, Kırım Savaşı sırasında şehre çok sayıda köpek getiren yabancı muhripler, artık İstanbul sokaklarını kirleten kırma sürüsünü yaratmıştı. "Hakiki yerli köpeği -yahut isterse-niz Türk şehirlerinin ilkel sakinlerini diyelim- bulmak için Frenk mahallelerinden çıkıp *Stamboul* yani sur içi, Müslüman nüfusun yaşadığı bölge sokaklarını ve şehrin çevresini dolaşmak lazımdır."¹⁰ Sultan II. Abdülhamid'in, köpeklerin tutkulu bir aşığı ve savunucusu olan sertabibi Dr. Spyridon Mavrogenis (namı diğer Mavroyeni Paşa) ise 1902 yılında İstanbul köpeklerinin çakalla kurt arasında ayrı bir cins teşkil ettiğini; zeki, çalışkan, eğitimeye elverişli ve sevecen olduklarını, ama öylelerinin sadece "Müslümanların oturduğu ücra mahallelerin sokaklarındaki köpeklerde" görülebileceğini iddia etmiştir.¹¹

Şüphesiz gayri Müslim ve Müslüman mahallelerin köpekleri arasındaki farkların bu sürekli yineleniş, aslında İstanbul mahallelerinin, metropol dokusuyla bütünleşmiş olanlarla geleneksel özerkliklerini sürdürenler ekseninde sınıflandırıldığı gerçeğini gizlemektedir. Aşağıda anlatacağım

üzere bu bütünleşme süreci, 1910 kıyımına giden tarihsel sürecin anlaşılması için kilit önem taşır.

İster yerli olsunlar ister başka yerden gelmiş, ister safkan olsunlar ister soysuz kırmalar, şu kadarı inkâr edilemez: İstanbul köpeklerine şehir halkı şefkat ve ihtimamla bakıyordu. Ve daha önce de söylediğim gibi köpekler, şehre gelen Batılı gezginlerin işlediği gözde konulardandı. Fikir vermesi için 19. yüzyılın tanınmış seyahat kitabı yazarlarından Edmondo De Amicis'ten bir alıntı yapayım:

"İstanbul kocaman bir köpek harasıdır; şehre varır varmaz herkes bunu görür. Köpekler, şehrin ikinci nüfusunu oluştururlar ve her ne kadar sayıları birincisinden az ise de ilgi çekicilikte ondan geri kalmazlar. [...] Onlar kocaman bir bedavaçılar cumhuriyetinde bir araya gelmiş durumdadır, ne tasmaları, ne sahipleri, ne kulübeleri, ne evleri, ne kanunları vardır. Bütün hayatları sokaklarda geçer. Orada kendilerine küçük yuvalar kazarlar, karınlarını doyurup uyurlar, doğarlar, yavrularını beslerler ve ölürlere ve hiç kimse -hiç olmasa *Stamboul*'da- işlerine veya huzur istirahatlarına en ufak bir şekilde karışmaz."¹²

Bu motifin derin köklerini göstermek için, 17. yüzyılda İran ve Hindistan'a giderken İstanbul'da bir süre geçirmiş olan Jean de Thévenot'un seya-

hatnamesinden de kısa bir bölüm aktarayım. Thévenot'ya göre Türkler:

"...evlerinde hiç köpek barındırmazlar, onları sokaklara salarlar. Köpekler de çeşitli semtlerde ikamet ederler, kendi mahallerine o kadar aşınadılar ki onun dışına hiçbir zaman çıkmazlar. Ve eğer kendi sokaklarından bir diğerine gidecek olsalar, gittikleri sokağın köpekleri onları istilâci addedip öldürür. Çünkü bütün sokaklarda çok sayıda köpek vardır ki yabancı köpeklerin kendi bölgelerine girmesine asla izin veremeyeceklerdir."⁴¹

Bu metinlerde son derece "mekânsal" bir anlatıma başvurulduğu herhalde dikkatinizden kaçmamıştır. Her iki metinde de şehirden, şehrin mahallelerinden, sokaklarından, evlerinden, köpeklerin yuvalarından ve bölgesel sınırlara bağlı kalma zorunluluğundan bahsedilmektedir. Aslında bu mekânsal söylem, konuya ilişkin tarihsel kaynaklarda hep karşılaştığımız tipik bir yaklaşımdır. Örneğin bir Osmanlı doğa bilimci ders kitabında "Memâlik-i Osmâniye'de zukaalarda serbest yaşamakta olan [...] kelmeler" hakkında şöyle deniyor:

"Bunlar, ekmeğe yedikleri kapıyı bilirler, o kapılardan sabahlara kadar ayrılmazlar. Beşi onu bir yere gelerek zukaaları beklerler. Ahâlî-i mahalle uyur iken onlar bekçilik ederler. Yabancı gördüğü eşyası bi huzûr eder. Bir zukağın heyet-i mecmua-i kılâbı sair zuka köpekleriyle birleşmez. Bir mahallede bulunanlar miyanelelerinde dostluk tutarlar, birbirlerine muavenet ederler. Lâkin hududlarını tecâvüz etmek isteyen sair mahalle köpekleriyle mudarebeye girişürler. Mahallenin bekçileri olan bu köpekler, mahalle halkının kapı önlerine dökülen sofrâ kırıntıları ve sair ecdam-ı uzviye-i müteaffineyi tathir ederek kısmen belediye vezâifine muavenet etmiş olur."⁴²

Kısacası, İstanbul'un başboş sokak köpekleri o kadar da başboş değildi: Belirli sokaklara ve mahallelere sıkı sıkıya bağlıydılar, onları temizliyor ve sınırları ihlâl edenlere karşı -ister

insan olsunlar, ister köpek- kuruyorlardı. Pekî, ama yaşamları nasıl olmuş da bu derece yerleşmiş idi? Tahmin edileceği gibi köpekleri belirli mekânlara bağlayan, insanların mekânsal uygulamalarıydı. Mahalleliler onları besliyor, onlara barınak sağlıyor, hattâ zaman zaman daimi olarak bakılmaları için vakıflar kuruyorlardı. Henüz 1580'lerde "De la cruauté" İzulüm Hakkında başlıklı ünlü denemesinde Michel de Montaigne, Türklerde hayvanlar için hayır kurumları ve hastaneler olduğunu yazmıştı.⁴³ Thévenot ise Türklerin köpeklerin beslenmesi için para vasiyet ettiğini belirtmiş, et yüklü adamların her gün gelip vakfın köpeklerini etrafına toplamalarını, etleri aralarında paylaşmalarını izlemekten

nasil keyif aldığını anlatmıştır. Hattâ bir seferinde iyi giyimli birtakım adamların yeni doğum yapmış bir sokak köpeğiyle karşılaştığına şahit olduğunu, köpekle yavrularının gelip geçenler tarafından rahatsız edilmemesi için adamların etraftan taş toplayarak küçük bir barınak oluşturduğunu kaydetmiştir.⁴⁴

Birçokları bunları şaşırtıcı bulabilir, çünkü İslâm mezheplerinin çoğunun köpeği murdar addettiği bilinmektedir. Hattâ bizzat Hz. Muhammed'in köpekler hakkında çok olumsuz şeyler söylediği rivayet edilir. Öte yandan Kültüb-i Sitte arasında en sağlam hadis derlemesi sayılan *Sahih Buhârî*'de bulunan bildik bir rivayete göre günün birinde bir fahişe, bir

Peki ama köpeklerin yaşamları nasıl olmuş da bu derece yerleşmiş idi? Tahmin edileceği gibi köpekleri belirli mekânlara bağlayan, insanların mekânsal uygulamalarıydı. Mahalleliler onları besliyor, onlara barınak sağlıyor, hattâ zaman zaman daimi olarak bakılmaları için vakıflar kuruyorlardı.

"Hızlı bir taarruza önderlik etti."

İzora C. Chandler,
A Dog of
Constantinople, New
York: Dodd, Mead and
Company, 1896.

kuyunun yanı başında susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe rastgele. Ayakkabısını çıkarır, başörtüsünün ucuna bağlayarak kuyuya sarktır ve köpek için kuyudan su çeker. Allah bu nedenle kadının günahlarını affeder.” *Sahih Müslim*’de bulunan benzer bir hadise göre ise her hayvana hizmet etmede mükâfat vardır.⁴⁸ Gerçekten de İslâm tüm hayvanlara iyi davranılmasını buyurur, çünkü Kurân-ı Kerim’e göre “Yeryüzünde hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi ümmetler olmasın.”⁴⁹

Özgül olarak köpeklerle iyi davranılmasına dair çok sayıda kıssa vardır. Örneğin Feriduddin Attâr’ın *Musibetnâme*’sinde şunu okuyoruz:

“Günlerden bir gün şeyhin biri Allah’tan bir misafir diler. İçinden der ki: ‘Ey Rabbü’l-Âlemin, yarın sabah Sen’den bana bir misafir gelsin.’ Ertesi gün misafiri için hazırlık

sana Allah’tan bir misafir gelmesini istiyorsan, önce ferâset sahibi olmalısın. Allah sana zerre kadar ferâset bahşederse, bu senin için yüz bin yıla bedel olacaktır. Eğer ferâset sahibi değilsen Allah’tan bunu dile, çünkü o olmadan tarikat yolunda ilerleyemezsin.”⁵⁰

Yine Şeyh Attâr’ın *Tezkiretü’l-İvliyâ*’sında bulunan bir başka hikâyeye göre biri, tasavvuf ehlinde Maruf Kerhi’nin bir köpekle birlikte yemek yediğini, her yuttuğu lokma için bir lokma da köpeğe verdiğini görür ve ona şiddetle çıkışır: “Yemeğini bir köpekle paylaşıyorsun, hiç utanman yok mu?” Maruf’un cevabı şöyledir: “Köpekle yemeğimi paylaşmamın sebebi, köpeğe karşı duyduğum utançtır.”⁵¹

Tabii İstanbul’un tüm yerlilerinin bu hikâyelerin her birini duymuş olduğunu iddia etmiyorlar, ama İstanbul’daki Müslüman kültürü-

getirdi. Bir işi yapmamağa, bir şeyi içmemeye, bir eve gitmemeye tövbe ve yemin edip de bir zaman sonra yeminini bozmak zorunda kalan kimseler de yemin kefareti olarak oruç tutmak, sadaka vermek yerine üç akşam, beş akşam köpeklerle ekmek vermekle yemin kefareti vermiş olurlardı.”⁵²

Kısacası, 18. yüzyıl Fransızlarıyla kediler arasındaki ilişkinin aksine, İstanbul halkı köpeklerle habis nitelikler atfetmiyordu. Bilakis, mahallelerinin süregiden güvenliği ve esenliğinde köpekleri ortakları olarak görüyorlardı. Köpekler, sokakları çöpten arındırdıkları ve mahalleye bir yabancı girdiğinde havlayarak ahaliyi ayağa kaldırdıkları için takdir ediliyordu. Hattâ Müslümanı Frankten ayırdedebildikleri bile söylenirdi ki, bunlardan ikincisine saldırmaya hevesli olmaları hiç de kötü bir şey sayılmazdı Sevililer ve korunuyorlardı ve en önemlisi, bir mahallenin sakinleri, kendi mahallelerinin köpeklerini gerçek anlamda komşuları addediyordu. Dr. Paul Remlinger’in tahminine göre 20. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul’un sokak köpeklerinin sayısı 60 ilâ 80 bindi.⁵³ Gerçekten de, Edmondo De Amicis’in dediği gibi şehrin “ikinci nüfus”unu teşkil ediyor, tıpkı ilki gibi belirli mahallelerde son derece yerel hayatlar sürdürüyorlardı. Dahası, yabancıların serbestçe girip çıkmasını engelleyerek mahallenin yerelliğini dayatıyor ve pekiştiriyorlardı. Bu durumu hayalimizde canlandırmak için bir arı peteği düşünelim: Her bir altıgen bal mahalle sakinlerini, balmumu ise köpekleri temsil etsin. Mahallelerin nispeten özerk olduğu dönemde bu mekânsal yapı uzun süre mükemmel bir şekilde işlevselliğini korumuş, insanların mekânsal uygulamaları bu yapıyı yeniden üretirken köpeklerin infazı rolünü de devam ettirmiştir.

Dönemin Deavi Nazırı (Adalet Bakanı) Ahmed Vefîk Paşa’dan nakledildiğine göre: “Birçok büyük şehri emniyetsiz kılan, suç işlemeyi meslek edinmiş kitleler bizim Stamboul’da yoktur. Bizim classes dangereuses’ümüz köpeklerdir; onlar olmasaydı, gecenin her saatinde Stamboul’u boydan boya gezebilirdiniz.”

yapar. Etrafına bakırın durur, yoldan sefil bir köpeğin geldiğini fark eder. Köpeği def eder, kalbi hâlâ beklediği misafirin heyecanıyla atmaktadır. Bütün ümitlerine rağmen kimse gelmez. Sonunda tedirgin ev sahibi uykuya dalar. Allah ona rüyasında görünerek ‘Ey şaşkın kulum’ der, ‘sana Kendim’den bir köpek gönderdim ki onu misafir edesin, ama sen onu başından savdın, aç ve kırgın bir halde yanından ayrıldı.’ Bunun üzerine adam şaşkın, telâşlı ve ağlayarak uyanır. Sağa sola koşturur, sonunda köpeği bir köşede bulur. Yanına gider, gözyaşları içinde af dileyerek her şeyi açıklar. ‘Ey tarikat ehli’ der köpek, ‘bir misafir diledim, ama önce Allah’tan ferâset dilemedim. Eğer

nün bu gibi fikirleri özümsemiş olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı İmparatorluğu’nda halk dini her zaman tasavvufun etkilendiği olduğundan Attâr, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Kuşeyri gibi düşünürlerin eserleri Osmanlı Müslümanlarının manevi dünyasına iyice nüfuz etmişti. Dolayısıyla halkbilimci Münvever Alp’in İstanbul hakkında şu yazdıkları şaşırtıcı olmayacaktır:

“İstanbul halkı, kadın erkek, başlarına gelen bir hastalık veya deritten kurtulmak için köpeklerle ekmek adardı. ‘İnşallah şu deritten kurtulayım, köpeklerle üç okka borcum olsun...’ derlerdi. Deritten kurtulsa da, kurtulmasa da adanmış yerine

Ne var ki zaman içinde şehir gelişmiş. *Gesellschaft* giderek *Gemeinschaft*’in yerini alırken mahallelerin özerkliği de zayıflamıştır. Bu süreç içinde yalnız şehri ziyaret eden yabancılar çoğalmakla kalmamış, İstanbul yerlilerinin de şehir için

ve dışı ulaşım ihtiyaçları artmıştır. Bu bağlamda Madeline Zilfi şöyle diyor:

"Kocaman ve karmaşık bir şehirde, giderek daha fazla çakışan mahalleler ve çıkarlar arasında yaşamını kazanmak, farklılıklarının anlamının sınırlarını zorluyordu. Piyasa ile 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul ve varoşlarının hayli tipik olan karışık dinli mahalleleri ve imalâthaneleri, belirlenmiş kimlikler arasında işbirliği ve mütekabiliyet için fırsatlar sunmaktaydı. Ama bunlar aynı zamanda çatışmalara da vesile oldular. Avrupa devletleriyle bağımlı düzenlemelerin yoğunlaşması, genişleyen ekonomi ve yeni ortaya çıkan tüketim örüntüleri, cemaatler arası ilişkileri gerginleştirdi [...]"¹⁴

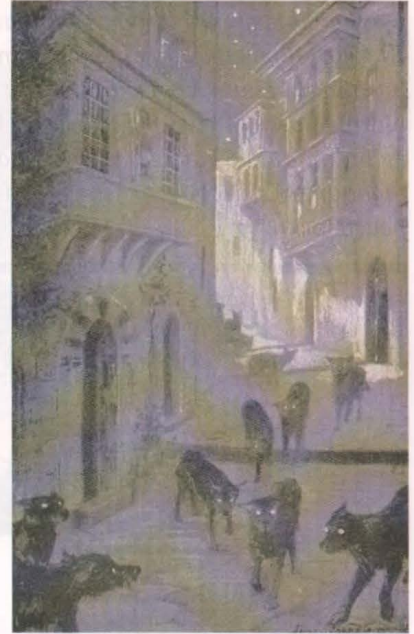
Zilfi elbette burada etnik-dini cemaatler (yani milletler) arasındaki gerilimlerden ve çekişmelerden bahsediyor; ama benzer süreçler -tabir caizse- insan ve köpek cemaatleri arasında da artan gerilimlere yol açmaya başlamıştı.

Zilfi, 18. yüzyıl ortalarında "tüketim ekonomisinin öğelerinin artık İstanbul'da yerleşmiş" olduğunu da belirtiyor¹⁵ ki tüketim ekonomisi ticaret demektir, bu da kaçınılmaz olarak mekânsal sınırların artan bir sıklıkla aşılmasını getirir. Ancak bunun yanında sosyal hayatın, mahalleler ara-

sı hareketliliği artıran diğer yönleri de vardı. Bu artan trafiğin niceliksel boyutlarını bugün saptamak kolay değildir ama bazı ilgi çekici ipuçları vardır. Örneğin Cemal Kafadar, mum üretimi gibi bazı göstergelere dayanarak İstanbul'da 16. yüzyılın sonlarına doğru bir "gece hayatı"nın belirmeye başladığını önermiştir.¹⁶ Bu durumda mekânsal uygulamalar, köpeklerin uyum sağlayamadığı bir süratle değişmeye başlamış, insanlarla köpekleri karşı karşıya getirmiştir. Gerçekten de İstanbul'un köpeklerden arındırılmasına yönelik bildiğimiz ilk girişimin 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani "gecenin fethedilmesi" sürecinin başlamasından kısa süre sonra gerçekleşmiş olması şüphesiz bir tesadüf değildir. Zaman içinde sıradan insanlar köpeklerin kurbanı olageldiler; örneğin 1902 kışında hatırat Şefik Seyfi Bey Boğaziçi sahilinde yürürken bir köpek sürüsünün saldırısına uğramış, canını kurtarmak için buz gibi suya atlamak zorunda kalmıştır. Rivayete göre bu travmanın etkisinden sıyrılamayan Şefik Seyfi Bey, uzun süren bir hastalıktan sonra vefat etmiştir.¹⁷ Dayatmaya alıştıkları mekânsal yapılar değişikçe köpekler kendilerini tanımadıkları yeni kuralı ihlâl eder durumda buluyorlardı.

Sayırsız seyyahın -ki bunların hepsi Hristiyan'dı- tanıktığından biliyoruz ki Müslüman mahallelerindeki kö-

pekler, Hristiyan mahallelerindeki hemcinslerinden çok daha iyi muamele görürdü. Hristiyanlığın doğaya ve özgül olarak hayvanlara bakışıyla İslâm'ınki arasında belirgin farklar olduğu doğrudur,¹⁸ ama bana kalırsa, Hristiyan ve Müslüman mahallelerindeki köpekler arasındaki farka ilişkin yazılanlar en azından kısmen söz konusu mahallelerin metropolle

"Sonra karanlık aniden canlanır gibi oldu."

İzora C. Chandler, *A Dog of Constantinople*, New York: Dodd, Mead and Company, 1896.

Köpekler Destanı

Ağalar bakın sözüme
Bir nesne girmez gözüme
Dün gece bir kaç köpekler
Düşüler benim izime

Gece karanlık görürler
Hırsız misali yürürler
Bir yar adamı gördükde
Ardına düşüp ürürler

Bekçinin feneri söndü
Korkudan deliye döndü
Bir karanlıkta giderken
Bilseniz ne hale düştü

Yakın gelince havladı
Benim eteğim kövradı
Bekçinin halın görenler
Acıyıp hemen ağladı

Bekçiyi biri sarıdı
Bekçi de gayet darıldı
Dört yanını aldı köpekler
Gittikçe arttı hırladı

Kelpler aldı dört yanımız
Bacaktan aktı kanımız
Ellerinde âciz kaldık
Kalmadı hiç dermanımız

Bekçinin kapı bacağına
Bekçi sürdü ayağın
Kelbin biri de sıçradı
Bekçinin kapı ...ağın

Ağrıdan bekçi ağladı
Gayetle ciğer ağladı
Elne aldı sopasını
Kelp alayına oğradı

Bekçi şehit olayazdı
Gonca iken solayazdı
Bekçiniz darıdığınızdan
Sakalını yolayazdı

Bekçi sopaya yapıştı
Köpekler ile dalaştı
Uğraşırken köpeklerle
Fenerci geldi yetiştı

Bekçi haylice cenk etti
Köpeklerle bir denk etti
Köpeklerin başlarına
Dâr-ı dünyayı tenk etti

Dağıttı cümle kelpleri
Cümlesi döndürde geri
Bekçiniz bir erik etti
Metholunsa vardır yeri

Ben olmayaydım yanında
Bekçi yüzüde kanında
Kurtuldu bekçi çok şükür
Buldu beni sağ yanında

Dedi bana bak hâlîme
Sarıldı benim elime
Dedim a bekçi kurtuldu
Kaşalım bekçi soluma

Birisi yüzüne yatmış
Halkı birbirine katmış
Tophane'de bir bekçiyi
Bir köpek boyunca yutmuş

(Muhtar Yahya Dağı (der.), İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destanı ve Mânu Katarları [İstanbul: Türk Mesneviyatı Yurdu, 1988], s. 47-48 [bazı ufak tefek tashihlerle].)

bütünleşme dereesindeki eşitsizlikle açıklanabilir. 1840'larda İstanbul'u ziyaret etmiş olan Charles White, Hristiyan ahalinin sokak köpeklerini her fırsatta sopalarla dövdüğünü, Müslümanların ise onlara iyi baktığını ve gerektiğinde en fazla "hoş!" diyerek onları kovduğunu anlatır.¹⁹ Paul de Régla, Müslümanların kö-

rek 1910'da gerçekleştirilen İstanbul köpek itilafının, gerekse ona yol açan gelişmelerin anlaşılmasında bu, kilit önemdedir.

Yüzyıllar süren barışçıl beraberlik, köpekleri İstanbul sakinlerinin yaşamının ayrılmaz bir parçası haline getirmişti. Şehrin insanları onlarla

ona selâmet ve saadet versin) diyor ki: Bazı şehirlerin sokaklarında çok sayıda köpek bulunduğunu, bu köpeklerin av veyahut bekçilikte kullanılmadığını ve sahipleri olmadığını, kötü kokularının ve hırçınlıklarının insanların rahatsız ettiğini, ama buna rağmen halkın onları öldürmekten çekindiğini, aksine onlara yiyecek verdiğini duyduğumda, onları katletmenin mübah olduğuna dair bir risâle yazdım ki, (insanlar) onları öldürmekten çekinmesinler ve şehirlerini temizleyebilsinler. V'Allahü'l-Mennân."²⁰

Bu risâlenin, yazarının ölümünden bir buçuk yüzyıl sonra Osmanlıcaya çevrilerek 1887 yılında yayınlanmasının dikkate değer bir durum olduğunu düşünüyorum. İstanbul'u sokak köpeklerinden arındırmanın aciliyet kazanmış olduğu bir zamandı bu ve toplumun muhafazakârkâresimleri muhalefetlerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardı. Herhalde bu risâlenin onları caydıracağı düşünülmüştü.

Osmanlı idaresinin sokak köpekleri hakkındaki görüşü, ulemânın görüşü kadar ilginçtir. 1857 yılında Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz iktisatçısı Nassau William Senior, dönemin Deval Nazırı (Adalet Bakanı) Ahmed Vefik Paşa'nın şöyle dediğini nakleder:

"Birçok büyük şehri emniyetsiz kılan, suç işlemeyi meslek edinmiş kitleler bizim Stamboul'da yoktur. Bizim *classes dangereuses*ümüz köpeklerdir; onlar olmasaydı, gecenin her saatinde Stamboul'u boydan boya gezebilirdiniz."²¹

Classes dangereuses (tehlikeli sınıflar) terimini ilk defa 1840 yılında Honoré-Antoine Frégier, ülkenin büyümekte olan kentsel dokusunun istikrarını (Fransız burjuvazisinin gözünde) tehdit eden maccim sınıfları tarif etmek için ortaya atılmıştı. Bir Osmanlı devlet adamının köpeklerden bahsederken bu terimi kullanmış olması elbette önemlidir. Ama daha da önemlisi, Ahmed Vefik Paşa'nın köpekleri, insanların İstanbul içinde, yani mahalleler arasında dolayım engelleyen bir güç olarak nitelen-dirmesidir. Sokak köpekleri, insan-

Mesele biyolojik farklılıklardan ibaret değildir.

Toplumsal cinsiyet ve ırk konularında olduğu gibi, burada da temelde yatan biyolojik farklılıklara toplumsal olarak oluşturulmuş bir anlamlar kümesi yüklenmiştir ve bu anlamlar kümesi, temelde yatan farklılıkları nasıl algıladığımızı ve onlara karşı tavrımızın ne olacağını belirlemektedir.

pekleri evlerine sokmadıklarını ve onları okşamadıklarını, ama özgürlüklerine saygı gösterdiklerini, onlara hiçbir zaman vurmadıklarını, sofralarıyla beslediklerini, oysa Hristiyanların sadece zaman geçirmek için onlara eziyet ettiğini kaydeder.²² De Amicis'e göre ise Pera ve Galata gibi gayri Müslim mahallelerindeki köpekler kötü muameleyle o kadar alışıktilar ki, kaldırırda baston sesi bile onları kaçırmaya yetiyordu.²³ Elbette dini ve kültürel emenler de söz konusuydu burada, ama daha önemlisi, Müslüman mahallelerindeki köpekler, kentleşme süreçlerini, yalnızca şehrin geri kalanına değil, ülkeye ve hatta bütün dünyaya sıkıca bağlı olan Pera ve Galata gibi semtlerin köpekleri kadar engellemeye başlamamıştı.

Şüphesiz birçoğunuz, antropolog Mary Douglas'ın sık atıftılanan şu tanımını duymuştur: "Kır, yanlış yere konulan maddedir."²⁴ Ve şüphesiz kir, özünde *mekânsal* bir kavramdır. Örneğin, bahçede sadece doğal değil, aynı zamanda yararlı ve hattâ gerekli olan madde, evin içine girdiğinde kir olur. Kiri bir sınıflandırma sistemi olmadan kavramsallaştırmak nasıl mümkün değilse, mekânsallık anlayış olmadan da kavramsallaştırmak mümkün değildir. Bence ge-

yan yana yaşadılar ve onlara gayet iyi baktılar -köpeklerin yaşam örüntüleri kendilerinkilerle çelişmediği, yani kurulu mekânsal düzene riayet edildiği süreç. Ama kir kavramının mekânsal yapılanmayı ve farklılaşmayı varsaydığı gerçeği madalyonun sadece bir yüzüdür, çünkü mekânsallık sabit değildir. Mekânlar, söylem ve uygulama yoluyla sürekli inşa edilir ve yeniden inşa edilir, dolayısıyla da mekânsal sınırlar daimi bir değişim hali içindedir. Bir sınır yer değiştirildiğinde ise madde bir anda kendini yanlış yere konumlanmış bulabilir; İstanbul'un köpeklerine de aynen böyle olmuştur. Kentleşme, yükselen bir mahalleler arası ulaşım düzeyi gerektiriyor, köpekler ise bunu engelliyordu. Onlar artık yanlış yere konulan maddeler haline gelmişler ve temizlenmeleri gerekiyordu.

Ve temizlendiler de, çeşitli şekillerde meşrulaştırılan çeşitli girişimlerle. Örneğin Osmanlı ulemâsından Saçaklızâde Mehmedî'l-Mar'âşî'nin (ö. 1737) *Kattü'l-kıldib* başlıklı Arapça risâlesi şöyle başlamakta:

"Bismi-llâhi'r-rahmânir-rahim. O'na hamd ve Resûl'üne salât olsun. Bu aşağılık ve fakir Saçaklızâde adıyla maruf Mehmedî'l-Mar'âşî (Allah

ların artık kendi hakları olduğunu düşündükleri mekân içinde harekete mani olan engeller haline gelmişti. Kentsel mekânı yeniden kazanmak, onu "gasp etmiş" olan köpekleri yok etmek anlamına geliyordu.

Çeşitli zamanlarda köpekleri imha etmeye yönelik girişimler oldu. Örneğin 19. yüzyılın başlarında, Sultan II. Mahmud döneminde, köpekler bir İngiliz saldıracak öldürmüştü, bu durum elçiliğin şiddetli protestolarına neden olmuş ve büyük bir diplomatik soruna dönüşmesi tehlikesi baş göstermişti. Ancak padişahın, köpeklerin Marmara Denizi'nde ıssız bir adaya nakledilmesine dair buyruğu, kötü hava koşulları ve sert rüzgârın tekneleri gerisin geriye kıyıya sürüklemesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Halktan gelen baskı, padişahın emrini geri çekmesine sebep oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Sultan Abdülaziz döneminde köpeklerin adaya götürülmesi gerçekleştirildi, fakat bu kez de Çemberlitaş'tan Kumkapı ve Gedikpaşa'ya kadar uzanan büyük yangın, Allah'ın köpeklerin sürülmesine verdiği ceza olarak yorumlandı ve söylendiğine göre köpekler halkın yoğun baskısı altında geri getirildiler. Kaiser II. Wilhelm'in 1889 İstanbul ziyaretinden hemen önce kentin sokak köpeklerinden arındırılması meselesi yeniden gündeme geldi ve bir kez daha muhalefet galip çıktı. İttihatçıların yaptığı sadece kendilerinden önce gelenlerin başaramadığını gerçekleştirmekten ibaretti.

Michel Foucault'nun "Büyük Kapatılma" diye adlandırdığı,⁶ yoksulların, aylakların, sakatların, delillerin ve toplumdaki diğer "istenmeyen"lerin sistematik olarak hastanelere, tımarhanelere ve hapisanelere tıkmaları sürecinden önceki devirlerde insanların ceza olarak bulundukları yerden atılması veya hatta bir yerden alınıp başka yere yerleştirilmesi istisna değil, kaideydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda "sürgün", "iskân" ve "tehcir" gibi derin mekânsal anlamlar taşıyan terimler, bireylerin, ailelerin, cemaatlerin ve hatta geniş kitlelerin siyaseten yer değiştirmeye zorlanmasına yönelik köklü resmi

uygulamalara tekabül ediyordu. Bu durumda birtakım köpeklerin İstanbul'dan sürülmesi, binlerce, belki yüz binlerce insanın çeşitli bölgelerden sürülmesiyle karşılaştırıldığında elbette büyük bir mesele sayılmayacaktı. Nitekim Bertrand Bareilles 1918'de şu sözleri tevekkeli söylememişti: "Genç Türklerin köpek

karşısında feshetmeye zorlanmıştı. İttihad ve Terakki hükümetine gelince, durum çok farklıydı. Doğrudur, 1908-1909 yıllarında kitlese bir heyecan dalgası yaratmışlar, her etnik ve dinsel kesimden kalabalıklar sokaklara dökülerek desteklerini haykırırken parti düsturu olan 'Hürriyet, Müsavat, Uhuuvvet, Adalet' ilkeleri

"Konstantinopolis'te bir Türk et pazarı." Stereoskop, Keystone View Company.

kıyımı, insan kıyımlarına bir peşrev niteliğindeydi."⁶ Köpekleri şehirden sürmek için 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yinelenen girişimler, yerleşmiş devlet normlarına tamamen uygundu ve şehirleşmek, fiziksel çevrenin o güne kadar şehir halkının hâkim olamadığı unsurlarını ele geçirmek ve insanileştirmek için harcanan çabaların bir parçasıydı.

1910'u daha önceki girişimlerden farklı kılan, o anda iktidarda olan hükümetin niteliği idi. Genelde padişahların, her istekleri kanun olan mutlak despotlar oldukları düşünülür, ama aslında hareketleri büyük ölçüde siyasi gereklilikler, dini denetim ve de kamuoyu tarafından sınırlandırılmıştı. 1826 yılında yeniçeri ocaklarını topa tutan, hayatta kalanları da ağaçlardan sallandıran Sultan II. Mahmud bile köpeklerin sürgün edilmesine dair buyruğunu halkın muhalefeti

topluma hızla nüfuz etmişti. Ama meşruiyetlerinin kaynağı ilâhi değil, dünyevi idi. Padişahlar gibi bir ahlâki sözleşmeye tabi değillerdi. Askeri güç ile iktidara geldiklerinden, kendilerinden başka kimseye hesap vermemeleri gerekmiyordu. Şehri fethetmeye ve sömürgeleştirmeye, insanlarla köpekler arasındaki mekân çekişmesini kesin ve nihai bir şekilde halletmeye koyulmuşlardı. Ve ne vatandaşların duygularını dikkate aldıklarından, ne de merhamete kapıldıklarından, dehşet verici bir şekilde başarıya ulaştılar.

İstanbul köpeklerinin kaderi trajik olmakla beraber emsalsiz değildir. 19. yüzyıl Amerika'sında sokak hayvanlarını inceleyen Susan Strasser, 1830'da New York belediyesinin sokak domuzlarının toplatılması için şehrin dört bir yanına yük arabaları gönderdiğini, ancak başarı sağlamadığını belirtmektedir örneğin.

1842 yılında "New York Daily Tribune" gazetesi sokaklarda on bin domuz bulunduğunu tahmin ediyordu. Bunlar o kadar çok tüketiyor, yoksullara o denli önemli bir besin kaynağı teşkil ediyordu ki, itlaf edilmeleri siyasi muhalefetle karşılaştı.⁶⁷ Yine de 1870'lere gelindiğinde neredeyse tümüyle yok olmuşlardı. 1819'da Washington şehrinde çıkan bir karamame, "polise ve şehir sakinlerine 'keçi türünden her hayvanı' öldürme yetkisi vermişti."⁶⁸ Belki bazılarının duyduğu gibi geçen yıl Mısır hükümeti Kahire'deki bütün sokak domuzlarını -domuz gribi salgınına önleme hevesiyle (!)- imha ettirdi. Yok yere kan dökülmesi bir yana, bu durum şehri feci bir çöp sorunuyla karşı karşıya bıraktı, çünkü Kahire'nin domuzları, tıpkı İstanbul'un köpekleri gibi, şehrin çöplerini yok etmekte belediye-den daha başarılı olmuştu.

Bu durumda, şehirlerde vuku bulan kitlesel hayvan kıyımları hakkında ne söyleyebiliriz? Marksist ve feminist coğrafyaların serpilmesini, son dönemde bir hayvan coğrafyası literatürünün artarak izlenmiş olması anlamlandır. "Hayvan coğrafyası" derken, hangi hayvanların dünyanın hangi bölgelerinde yaşadığı konusunu kastetmiyorum, onun neredeyse bir asırlık tarihi var. Kastettiğim, hayvanlarla insanların uzamda nasıl etkileştiğini, hayvanların mekânsallığıyla -kelimenin hem fiziksel, hem muhayyeli ve kültürel anlamlarında- insanların birbirini nasıl etkilediğini inceleyen yeni bir bilim dalıdır. Yi-Fu Tuan, Chris Philo, Jennifer Wolch gibi düşünürlerin öncülük ettiği bu alan, şöyle sorulara cevap aramaktadır: İnsanların hayvanları marjinalleştirilmesinin gerek hayvanlar, gerekse insanlar üzerinde ne gibi sonuçları vardır? İnsanlar ve hayvanlar arasında, birinin diğerine mutlak tahakkümünden ziyade mütekabiliyete ve barışçıl beraberliğe öncelik tanyan mekân düzenlemeleri mümkün müdür? İnsanların hayvanların birlikteliğini sağlayacak, mekânı paylaşma yolları ve stratejileri bulunabilir mi? Jennifer Wolch, "gayri-insanları ciddiye alan bir şehircilik kuramı" oluşturma çağrısı

yapmıştır ki eğer son zamanlarda İstanbul sokaklarında gezirdiyseniz, bunun akademik ilginin çok ötesinde bir önemi haiz olduğu konusunda herhalde benimle hemfikir olacaksınız. Şöyle diyor Wolch:

"Böyle bir kuram, şu sorulara cevap vermelidir: (1) Doğal çevrenin kentleşmesi hayvanları nasıl etkilemektedir, hayvanlar için en tehlikeli olan kentleşme türlerini hangi küresel, ulusal ve yerel siyasi-iktisadi ve kültürel güçler yönlendirmektedir? (2) Şehir sakinleri, aralarında hayvanlar olmasına nasıl ve neden tepki gösterirler, hayvanlar için en tehlikeli olan yeni kentleşme tarzlarının uygulanmasıyla bu tavırlar neden değişebilir? (3) Şehir inşası uygulamaları ile insanların tutum ve davranışları, kentsel ekolojinin gayri-insanların yaşamını destekleme kabiliyetini nasıl beraberce tanımlar? (4) Devletin planlama ve politika üretme faaliyetleri, çevre tasarımı uygulamaları ve siyasi mücadeleler, çağdaş kapitalist şehirleşmenin hayvanlara uyguladığı şiddetin oranını azaltacak şekilde nasıl ortaya çıkmıştır?"⁶⁹

Peki, ama "gayri-insan"ları ciddiye almaktan, onlarla uzamı paylaşmaktan, tahakküm ve itaat üzerine temellendirilmemiş bir biçimde etkileşmekten söz ettiğimizde, insanlar sadece boş laflar mıdır? Biz insanların diğer hayvanlarla karşılıklık ve hatta belki eşitlik temelinde bir arada yaşaması mümkün müdür? İnsan haklarından bahsettığımız gibi, hayvan haklarından bahsetmek anlamlı mıdır? Böyle soruları birçoklarının son derece makul karşılaması, bozacak ne çok ezberimiz olduğunun işaretidir. İnsan ile doğa arasındaki zıtlık ve insanlığın ilerlemesinin doğaya karşı kazanacak bir savaş olduğu anlayışı, Aydınlanma sonrası düşüncenin ürünüdür. Böyle mutlak ve aşılamaz ikilikler önermeyen kültürler olduğu gibi, Avrupa kültürünün kendisinde de 18. yüzyıldan önce böyle ikilikler yoktu. Ve bu da sadece tek bir anlama gelebilir: İnsanlarla gayri-insanlar arasındaki ayrımı farklı şekillerde bakmak mümkündür. Wolch sözlerine şöyle devam ediyor:

"İnsan-hayvan ayrımı üzerindeki mutabakat son zamanlarda çoktu. Aydınlanma sonrası bilimin eleştirileri, hayvan düşüncesi ve yetenekleri konusunda daha kapsamlı bir anlayış ve insan biyolojisine ve davranışlarına ilişkin, insanlarla hayvanlar arasındaki benzerlikleri vurgulayan çalışmalar, insanın emsalsiz olduğu iddialarının son derece şüpheli kıldı."⁷⁰

Acaba Wolch bununla ne demek istemektedir? Neticede, biyolojik açıdan neyin insan olduğunu, neyin olmadığını belirlemek kolay değil midir? Elbette öyledir. Ama mesele biyolojik farklılıklardan ibaret değildir. Toplumsal cinsiyet ve ırk konularında olduğu gibi, burada da temelde yatan biyolojik farklılıklara toplumsal olarak oluşturulmuş bir anlamlar kümesi yüklenmektedir ve bu anlamlar kümesi, temelde yatan farklılıkları nasıl algıladığımızı ve onlara karşı tavrımızı ne olacağını belirlemektedir. İnsanı gayri-insandan ayırt etme biçimimiz, köpeği köpek olmayandan yahut güvercini güvercin olmayandan ayırt etme biçimlerimizden farklı şekillerde kültürel olarak kodlanmıştır. İnsanlığa üstünlük ve salâhiyet bahşeden temel varsayım, insanla gayri-insan arasındaki ayrımı diğerlerinden farklı kılmaktadır.

Ve işte bunu yeniden düşünmek gerekmektedir. Unutmayalım ki Aydınlanma'nın trajik miraslarından biri ırkçılıktır. Irkların birbirlerinden tamamen farklı ve uyumsuz oldukları, bazılarının diğerlerinden üstün olduğu, tabiatın takdir etmiş olduğu bu farklılığı ihlâl etmenin kesinlikle felakete yol açacağı gibi fikirlerin bilim tarafından desteklendiğine inanılmasının üzerinden bir yüzyıl bile geçmedi. Irklar konusunda farklı düşünmeyi öğrendik, insan/hayvan ayrımı konusunda da başka türlü düşünmeyi öğrenmiyiz. Şahsen ben, insanlarla köpeklerin kentsel mekânları barışçıl ve uyum içinde paylaşacakları bir gerçekliğin nasıl kurulabileceğini bilmiyorum. Ama şunu biliyorum ki, bunu düşünmek mümkündür. Ve düşünmeliyiz de.

DİPNOTLAR

- Bu makale, ilk defa 2-3 Mayıs 2008 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde düzenlenen olan "Contested Spatialities" konferansında, daha sonra ise genişletilerek 9 Mart 2010'da Sabancı Üniversitesi'nde 10 Mayıs 2010'da Boğaziçi Üniversitesi'nde sunulmuş olan İngilizce bir kongresin Türkiye'de sunulmuş metnidir. Disküti ve hassas redaksiyonu için Pelin Turya'dan müteşekkirim. Yazının daha ayrıntılı bir biçimi, İbnü'l-Marrubânî, Kitap Yayınları'ndan çıkacak olan *Köpekleri, Elbiseler Üzerlerinin Birliğinden Üstün Olan Faziletleri* başlıklı risalesinin önsözünde yer alacaktır.
- Robert Darnton, "Workers' Revolt: The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Severin", *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* (New York: Basic Books, 1984), s. 75-104.
- Bu terim hakkında bkz. Mihail Mihayloviç Bahtin, *Rabelais ve Dünyası*, çev. Çiçek Özlek (İstanbul: Ayrintı/YaYınlar, 2005).
- Örneğin bkz. Cihangir Gündoğdu, "Doksan Yıl Önce İstanbul'da Hayatı anıyaşayanlar İstanbul Hımaye-i İlayyanat Cemiyeti, 1912", *Toplumsal Tarih*, 116 (2003): 10-17; Catherine Pinget, *Les chiens d'Istanbul* (Saint-Pourçain-sur-Sioule: Bleu autour, 2008) [Türkçesi, İstanbul'un Köpekleri, çev. Sadelet Özen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009]; Ömür Sinan Topçuoğlu, *İstanbul ve Sokak Köpekleri* (İstanbul: Seyya Kitaplar, 2010).
- Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire* (London: Macmillan and Co., 1915), s. 512. Yazar, 1912 yılında herhalde Balkan Savaşları'nı kastedmektedir.
- Maull Remlingers, "Les chiens de Constantinople: Leur vie, leur mort." *Mercur de France*, 273, 89 (1932): s. 64. Antiken rejimin Türkiye'de kullanılan karşılığı "devir-i salâk"tır. Bu rejim değişiminin öncesi siyasi düzen anlamına gelir. Terimin kökeni 1909 Fransız Devrimi'dir.
- Palмира Brummet, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolution* (New York: State University of New York Press, 2000), s. 264. [Türkçesi İkinci Meşrutiyet'te Osmanlı İmparatorluğu'nda İmparatorluk, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003] Köpeklerin ilkin siyasi nitelikli karikatürleri için bkz. Yaprak Tütten, "Kentel Modernleşmeye Mizaşı Yaklaşımlar: Geç Osmanlı Karikatüründe Kent ve Mimarlık", yayımlanmamış Yüksek Lisans/Master tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı (İstanbul, 2004), resim ek 2:95-2104. Pinget, a.g.e., s. 45-51.
- Gündoğdu, a.g.e., s. 12.
- Topçuoğlu, a.g.e., s. 45.
- Abdullah Cevdeti, *İstanbul'da Köpekler*, *İstanbul Meclisinden Çıkartılmış Bir Makale* (Mısır Kahire: Matbaa-i İttihad, 1909), s. 5-6.
- Sinasi, "İstanbul Sokaklarının Temini ve Tathiri Hakkında", *Makaleler (Kütüphane IV)* içinde, haz. Fevziye Abdullah Tansel (Ankara: Dönüşün Yayınları, 1968), s. 105, 109. [Makalenin ilk baskısı: *Tasvir-i Çihil* 192 (1280)].
- Örneğin Topçuoğlu şöyle demektedir: "Köpek süngerlerinin 1. Mahrum dönem içinde başlaması bir anlamda değil, Reform hareketleri o dönemde başlıyor." (s. 45).
- Örneğin bkz. Charles White, *Three Years in Constantinople: or, Domestic Manners of*
- The Turks in 1844* (London: Henry Colburn, 1846), c. 3, s. 294-295.
- [Şemseddin Muhammed bin Ali İbn Tülcün, *Lea goussemeur a Damas sous les Mamelouks et la premiere Ottomane (1658-1156/1268-1744)*, *Traduction des Annales d'Ibn Tülcün et d'Ibn Güm al*, çev. İlyas Laout (Sant Institut Français de Damas, 1952), s. 166.
- Bu konuyu yukarıda bahsi geçen İbnü'l-Marrubânî risalesinin önsözünde ayrıntılı olarak tartışıyorum.
- Ezrem İşin, "Dört Aykırı Belediye, ya da İstanbul Köpekleri", *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Medenî İhtikali Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri* içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 209-214. [Makalenin ilk baskısı: *Çaldıran Şehiri* (1987): 61-64].
- Aldaphel Benion, *Les races canines. Origine, transformations, élevage, amélioration, croisement, education, utilisation au travail, rage, maladies, toxes, etc.* (Paris: Librairie Agnivoie de la Maison Rustique, 1869), s. 26-27.
- İlhami Çakır, *Le chien de Constantinople*, *Son utilisation comme chien de guerre et sanitaire dans l'armée turque* (Paris: Vigot Frères, Éditeurs, 1932), s. 17-18.
- Mpampas Aninos, *Ölümüne İhtiyaç* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 11. [Makalenin ilk baskısı: *Haralampas Aninos*, *Atikal Emerald içinde* (Utrina: y.y., 1894)] İddiasını Bizanslı Stefanos'a dayandıran Aninos'un, bu sayının "sorunlu" olduğunu, diğer Bizanslı tarihçilerin köpek sürülerinden bahsetmediğini, çığırın fevle beraber şehir gelmiş de olabileceğini sözlerine eklediğini de belirtiyim bu arada.
- Bénion, a.g.e., s. 27.
- Paul de Regia [gerçek adıyla Paul André Desjardins], *Les bas-fonds de Constantinople* (Paris: Tréme & Stock, Éditeurs, 1893), s. 188-189.
- Mavroyeri Pacha [gerçek adıyla Spyridon S. Mavroyeris], *Chien errant de Constantinople, et chien et chat de bonne maison* (Paris: Librairie Orientale et Américaine, J. Maisonneuve, éditeur, 1902), s. 3-4.
- Edmondo De Amicis, *Constantinople*, çev. Maria Hlormar Lansdale (Philadelphia: Henry T. Coates & Co., 1896), s. 173-175.
- Jean del Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thévenot into the Levant in Three Parts*, vol. into 1, Turkey, II, *Perale III: The East Indies* (London: H. Clark, 1744) içinde, N. Faithorne, J. Adamson, C. Skene ve T. Newborough için basılmıştır, (1687), s. 51.
- İsmail Hakkı, *İlm-i Hayvandi-i Tübbiye ve Zirdiye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1328-1330), c. 3, s. 304.
- [Michel Eyquem de Montaigne], *Essais de Michel de Montaigne*, haz. Joseph-Victor Le Clerc (Paris: Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, 1865-1866), s. 453-454.
- Thévenot, a.g.e., s. 51.
- Ebdü'l-Hüseyin'den rivayet edilmiştir. Sahih Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 54/538.
- Ebdü'l-Hüseyin'den rivayet edilmiştir. Sahih Müslim, *Kütübü's-Selâtin*, 26/5996.
- En'am Suresi 6/38.
- Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nisâbüri, *Mahmûdîyye*, haz. Nûrî'nî Yûsuf (Tahran: Enişrîr-ı Kitâbü'l-İzzet, 1388), s. 177.
- Şeyh Feridüddin Attâr-ı Nisâbüri, *Güzide-i Tezâkirü'l-ıvliyâ*, haz. Muhammed Esf'âhî (Tahran: Şirket-i Şahmî-i Kitâbü'l-ıvliyâ, 1352), s. 126. [Türkçesi: *Tezâkirü'l-ıvliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1985].
- Münavevver Alp, "Gök Köpekleri", *Eski İstanbul'da Gündelik Hayatı* içinde, haz. I. Gündüz Kayaoglu ve Ersu Pekin (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992), s. 140. [Makalenin ilk baskısı: *Türk Folklor Araştırmaları* 182 (1964)].
- Remlingers, a.g.e., s. 26.
- Madeline Zilli, "Goods in the Mahalle: Distributional Encounters in Eighteenth-Century Istanbul", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction* içinde, der. Donald Quenert (Albany: State University of New York Press, 2000), s. 290-291.
- Zilli, a.g.e., s. 306.
- Cemal Kalader, "Coffee and the Conquest of the Night", yayımlanmamış tebliğ.
- İbnü'lmin Mahmud Kemal İnâl, *San Hatatlar* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1953), s. 300.
- Bu konuda bkz. Georges-Jean Boudonnet, "Des animaux et de leur traitement selon le Judaïsme, le Christianisme et l'Islam", *Studia Islamica*, c. 9 (1958), s. 31-48.
- White, a.g.e., 1846, c. 3, s. 290. Merak edenler için söyleyeyim, White "top" kelimesini ahiş keliminde yazmıştır.
- Regia, a.g.e., s. 193.
- De Amicis, a.g.e., s. 176.
- Marie Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (London, Boston ve Henley: Arc Paperbacks, 1984), s. 35. [Kitabın ilk baskısı: London: Routledge & Kegan Paul, 1966]. Tanrının İngilizce aslı şöyledir: "Dirt is matter out of place."
- Sapçaklızade Mehmed İbn Ebî Bekir el-Marasi, *Risale Kati'ü'l-Klib*, el yazması, istisnaah tarih: 1162/1768 f. 10. Princeton Üniversitesi kütüphanesi, kayıtlı numarası: Garrett 107. Osmanlıca çevirisi: Köpekler, çev. ve sunan Mahirizade Cafer (İstanbul: Matbaa-i Ebazzya, 1904). Risalesinin 175 tarihli bir nüshasına dayanarak çevrilmiş olan Osmanlıca baskısının folokupisi bana tedarik eden Cevdet Serbest'e müteşekkirim. Akademiğin bölümleri çeviriden değil de Arapça aslından verimden nedeni, çevirinin barındırdığı bir kökenin atılmasıdır.
- Nassau William Senior, *A Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* (London: Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts, 1859), s. 18.
- Bu terim için bkz. Michel Foucault, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris: Plon, 1961). [Türkçesi: *Abul ve Akıl Bozukluğu: Klâsik Çağda Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmparator Kitabevi, 1992].
- Bertrand Barreilles, *Constantinople: Ses cités franques et levantines (Péra - Galata - Banlieue)* (Paris: Editions Bossard, 1908), s. 70.
- Susan Strasser, *Waste and Want: A Social History of Trash* (New York: Henry Holt, 1999), s. 29-30.
- Jennifer Wolch, "Zoopolis", *Animal Geographies: Place, Politics, and Identity in the Nature-Culture Borderlands* içinde, der. Jennifer Wolch ve Jody Emel (London ve New York: Verso, 1998), s. 120.
- Wolch, a.g.e., s. 121.

İPEK ÇALIŞLAR İLE

"HALİDE EDİB" SÖYLEŞİSİ

İpek Çalışlar'ın Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın adlı kitabı yayınlanalı üç ayı geçti. Kitapla ilgili tartışmalar, gazetelerin ve dergilerin ilgisi henüz devam ediyor. İpek Çalışlar ile Cumhuriyet tarihinin çok önemli ve istisna şahsiyetlerinden biri olan Halide Edib'in Ermeni Tehciri sırasındaki muhalefetini ve sonrasındaki tutumunu, "mandacılık" meselesinin nasıl ortaya çıktığını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programını yazmasını, Adnan Adıvar'ı, Mustafa Kemal'i, eğitimle ilgili tutumunu vb. konuştuk.

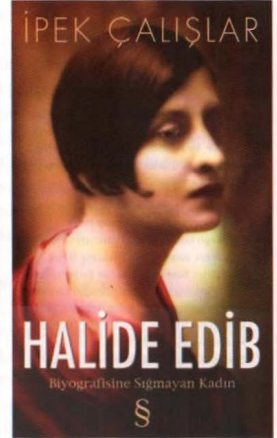

İpek Çalışlar.

**SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK-
CANSU KILINÇARSLAN**

Cansu Kılınçarslan: Ben bir kadın olarak, özellikle feminist hareket yakın bir kadın olarak Halide Edib'i okuduğumda, o dönemki fikirlerinin bugünkü talepleri-

mizle ne kadar örtüştüğünü gördüğümde çok etkilendim. Halide Edib geleneksel yanına bağlı ama kadın olduğunun da farkında. Kitabı okuduğumda hayatında bunun getirdiği bir çatışmayı seziyorum sanki. Yanılıyor muyum? Siz ne düşünüyorsunuz?

Haklısınız. Ben galiba o açıdan çok düşünmedim; ama sanırım hayatındaki bu çatışmayı kitaba yansıttım. Halide Edib'in iki çocuk annesi bir kadın olarak Milli Mücadele'ye gittiğini fark edince çocuklarıyla ilgili ulaştığım her satırı tekrar tekrar okudum. Anıları ve mektupları bu açıdan inceledim. Çocuklarıyla ilişkisini merak ettim, hayatında ne kadar rolleri olduğu ciddi olarak ilgimi çekti. Çocuklar hakikaten her zaman kafasını kurcalamışlar. Onlarla ilgi-

lı sorunları hep ön planda tutmuş. Neyse ki hep de yardım isteyeceği birileri varmış. Çocukları anneannesi-ne ya da Mahmure Ablası'na bırakabiliyor, yani sorumluluğu birileriyle paylaşıyor, aile içi yardımlaşma var. İstanbul'un işgalıyla birlikte işgal güçleri onu tutuklama listesine alınca, ilk önce çocuklarının canını kurtarmak derdine düşüyor. Her şey gözünden siliniyor. Burgazada'daki evini satıyor; o parayı bir yere yatırmış olmalı ki çocukların tahsili boyunca kullanıyor. Amerikan Koleji'nin mütevelli heyetinden tanıdığı nüfuzlu Amerikalı dostu ve Amerikan Başkanı Wilson'un sağ kolu olan Charles Richard Crane'e çocuklarla ilgili dramatik bir mektup yazıyor. Çocuklarını Amerika'ya kaçırmasını istiyor ondan. Çocukların İngilizler tarafından öldürülebileceğinden endişe ediyor. Mektupta, "Onları feda etmek istemiyorum" diyor. Hâlbuki oğulları neredeyse

Halide Edib.

Halide Edib olaylara asla siyah ve beyaz olarak bakmıyor. bir tek "canavar" diye söz ettiği Ermeni tehcir ve kırmında büyük rol oynayan Bahaeddin Şakir var; "O, İttihad ve Terakki'nin canavarıdır" diyor. Bir mektupta, o dönem ön plana çıkan isimlerle ilgili tutulmuş notları var. Orada üzerini çizdiği tek isim Bahaeddin Şakir.

savaşan gençlerin yaşına gelmişler. Yıl 1920 çocuklardan biri 1903 biri 1904 doğumlu, yani yaşları 16- 17, savaş meydanında o yaşlarda birçok çocuk var. Ama Halide Edib, çocuklarının anneleri yüzünden savaşa, yani ölüme gitmelerini istemiyor ve bu nedenle ne yapıp edip onları Amerika'ya gönderiyor. Yani, anne yönü onun hayatında hep önemli olmuş. Çocukların babası, boşandığı eşi Salih Zeki, Darülfünun'da rektör ve onlar Amerika'ya giderken hayatta ama bütün sorumlulukları anneleri Halide Edib'in üzerinde. Örneğin 1925 yılında Şeyh Said olayını izleyen günlerden Türkiye'den ayrıldıklarında İngiltere'ye yerleşiyorlar. Bu kararda büyük oğlu Ayet'in üniversiteye İngiltere'de devam etme arzusu etkili oluyor.

Çocuklarıyla güzel bir ilişkisi var bence. Halide Edib çocukları çok seven birisi. Öğretmenliği de öğretmeyi de seviyor. I. Dünya Savaşı'nın ardından bir çocuk evlat edinmek istiyor, ablasıyla birlikte bir kız çocuğu olsun diyorlar, sonuçta evde çocuklar olmasını isteyen bir kadın. Oğulları da yıllar önce öldükleri için onların anlatımına başvuramadım. Ama torunu Ömer Sayar'ın anlattıklarından da anladığım kadariyle Ayet (büyük oğlu) ile ilişkileri daha sıkı fıkı. Ben fotoğrafta kim kimdir nasıl anlayayım diye sorduğumda, fotoğraflarda hep Halide'ye yakın olan amcam Ayet'tir dedi. Ayet, Amerika'daki okulu bırakıp İngiltere'ye, London School of Economics'e geldiği için annesiyle ve Adnan Bey'le birlikte birkaç yıl geçirme şansına sahip

oluyor. Senin sorunu biraz açalım istersen...

C.K.: Halide Edib'in mücadelelerine bakıldığında kadın hareketine de sözcülük ettiği bir dönem var. O dönemde söyledikleri, bugünkü feministlerin söylediklerine çok yakın. Yüz yıl öncesi olduğunu da hatırlayınca, bu Halide Edib'in güçlü ve çok akıllı bir kadın olduğunu düşündürüyor.

Bence çok ileriye bakabilen bir kadındır. Feminist olarak, siyasetçi olarak yüz sene sonrasını görmüş. Ütopyalı olan bir insan... Ben ütopyalı olan insanlardan hep umutlanırım. Milliyetçi bir kitap diye biraz da küçümşenen "Yeni Turan" aslında güzel bir ütopya üzerine kurulmuş bir roman.

Aşk olup evlendiği hocası matematikçi Salih Zeki, dâhi olarak anılan bir bilim insanıydı. Galatasaray Lisesi müdürlüğü ve Darülfünun'da rektörlük yaptı.

O gün onları değil, yirmi sene sonra o topraklarda yaşanacakları anlatıyor ve Halide Hanım o gün bunları nasıl hayal etmiş diye insanı şaşırtıyor. Halide Edib'in ütopyası; kadınların oy verdiği, bütün milliyetlerin eşit haklara sahip olduğu bir yönetim biçimi. Ayrıca bu romanda ağır bir şekilde İttihad ve Terakki'yi eleştirmek nasıl bir şeydir, o da tek parti çünkü. Demek ki Halide Edib gibi bir kadının eleştirilerine de açık bir partiyimş, doğrusu benim tahmin etmediğim kadar eleştiriye dayanıklı imiş.

Komünist tevkihatta mahkûm olan Müeyyet Boratav cezasını tamamladıktan sonra Adivarlardan yardım istiyor. Halide de Dr. Adnan'a "çocuğu okula yazdır yeniden" diyor. 1944'te hem Adnan Bey'in hem Halide Hanım'ın aleyhinde baskıyla ifade alıyorlar. Öğrencilere işkence ile başımızda Celal Bayar ile Halide Edib var gibi ifadeler verdiriyorlar.

Ahmet Akış: 1908 sonrası herhalde 1923 sonrasına göre daha demokratik bir dönem, daha tartışmalı. O bakımdan belki İttihad ve Terakki de en azından bir dönem eleştiriye biraz daha açık.

Aydan Çelik: Bu sert eleştirilerini yönelttiği dönem esas olarak İttihad ve Terakki'nin o "özgürlükçü" döneminin bitip daha tahakkümcü olduğu döneme denk geliyor sanırım. Aklıma şöyle bir şey de geldi okuyunca. Fransa'da aşırı sağcılar Sartre'a saldırdığında, De Gaulle'ün bir sözü vardır; "Sartre Fransa'dır." Talât Paşa da Halide Edib'e yönelik tepkiler karşısında "Halide Hanım samimidir" diyor ve Halide Edib'i koruyor.

Doğru söylüyorsun. Ben araştırma ve yazım aşamasında hep arkadaşlarımla tartışarak ilerledim. Bir arkadaşım Halide Edib'in İttihad ve Terakki'nin çok ağır suçlar işlediğinin farkında olması üzerinde durmuştu. Halide Hanım, bu suçların farkında ve İT

önderlerini makul bir şekilde eleştiriyor, yerden yere vurmuyor. Enver Paşa için mesela, "O olmasa bu ordu reformu hiç yapılamazdı, çok daha korkunç sonuçlara ulaşır" diyor. Hakikaten bakıyorum bu tespit daha sonra diğer tarafsız tarihçiler tarafından da yapılmış. Talât Paşa için de benzer bir yaklaşımı var. Başlangıçta biraz şaşırdım ama Halide Edib'in, Mustafa Kemal'i eleştirirken de benzer bir tavrı var. "Şunları şunları bence doğru yapmıştır; ama bu yaptıklarına da öfke duyuyorum." diyor. "Sezar'ın hakkını Sezar'a" diye sürekli kullandığı bir söz var, tam da buna uygun davranıyor.

Yani insanlara, olaylara asla siyah ve beyaz olarak bakmıyor, bir tek "canavar" diye söz ettiği Ermeni təcir ve kırimında büyük rol oynayan Bahaeddin Şakir var; "O, İttihad ve Terakki'nin canavarıdır" diyor. Bir mektupta, o dönem ön plana çıkan isimlerle ilgili tutulmuş notları var. Orada kesin olarak üzerine çizdiği tek isim Bahaeddin Şakir.

A.Ç.: O açıdan da, az önce konuştuğumuz diğer vasıflarının yanı sıra mesafeli ve rasyonel bakması insanları çözümlemlerinde bile dikkat çekici.

Halide Edib'in bugüne kalması olmasının bir nedeni de bu belki, insanları duygusal bir şekilde iyiler ve kötüler diye film kahramanları gibi ayırmıyor, çok güzel analiz ediyor. Herhangi birinden bahsederken artıları, eksileriyle kendi değerlendirmesiyle aktarıyor. Şu kötüdür, bu iyidir diye değil de; bu insan şu şu özellikleriyle değerlidir, diğer tarafları da ben hiçbir zaman barışmadım, diyor.

C.K.: İnsanlarla ilişkilerinde ve eleştirilerinde çok rasyonel davranıyor. Kendisiyle ilişkisi de böyle, özeleştirilerinde de bu tavrını görüyoruz.

Müthiş, sen de mi şaşkınlıkla karşıladın?

C.K.: Etkileyiciydi. Mesela asker üniforması giydiği dönemde şiddet uygulayan kamçıli komutana tepki duyuyor, orada ciddi bir militarizm eleştirisi var; ama hemen ardından da o gün, o koşullarda o üniformayı neden giydiğini açıklıyor. Hayatında her şeyin nedenleri ve sonuçları var.

Evet, gerçekten çok çarpıcı. Zaten çok sevdiği bir arkadaşı var, cephede ölen Nazım. Nazım onun anılarında bir roman kahramanı gibi duyuyor. Nazım, Türkçe anı kitabında da çok dikkat çekiyor. Aktardığına göre Nazım, dünyayı altüst eden unsurlar ordular olduğuna inanır "Ne yapacaksın, önce orduların askerlerini öldüreceklerin sonra da onları öldürenleri öldüreceklerin mesele bitecek" dermiş; ama ordunun en gözü kara neferi olmaya da devam etmiş.

A.Ç.: Bu konudaki fikirlerini daha çok yurtdışına çıktıktan sonra yaptığı konferans konuşmalarında vs. görüyoruz. Onun dışında sonradan kendi sansürlendiği anılar var ama oradan çok alıntı yok kitapta. Zaten "Turkish

Ordeal'in Halide Edib'in kendi çevirisinin dışında, orijinal metnin Türkçe çevirisi yok sanırım. Bana öyle geliyor ki önmüzdeki birkaç yıl içinde birileri onu çevirmeye yeltenecektir. Bazı islamcılar, Rıza Nur'un anılarında da olduğu gibi bunu değerlendirmek isteyecektir.

Sence Rıza Nur'un anılarını İslami kesim mi çevirdi? Öyle değil. Anıları 1960'lı yıllarda, Londra'daki İngiliz Kütüphanesi'nde bulup Türkiye'ye getiren Batılılaşmacı ve Atatürkçü akademisyen Cahit Orhan Tütengil. O getiriyor, el yazması olduğundan transkripsiyonunu yapıyor ve yayınlıyor. O anıları Türkiye'ye getiren Kemalist ideolojinin en önemli isimlerinden biri. Çünkü bir bilim insanı, orada gayri resmi bir tarih buluyor ve herkesin incelemesini istiyor.

A.Ç.: Ama Rıza Nur kimseye bahsetmemiş bu anılardan. Halide Hanım'ın durumu daha farklı; oturuyor kendisi sansürleyerek Türkçeye çeviriyor. Birileri bundan sonra Halide Edib çevirilerini daha dikkatle bakacaktır diye düşünüyorum.

Evet, bence de birinci ağızdan bir tarih anlatımı var orada. Anılar sıradışı sahnelerden oluşuyor... Savaş meydanından, karargâhtan canlı yayın gibi. O tehlikeli günlerin öyküsü çok heyecan verici bir usupla aktarılıyor. Türkçesi, çevrilirken kısaltıldığı için orijinaldeki tadını biraz yitirmiş.

Halide Edib'in anılarının orijinali artık çevrilebilir. Ben ihtiyacım olan bölümleri Türkçeleştirerek aktardım; ama ben de bazı paragrafları birebir almadım, madem ki kendisi sansürlemiş diyerek de avundum. Yer yer de problem çıkarabilecek kimi sıfatlar kullanıyor Mustafa Kemal için orijinal metinde, onları kitaba almadım.

A.Ç.: Bir şekilde çevrilmesi gerekli midir, okurun hakkı mıdır tam çeviriyi okumak onunla ilgili ben de emin olamadım doğrusu. Sonuçta kendisi tercih ettiği

Mustafa Kemal ile Gebze Tren İstasyonunda... 1923 Ocak. İzmir'de Mustafa Kemal'in gazetecilerle yaptığı ilk basın toplantısına Halide Edib de davetliydi.

şekliyle çevirmiş. Yeniden çevirilerin yapılması konusunda ne düşündürdü acaba?

Anıların Türkçesiyle ilgili olarak "Ben bunu yeniden yazdım, bunlar aynı kitaplar değildir" diye bir notu da var. Özellikle bunlar birebir çeviri değildir diye not düşüyor. Çevirilerin yayımlanması onu mutlu ederdi herhalde. 80 yıl önce yazmış kitapları...

A.Ç.: Benim kitap boyunca en çok hissettiğim şey eleştirel akıl ve özgürlük. Bu iki kavram hayatında çok ciddi yer tutuyor. Levent Yılmaz, Umberto Eco ile Cogito için bir söyleşi yapmıştı "entelektüel kriz çözmez, kriz çıkartır; çözmek başkalarının işidir" gibi bir söz vardı. O motif benim için kitap boyunca devam etti. Hakikaten Halide Edib kriz çıkartıyor ve bugün bile çok zor olan bir şeyi başarıyor bence; devletle içil dışıl ama bir şekilde özderkliğini koruyor.

Entelektüel kriz çıkarır tarifini sevdim. Yanılıyor muyum bilmiyorum ama ben çok anı kitabı okudum, hiçbir anı kitabında kendisini eleştiren ya da önemli etik kavramlar konusunda kendisini sorgulayan bir başkasına daha rastladığımı hatırlamıyorum.

A.Ç.: Bizde Rousseau'nun "İtiraf- lar"ı gibi otobiyografik metinler yok.

Bizim anı kitaplarında başka türlü bir hava var. Belki Anglosakson eğitimi olduğu için Halide Edib Batı dünyasının bunu yaptığını görüp kendisine örnek aldı, böyle bir bilgi-görgünün peşinden gitti. Belki de kadın olmasıyla ilgilidir. Onun kitaplarına baktığımızda genelde kendisinin mü-kemmeli olduğunu görmüyoruz ya da o anlama gelecek anlatımlarla karşılaşmıyoruz. Çünkü kadınlar erkeklerden daha az anı yazmış, bir kadın olduğu için Halide Edib biraz daha tedirgin; yani sürekli "Ben kimim?"i sorgulayan bir tarafı var.

Sultanahmet
mitinginin
unutulmaz
hatibi, Wilson
Prensipleri'nin
12. maddesinin
asıldığı
kürsüden
İstanbul'lulara
seslenirken.

A.Ç.: Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının detaylı biyografilerini çalışmayı planladığını söylüyor, ben o çalışmayı merakla bekliyorum.

İçinde kadın var mı acaba? Zürcher'in "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" kitabında Halide Edib'in adı bile geçmiyor. Bir yerde sadece Adnan Bey'le Halide Edib şunu yapmışlardı diye İngiltere'deki Public Records Office belgelerinden bir alıntı var.

A.A.: Ben de sizin kitaptan okumuştum, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programını Halide Hanım yazmış, bunu bilmiyor belki.

Rauf Orbay, programın yazımında büyük emeğin Halide'ye ait olduğunu belirtiyor. Maalesef Zürcher'de bahsedilmiyor. Hâlbuki Halide Edib gibi partiye bu kadar yakın bir kadının biraz izinin sürülmesini beklerdim.

A.Ç.: Atatürk ile başlayan ve Halide Edib'in sekizinci sırada olduğu bir anket var aynı dönemde. En etkili 20 insan sıralamasında Kazım Karabekir, Rauf Orbay sıralamada Halide Edib'den daha gerideymiş.

Evet. Bence bu kadar önemli bir ismin sık sık atlanması sadece erkeklerin dikkate alınıyor oluşundan kaynaklanmıştır.

A.A.: Türkiye'de bir kadın figür o kadar da önemli rol oynamamıştı diye mi düşündü acaba? O da tabii hazır veriyse yola çıkmaktır ve bir araştırma sürecinde çok doğru olmaz.

O günkü gazetelerde şöyle sorular var: Halide Edib Terakkiperver Fırka'nın kurucusu mu olacak? Bu firkayla beraber mi hareket ediyor? Bu sorular hep sorulmuş. Bir "24 tartışması" var. Uzun uzun makaleler Yunus Nadi'nin, Halide Edib'in ve Yakup Kadri'nin birbirleriyle atışmaları. Halide Edib'e mandacılık suçlamalarının yöneltildiği zamanlar. O sırada Terakkiperver Fırka kurulduğu için patırtı çıkıyor. Yani Halide Edib'in ağırlığını herhangi bir devlet göreviyle ya da seçilmiş ya da atanmış herhangi bir görevle değerlendirmiyorlar. Ne zaman ki o başka bir partiye adımını atıyor hazırlıklara katılıyor, dedikodular da duyuluyor. Neden Rauf Orbay'ı karşılamaya gittiniz? Arkasından siz bir zaman bu manda mektubunu yazmıştınız, diyorlar. Bunlar bayağı kapsamlı yazılar. Onlardan da anlıyoruz ki, 24 yılının sonbaharında Terakkiperver Fırka yüzünden büyük patırtı kopuyor. Halide Edib partinin kurucusu olmadığı için Zürcher'in gözünden kaçmış olmalı.

A.Ç.: Orada çelişkili bir durum da var. Hâlâ kadınların seçilemediği dönemde bir kadının parti programı yazmış olması ironik.

Ben bunu Rauf Orbay'ın Cemal Kutay'a anlatımlarından aldım. Bence çok önemli ve başka bir yerde de rastlamadım. Ama Terakkiperver Fırka'nın programını iyice okuduğumda Halide Edib'in fikirleri ile çok uyumunu gördüm. İşin garip tarafı Cavit Bey o partinin programının hazırlayıcılarından biri olarak İstiklal Mahkemeleri'nde suçlanıyor. "Sen bir İttihatçı olarak bugünkü siyasete müdahale ediyorsun, gittin merkeze

muhalif partiye evini açtın, program hazırladın" gibi bir mantıkla yapıyor bu. Muhakkak onun da katkısı vardır. Zaten Cavit Bey, Adnan Bey'in de Halide Hanım'ın da çok yakın dostu. Ama benim tahminlerime göre, Halide Edib'deki çalışma enerjisi hiçbirinde yok. Çok entelektüel, yazı, çizim, araştırma bulma alanlarında oldukça aktif. Adnan Bey'i de zorla bilim tarihine yönlendiriyor.

A.Ç.: Adnan Adıvar'ın temayüz ettiği konu bizim bildiğimiz bilim tarihi, ama bu da Halide Edib'in etkisiyle olmuş.

Halide Edib pek çok insanın önünü açmış. Örneğin, bir radyo programında kimi beğendiği sorulduğunda Yaşar Kemal diyor. Yaşar Kemal'le sıcak dostluğu, sohbeti var.

A.Ç.: Yunus Nadi Ödülü'nü ilk "Yılanların Öcü" ile Fakir Baykurt alıyor, ikinci olarak "Aylak Adam"la Yusuf Atılgan alıyor. Bambaşka kişi isim, başka bir anlatı dili, başka bir dünya vs. Jüride bulunduğu dünya görüşüne katılmadığı isimleri de desteklediği görülüyor.

Hiç aklınıza gelir mi? Yusuf Atılgan o sırada başka çizgisi ve sıra dışı bir modernliği olan biri. Bu vurguların fark edildiğine memnun oldum. Ben de bunları çok hoşlanarak aktardım. Bunlar bana cevher gibi geldi. Hem o günkü Türkiye'nin halini, hem Halide Edib'in kişiliğini, hem de Türkiye'deki edebiyat çevresinin o günkü durumunu anlatıyor. Ama mesela bu duruma yıllar sonra Haldun Taner'in "Halide Hanım diktatörlük yapıyorsun" diye sinirlenerek bir yazı ile karşı çıkışı var.

Bir yandan Halide Edib çok okuyan bir kadın. Çevresindeki erkekler önemli ama örneğin Adnan Adıvar'ın anıları yok. Halide Edib'in teşvikiyle yazılmış bilim tarihi kitapları dışında siyasi kitapları yok. Rauf Bey'in de yok, Ali Fuat Bey'in de yok. Adnan Bey'in siyasi haftalık yazıları var, onlar da daha çok toplumsal yazılar, güzel yazılar... Yani Halide Edib'in ısrarcı ve kavgacı karakteri diğerle-

rinde yok. Halide Hanım, oturup seçim kanunu değişsin diye kendisini paralıyor. Bu konuda Adnan Bey'in de bir yazısı olduğunu söyleyelim; demek ki Halide Hanım evde Adnan Bey'e rahat uyku uyutmuyor. Halide Edib'in içinde bir ateş var her zaman, duramıyor yerinde; etrafındakilere de dokunuyor.

A.A.:Tehcir'e karşı çıkacak gücü nereden buluyor acaba? Belki tam bir karşı çıkış olarak değerlendirmek doğru değil ama...

Bence ağıttan karşı çıkıyor, sonradan "bazı şeyleri eksik biliyormuşum" diyerek bir miktar geri adım atsa da. Halide Edib güçlü bir kadın, ciddi bir popülaritesi olan, geniş çevreler tarafından önemli kabul edilen bir kadın. 1915 yılına gelene kadar romancılığını

rat Bardakçı'nın Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi'nde Halide Hanım'ın Beyrut'tan, Cavit Bey'e Tehcir'de bir şekilde çözümlü olarak geçmiş Ermenilerin durumunu yazdığı 1917 tarihli mek-

de, alıntıları da koydum. O günlerin Amerikalı gazetecisi George Schreiner, İstanbul'a geldiğinde en çok Halide Edib'den bilgilendim ve onun sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu tanıdım diyor. Onunla sohbetleri var, Nisan ayında Tehcir'in başladığı günlerde. Halide Edib, "Ne kadar kötü şeyler yaşıyoruz" diye ona anlatmış, o da kitabında bu değerlendirmesine yer vermiş. Arkasından 1915'te yaptığı konuşma var, sonra Maliye Nazırı Cavit Bey'e mektubu var. Derken 1918'de yazdığı bir makale daha var. "Bu lekeden kurtulmak için ne yapmalıyız?" diye soruyor. Sürekliliği olan bir utanç hali var. Ermeni kırımından duyduğu utançı bu belgelerden izleyebiliyorsunuz. Bu davranış, Halide Edib'in kafa yapısına çok uygun. Halide Edib o zamanın insan hakları savunucularından biri olarak

1917 yılında evlendiği Adnan. İstanbul'un köklü ailelerinden birine mensup olan Adnan, tıp eğitimini Almanya'da tamamlamış bir doktordur.

İTC liderleri Türkiye'yi terk ettikten sonra kimse kimseyi suçlamadan her şeyi tartışıyorlar. Parçalanıyoruz ne yapalım? İngiliz mandası alalım. Amerikan mandası alalım, örgütlenelim vs. Bunların bir kısmı bir örgütlenme gerçekleştiriyor ve manda onlara bir siyasi çözüm olarak gözüküyor. Topraklarımızı koruyalım. Osmanlı Devleti yok olup gitmesin havasındalar. Halide bu görüşün tipik bir temsilcisi.

kanıtlanmış: Handan çıkmış, Seviye Talip çıkmış, Yeni Turan çıkmış... Kitaplar çok satmış... Daha da önemlisi 1908'deri itibarıyla yazdığı sayısız makalesiyle bir kanaat önderi olarak kabul görmüş... Türk Ocağı'nda bir toplantıya gittiği zaman herkes ayağının ucuna dikilip bakıyormuş onu görebilmek için. Şimdi Türk Ocağı'nda da bir toplantı nasıldır diye insan hayal edemiyor, Horhor'da bir bina var. Tıp Tarihi Enstitüsü olarak kullanılıyor. Gidip bir gezin. Hamdullah Suphi'nin babasının evi ve Türk Ocağı'nın yeri orası, o salonlar arabayla girecek kadar büyük. Oradaki toplantıya 700 kişinin geldiği tahmin edilebilir. Bugün Türkiye'de hiçbir toplantıda hiçbir sempozyumda o kadar insan olmuyor.

A.Ç.: Tehcir meselesine biraz devam edelim isterseniz. Mu-

tuba düştüğü bir not var. Halide Hanım'ın romancılığı, sanatçı kişiliğinin durumu abartmasına yol açtığını yazıyor.

Ben o yoruma katılmadım,

A.Ç.: Edebiyatçı kişilik sanki reel politiki anlamakta bir zaaf, hakikat başka bir şey. Hani öyle bir noktaya gelir barış vb. talep ettiğinizde aynen böyle karşılanırsınız, nalfsın ama dünyada başka şeyler var gibi...

Halide'nin Ermeni Tehciri'ndeki itirazı, sürekliliği olan bir tutum. o yüzden o yorumu benimsemedim. Öncesi var, sonrası var, 1909'da yazdığı özür makalesi var. O da çok sert bir makale bence... Tehcir meselesini takip ettim, ne yapmış Halide Edib diye. Çok güzel bir kitap var elim-

karşıma çıkıyor. Yalnızca yanındaki komşunun götürülmesine tepki duymuyor. Siyaseten kavga ediyor. Şunu da söylüyor: Pek çok insan öfke duyuyordu, bu tavrı paylaşıyordu diye birkaç satırı var anılarında. Bence bu insanlar kim, bunu da ortaya çıkarmak gerekir.

A.Ç.: Bir taraftan da Ermenileri koruyan ve evine alan insanların da hikâyesinin resmi ya da gayri resmi düzeyde ortaya çıkarılması ve incelenmesi iyi olur.

Bence ararsak felaketi eleştiren yazılar da bulacağız. Ben şimdi Halide Edib'in yazılarının peşine düştüm, Elimde İnci Enginün'ün bibliyografyası, içinde Ermeni geçen bütün metinleri bulup transkripsiyonunu yaptırıp ve oradan takip ettim ki Tehcir konusunda çok istikrarlı bir

Halide Edip.

çizgi var. En sonunda şunu demesi de beni çok şaşırtmadı. "Evet, onlar da bizi öldürdüler". Ama İttihad ve Terakki'nin yaptığı katliamı ortadan kaldıracak şekilde söylemiyor bunu. Evet, biz korkunç şeyler yaptık dedikten sonra, edindiğim bilgiye göre onlar da bizi öldürmüşler, diye ilave ediyor sonraki yıllarda. Belki inandırarak söylüyor, belki politik olarak söylüyor. Çünkü fark ettiğimiz kadariyle *Ateşten Gömlek* romanında da İstanbul'un işgali sırasında Ermeni meselesinin nasıl ele alındığı konusunda bir bölüm var. Ermeni meselesinin utancını yok etmek için hep beraber propaganda yaparak Batı dünyasını kandırmaya çalışıyorduk, gibisinden bir bölüm yazmış. Baş propagandist bir dönem kendisi olmuş, çünkü birtakım mektuplar yazıyor Amerikan kamuoyuna, yani ne zaman ki Osmanlı İmparatorluğu bölünecek, Amerika Ermenilere manda verecek korkusuna kapılmış, işte o zaman telaş halinde onlar da bizi öldürdüler sözlerine sarılmış. Bir de tabii şu var, Cemal Paşa'nın anıları var, belki onunla paylaştığı bir şeyler var, belki ona da inanmıştır. Cemal Paşa diyor ya "Bir milyona yakın insanı da Ermeniler öldürdü." Ama ben Halide Edib'in mukatele üzerine fikirlerinin Türk resmi politikasını hiçbir şekilde

etkilemediğini düşünüyorum. Bunlar zaten bilinmiyor ki. Bilinse etkilemiş olabilir ama bilinmiyor zaten sonradan vazgeçip şöyle olmuş, böyle olmuş dediği.

A.Ç.: Romanlarında gayri Müslimleri nasıl anlattığı konusunda gelelim isterseniz. Herkül Milas'ın ötekileştirme konusunda Halide Edib'in romanlarıyla ilgili yazdıklarına ne dersiniz?

Biz ötekileştirme konusunu kaç yıldır konuşuyoruz ki? Bu çok yeni bir şey. Halide Edip zamanında da konuşulmuş olsa o da romanlarda falso olmazdı diye düşünüyorum. Bilinçsiz olarak bir ötekileştirme var ve bu romanlara yansıyor. Anılara gelince daha dikkatli oluyor. Anılar Herkül'den de iyi not almış. Romanlarda insanları aşağılayan, inciten sözcükler var ama bence zaten bu tartışma 1990'lı, 2000'li yılların tartışması.

A.Ç.: Yılmaz Karakoyunlu enterekan şeyler yaptı yakın tarihe dair, *Salkım Hanımın Taneleri*, sonra *Güz Sancısı* ve diğerleri. Ridvan Akar, Birikim'de (sayı 107, Mart 1998) bir makalesinde, Karakoyunlu'nun kitaplarında gayri Müslimlerin çoğu kriminal tipler, gibi bir tespiti var. Neden birçok yazarda böyle bir yaklaşım var? Bu konuyu derinleştirmek isterim.

Herkül'ün Milli Mücadele yazarlarına bakıldığında en iyi yazar Reşat Nuri. Demek ki, bilemiyorum, ruhen kendini eğitmiş biri demek ki. O zaman böyle bir tartışma olmadıgından insanları yargılamak da çok doğru değil belki.

A.A.: Ben Milas'ın tespitin çok çarpıcı olduğunu düşünüyorum. Halide Hanım'ın da dahil olduğu bir grup yazar anılarını yazarken geçmişlerinden hatırladıklarını yazıyor; mahalledeki arkadaşlıklar, sevdiği ya da sevmediği insanlar vs. Ama edebiyatta işin içine kurgu giriyor. Kurgu aşamasında milliyetçilik ve öteki-

leştirme ortaya çıkıyor. Milas'ın tespitinin özü buydu. Benim aklımı kurcalayan Halide Edib gibi birisinin bunu nasıl yaptığı?

Yapar. Türkler için de aynı şeyi yapıyordur belki. Biz romanları esas azınlıklar açısından inceliyoruz ama aynı şeyi Türkler için de yapıyor. Yani romanlarda yalnızca azınlıkları değil, herkesi aşağılayan satırlar bulmak mümkün. Orada korkunç paşalar var vs.

Birden bire benim şu noktada zihnim açıldı. Yılmaz Bey için bir şey söyleyemeyeceğim, belki de hakikaten azınlıkları tanımlarken daha sert bir tavrı almış olabilir bilmiyorum. Ama Halide Edib'in romanlarında azınlık karakterler kötü ise Türklerde de bir sürü kötü var. Türkleri yücelten, Türk olduğu için çok iyi adam- mış durumuna getiren bir tavrı yok. Herkül'ün o noktada bir eksikliği var bence, çünkü bu matematiğe uyacak bir şey değil. Ben "Vurun Kahpeye"yi iki üç kere okudum ve çok etkilendim. Çünkü "Vurun Kahpeye"de bir Yunanlı komutan var ve kitabın sonunda ben dedim ki Yunanlı komutanın insanlığı oradaki Türk komutandan kat kat daha fazlaymış. Çünkü Türk komutan bir biçimde kendi canını kurtarmak için, kadını kurda kuşa yem ediyor. Evet, bir vazifesi var ama Yunanlı komutanın da bir vazifesi var. Yunanlı komutan sevdiği kadını sonuna kadar sahipleniyor. Yunanlı komutan daha sevimli çizilmiş olabilir ama ben orada bir kadın olarak Yunanlı komutana daha çok saygı gösteririm. Oradaki komutanın insanlığı açıkça Halide Edib tarafından ifade ediliyor.

A.Ç.: Romanda tip analizi, iyilik kötülük vs. kolayca muğlaklaşabilecek alanlar. O anlamda Milas'ın giriştiği de zor bir iş.

Bir de bence kitabın içinde iyi karakterler, kötü karakterler diye bakıp özünü kaçırmamak lazım. Bence "Vurun Kahpeye" önemli bir roman. Oradaki Rum karakter kötü olabilir, Halide Edib'in romanlarında çok fazla Ermeni karaktere rastlamadım ama

kötü olan Yahudi karakter de var. Yalnız, kitabın bütünü içinde dostluk varsa bu kötü karakterleri dengeler, o gözle bakmak lazım. Yani matematiğe o kadar uygun bir şey değil. Ama bir fikir veriyor tabii.

A.Ç.: 60'lara doğru gelelim. DP milletvekili olup orada da çok kritik bir konuda Atatürk'ü Korumaya Kanunu konusunda eleştirisini sakınmamak büyük bir cesaret. Çok mutabıkım sizinle, bunu bir kadın yapar hakikaten. 27 Mayıs'a karşı takındığı pozisyon da çok ilginç bir pozisyon.

Orada benim tam da beklemediğim bir pozisyon takınmış.

A.Ç.: Acaba kırgınlık mı o siyasi olarak?

Torunu Ömer Sayar, Halide Edib'in öfkesi kabarmasın diye, İstanbul Valisi Refik Tulga başta olmak üzere sayısız telefon edildiğini anlatıyor. Demokrat Parti ile de kapışması olduğu için o noktada bence uyanıklık göstermemiş. Ama ne zamanki o 147'ler olayı patlak vermiş, üniversitedeki sürgün. İşte o yazıyı yazmış yine. Ama bence 27 Mayıs yanlışlığı kısa sürmüş olmalı. En iyi dostlarından biri Dr. Lütfü Kırdar çok ağır muamele görenlerden biri ve Yassıada'da ölüyor. Tavla arkadaş, Suriye'den arkadaşı, Ain Toura'da (Lübnan) ve okullarda bulunan doktor. Bunu kolay kolay hazmedemez Halide Edib gibi bir kadın.

60'tan sonra zaten çok az yazı yazmış. "Ruh Mikropları" bu dönemin belki de tek yazısı. Onun 27 Mayıs konusunda ne düşündüğünü ifade edecek metinler elimizde yok. Orada biraz bir boşluk var. Biz yeni yeni 1960 ihtilali ile yüzleşiyoruz. Acaba Halide Edib ne yaptı diye merak ettim. Ama o dönem Halide Edib'in yanında olup ta bana ayrıntılı bilgi verecek kimse yok şu an.

A.Ç.: 1950'de başka bir atmosfer var. 5 yıl sonra 6- 7 Eylül oluyor. Aynı yıl 1955'te, Adnan Adıvar'ı kaybediyor, Halide Hanım 71 ya-

şında. Hayatının son yıllarında biraz kötümser mi?

Sanırım kötümser. Yalnız kalmış, yeni umutlar peşinde koşacak hali de kalmamış.

A.Ç.: Kitabı okurken şunu düşündüm: Sona doğru çok önemli hadiseler biraz özet geçiliyor. Sayfa sayısı artmasın diye bir çaba gösterildi mi?

Yok, ondan değil. Bir; ülkenin bütün tarihini yazmak için yola çıkmamıştım. İki; ulaşabildiğim bilgi, belge bu kadardı. Geçenlerde Halide ve Adnan'ın arşivini koruyan Dr. Bedii Şehsuvaroğlu'nun kızıyla Ada Kitapevi'nde karşılaştık. Biraz sohbet ettik ve şu ortaya çıktı. Halide Edib'in tıp tarihine verilen arşivi ve tıp tarihine verilen başka belgelerin önemli kısmı Bedii Bey'in ölümünün ardından yok edilmiş. Bir kısım gazeteler yakılmış, bir kısmı bazı eller tarafından götürülmüş, satılmış. Anlaşıldı ki benim oradan kullandığım 8 zarf o arşivin bir kısmı. Buradan anlaşıyor ki, pek çok metin, mektup, özel notlar vs. de muhtemelen başkalarının elinde. Ben onların yok olduğunu zannetmiyorum ama değerli evrak diye birileri bir şeyler yapmış

olmalı... belki de bundan sonra bir şekilde karşımıza çıkar.

Bir de 60 yaşına geldikten sonraki Halide Edib'in gazete yazılarına son verdiği için olaylar üzerine ince ince ne düşündüğünü takip etmek kolay değil, bilmiyoruz yani. Cumhuriyet'e yazdığı "Ruh Mektupları" Enginün bibliyografyasının içinde yoktu, torunu uyardı. Onu da görmesem boşlukta kalacaktım demek ki. Sonuçta muhakkak gözden kaçan bir şeyler oluyor. Ben şunları koymaya çalıştım: 6-7 Eylül'de ne yaptı acaba. Varlık Vergisi'nde ne düşündü, 27 Mayıs'ta bir şey yaptı mı, bütün bu köşe taşlarını bulmaya çalıştım. Zaman zaman da kırıntılarla idare etmek zorunda kaldım.

A.A.: 1951 TKP Tevkifatı ile ilgili bir şeylerle karşılaştınız mı?

Komünist tevkifatta 2 yıl sekiz ay hapis cezasına mahkûm edilen tıp öğrencisi Müeyyet Boratav cezasını tamamladıktan sonra Adıvarlar'dan yardım istiyor. Halide de Dr. Adnan'a hadi çocuğu okula yazdır yeniden diyor. 1944 yılında hem Adnan Bey'in hem Halide Hanım'ın aleyhinde baskıyla ifade alıyorlar. Öğrencilere işkence ile başımızda

İşgal yıllarında İngilizler tarafından öldürülecekleri korkusuyla ABD'ye yolladığı oğulları Ali Ayet ve Hasan Zeld ile 1924 yazında Münih'te...

Halide, iki anı kitabını yurtdışında İngilizce kaleme almıştı.

Celal Bayar ile Halide Edib var gibi ifadeler veriyorlar. Karı koca ikisi de anti-komünist olduklarını söylerken, komünist öğrencilerle aynı iddianemeye giriyorlar.

A.Ç.: Milli Mücadele'ye katılması ve mandacılık olayı konuşuldu epey; bızım dergimizin okuru da aşına bu konuya ama konuşmakta fayda var. Mandacılık meselesinin Türkiye'ye özgü bir tarihi var. Ahmet Altan, vaktiyle Atilla İlhan'ı konuk etmişti "Kırmızı Koltuk"ta. İlhan yabancı dilde eğitim veren okullardan mezun olanların milli hassasiyetleri daha az gibi bir şey söyledi. Milli Mücadele kadrolarına bakın kimse yok demişti, Ahmet Altan da Halide Edib var deyince, ama o da mandacıydı demişti.

1920'li yılların hiçbir şeyi bugüne benzemiyor tabii. Zaten manda araştırması için Türkiye'ye gelip Sivas'a kadar giden James Harbord da en sonunda "Onların mandadan anladığı bambaşka bir şey, bağımsızlığı ellenenmiş bir ülke peşindeler ve bu bize çok pahalıya mal olur" demiş. Amerika'nın yayımlacılığa girişmediği yıllar olduğu için kafalar kolaylıkla karışabiliyor. Her şey bugünkü anlamından kaymış durumda. Wilson'dan başlayalım: Wilson gerçekten diğer başkanlara göre çok kalburüstü; tüm

zamanların en entelektüel başkanı olma sıfatını koruyor ülkesinde. Princeton Üniversitesi'nin rektörü, sadece insan haklarıyla değil, hayvan haklarıyla da ilgili bir siyasetçi. Milletler Cemiyeti'nin barışa etkisini düşünen, ileriye gören Wilson, aynı zamanda barışçı. O zamanın Amerika'sının böyle bir başkanı var. Şimdi onu bir kenara koyalım.

Peki, Türkiye'de aydınlar ne yapıyorlardı? Gayet özgürce -İttihad Terakki liderleri Türkiye'yi terk ettikten sonra- kimse kimseyi suçlamadan her şeyi tartışıyorlar. Parçalanıyorlar ne yapalım? İngiliz mandası alalım, Amerikan mandası alalım, örgütlenelim vs. Her şey tartışılıyor belli ki. Bunları tartışanların bir kısmı alttan alta da olsa bir örgütlenme gerçekleştiriyor ve manda onlara bir siyasi çözüm olarak gözüküyor. Topraklarını koruyalım, Osmanlı Devleti yok olup gitmesin duygusuna sahip bu aydınlar. Halide bence bu görüşün tipik bir temsilcisi, ama sonra bakıyorum ki bu onur, yani siyasi çözüm peşinde koşma onuru sadece Halide Edib'e ait değil. Milli Mücadele liderlerinin böyle bir yaklaşımı var zaten. Hiçbir şeyi reddetmiyorlar. Kongrelere bakıyoruz, bugüne ulaşan "manda ve himaye kabul edilemez" lafı, sonradan üretilmiş ve ortaya sürül-müş bir değerlendirmedir. Yoksa Erzurum Kongresi'nde kabul edilen mand-

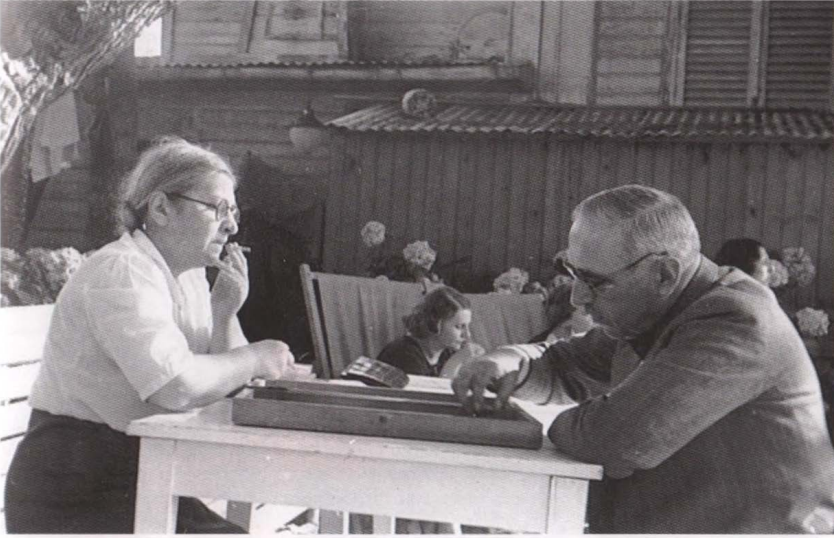
de "...ülkemize karşı istila emelleri beslemeyen herhangi bir devletin, fenni sınai, iktisadi yardımı memnurlukla karşılanır" şeklindeydi. Bu madde Sivas Kongresi'nde değişikliği uğramadan da kabul görmüştü. Ama kastedilen "bu büyük devletin Amerika olduğunu yazmadılar" diyor Halide Edib. İlk kongrenin zabıtları yok, bunu ben söylemiyorum, konuyu derinlemesine araştıran Sina Akşın söylüyor. İkinci kongreye bakıyoursunuz, onun zabıtları da kurşunkalemle tutulmuş. Yani bizim elimizde iki kongreye dair de şu şunu dedi, bu bunu dedi gibi bir döküm yok. Bu iki kongre benim başımı döndürdü. Zabıtları nerede bulacağım, nereye gideceğim falan derken, sonunda anladım ki bulamayacağım. Bana vazife değil ama insan hakikaten manda meselesinin peşine düştüğünde görmek istiyor.

Amerika, o dönemde Ermeni mandası için faaliyet yürüttüğünden konu Doğu Anadolu'da hassasiyet yaratıyor. Yoksa Doğu Anadolu'da yaşayanlar ve onların temsilcilerinin, Amerika'ya olan hassasiyetleri, Amerika bağımsızlığımızı yok edecek noktasından çıkmıyor. Amerika'ya olan düşmanlık bölgenin en azından bir kısmının Ermenilere verilme ihtimalinden kaynaklanıyor. Biz tabii o günkü o hassasiyeti 68 kuşağının, Amerikan aleyhtarı bakış açısı ve görüşleriyle birleştirip sonunda Vietnam Savaşı yapan bir Amerika'yı o günden bugüne taşıyarak, tamamen zamanları ve mekânları kaydırarak çorba etmişiz ve Halide Edib'i de bir canavar olarak görebilmişiz. Bence yıllar birikmiş, üst üste, üst üste bir börek yapılmış. O bökte peynirin yeri durmadan değişmiş, bir üstte, bir aşağıda.

A.A.: Ama 68'den çok önce yazılmış Nazım'ın Kuva-yı Milliye destanı var...

Durumu biraz fazla özetledim. Elbette, ABD'nin durumunu anlamak için 68'den de geriye gitmek gerekiyor.

Tarihe geri dönersek, mandacı denilen Halide ne yapıyor. Kendisinden

Halide ile Adnan'ın bir ömür boyu dost oldukları Dr. Hikmet. Halide ile tavlâ oynarken.

(Dr. Hikmet'in torunu Nedret Burçoğlu'nun albümünden)

hiç beklenmeyecek bir iş yapıyor ve Milli Mücadele'ye gidiyor. Bir süre büroda ofiste, ajans sorumlusu olarak çalışıyor. Mustafa Kemal'in özel istihbaratçısı oluyor. Sonra bir bakıyoruz nefer üniformasıyla onu savaşta görüyoruz. Böyle mandacılık mı olur?

A.A. Nazım'ın şiirinde Halide Edib'in adı geçmiyor tabii ama şiirsel bir anlatımla bir yanda mandacılar var diğer yanda manda ve himaye kabul edilemez diyenler var.

Nazım da 1902 doğumlu bir entelektüel olarak bu yaklaşımında daha derin olmalıydı bence. Nazım'ın bazı şiirlerini okuduğunda, istiyorsun ki bir şey daha söylemiş olsun. Nazım ve Halide Edib'in siyasi olarak benzer hayatları var; biri sürgüne gidiyor, diğeri hapse yatıyor. Çok hoş bir diyalogları var; uzaktan ve başkalarının üzerinden. Ama manda konusunda Nazım da muhtemelen bu topraklarda yazıya dökülmüş tarihin dayattığı bilgileri şiirinde tekrar etmiş oluyor. Çünkü sonunda baktığınızda manda ile himaye meselesinde zannediyorsunuz ki Halide Edib eline bir manda bayrağı almış, biz Amerikan mandası olalım diye herkesle mücadele ediyor. Milli Mücadele önderli-

ğinin manda politikası diye de bir politika var. Şimdi Halide'yi mandacı diye ağır bir yazıyla eleştiren Yunus Nadi'nin Amerika'ya bir mektubu var. Tarihinden belli ki Yunus Nadi 1920 Nisan'ında Ankara'ya gittiğinde yazılmış, yanında da Halide Edib var muhtemelen, çünkü mektup İngilizce yazılmış. Orada, Amerika'ya yaklaşımın ne olduğu Yunus Nadi'nin yazdıklarından da belli. Çok da ortalığa dökülmeyelim ama her yolu deneyelim diyorlar belli ki. Ama Halide Edib diğerlerinden farklı, köşesi olan bir isim. O Milli Mücadele önderlerinden farklı. Mustafa Kemal, Fethi Bey, İsmet Bey, Ali Fuat, Rauf Bey her gün yayınlanan o büyük gazetelerde yazı yazmıyor ama Halide Edib yazıyor. Yazdığı için de görüşleri ortada, düşüncüklerini yazıya döken bir isim. Geri kalanların fikirlerini mektuplardan izleyebiliriz. İnönü'nün Kazım Karabekir'e mektubu var mesela. Bu şu anlama gelmiyor, onun mektubu vardır, başkasının yoktur. Bu, genel olarak anlıyoruz ki Halide Edib'in de yorumladığı şekilde makul bir siyaset.

A.Ç.: Konuyu biraz değiştirsek, Halide Hanım anti-komünist ama Bolşevikliğe dair bir değerlendirmeye yaparken de anlamaya çözümlenmeye özen gösteriyor.

Mesela ihtilal yapmış bir Rusya'ya gerçekten gitmek istiyor. Ama anlamadım neden gitmemiş. Ali Fuat Bey, Moskova'ya sürgün gibi gönderildiğinde "Halide Hanım siz de gelmek ister misiniz? Orada farklı gözlemler yapabilirsiniz, gelin benimle" diyor. Halide Edib de gitmeyi çok isterdim diyor. Ama bir sebepten vazgeçiyor.

C.K.: Eğitim konusunda insan haklarını merkeze alan bir eğitimi, milliyetçi ideolojilerin öğretilmesinin üzerinde tutuyor. Sanki milliyetçi ve liberal yanı çatıyorsa, kazanan liberal Halide Edib oluyor.

Evet. Eğitim, çocukların kötü eğitilmesi konusunda mecliste yaptığı çok hoş konuşmalar var. Bir kısmını alabilirdim bu konuşmaların kitabına. Kendisini hep eğitimden sorumlu görmüş. 1910'lu yıllarından itibaren eğitim müfettişi olarak çalışıyor ve çok da tarafsız bir yaklaşımı var. İttihat ve Terakki'nin okullardaki politikasını beğenmiyor, müfettişlikten ayrılıyor. Dini okulların durumunu daha iyi buluyor. Yorumlarında bu kadar rahat olması da çok enteresan "hangisi iyiyse onu tercih edelim" diyor. Dini okullarla ilgilenen Şükrü Bey'in reformlarını çok daha anlamlı buluyor. Belli ki Şükrü Bey de çok ay-

din bir adam, kalkındırmış orayı. Bir gün görevine gitmediği için pat diye işine son vermişler.

Hep çocuklarla ilgilenmiş yurtdışına gidene kadar. Milli Mücadele sonrası Amerikalılarla okul kurmak istemiş, ona izin vermemişler. Orada da o önü kesilmiş, fakat sürgünden döndükten sonra eğitim sisteminin çocukları kötü yetiştirdiğine karar vermiş ve mecliste bunu ulla orta ifade eden bir konuşma yapmış. Kahraman yaratma konusunu eleştirmiş, çocuklara ders anlatılırken tarihi kahramanlar diye bilinen insanların çok farklı yönlerinin ön plana çıkarılmasını öneriyor. Tarihi savaş tarihi olarak okutulmasından hoşlanmıyor. Örneğin Kutadgu Bilig eşitlikçi bir insandı, Kraliçe Elizabeth laiklikle ilgili şunu şunu yapmıştı gibi. O noktada edebiyatı da kullanıyor ve birden bir yeniden öğretmenlik başlıyor. İngiliz Filolojisi'ni de kurunca, zaten orada da anladığım kadariyle siyaset içerikli bir edebiyat anlatımı tutturmuş; karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat tarihi derken, bütün demokrasi tarihini edebiyat üzerinden gençlere anlatmanın bir yolu bulmuş. Bizim bugün rahatsız olduğumuz pek çok şeyden rahatsız olmuş.

Onun esas tedirginliği 1925 yılında gelen baskı rejimiyle başlıyor, o tarihe kadar yaşadıklarını benimsemiş, tadını çıkarmış.

Bu, kitabın son bölümüne aldığım vasiyet hikâyesi, 1955 yılında Türkçede de basılmış. "Şark, Garp, Amerikalı Tesirleri" kitabının sonunda yer alıyor. "Vicdan, tefekkür, kelim, neşir" gibi kişinin temel hak ve hürriyetlerine saygı istiyor, Anayasa'nın işkence ve eziyeti yasaklayan maddesini hatırlatıyordu. Temel hak ve özgürlükler ilkökul çocuklarına dua gibi ezberletilsin istiyordu.

A.Ç.: Bu söyleşiyi Toplumsal Tarih adına yapıyoruz. Tarih Vakfı'nın da problemlerinden bir tanesi Ders Kitaplarında Tarih Eğitimi, hâlâ bu mesele üzerinde düşünüyoruz. Tam da Halide Hanım'ın meselesiyle aynı.

Tarihin bir bütün olduğu, bir şekilde kesintiye uğratılıp yok edilemeyeceği gibi gerçekten benim on yıldır kafa yordüğüm, çözemediğim pek çok noktayı ben onun kitaplarında tanıdık satırlar olarak görüyorum.

A.Ç.: Şöyle bir şey olsa; bazı şeyleri yeni yeni öğreniyoruz desek, biraz daha iyimser olmak için ümidimiz olabilir. Ama aynı şeyler 100 yıl önce tartışılmış sonra küllenmiş, şimdi ondan çok geriye düşmüşsünüz. Nasıl bu hale geldiniz?

Ben yine de memnun kaldım, hiç değilse düşünüyoruz diye. Hiç fark etmeseydim ya da bu çalışma sırasında dikkatimi çekmiş olsaydı daha fazla mahcup olurdum. O bakımdan Halide Edib'in hayatındaki en önemli satır başları bu gün de önemli. Tehcir meselesi, demokrasi, liberalizm, devletçilik, çok partili demokrasi, idam cezası... Neyse ki idam cezasından kurtulmuş bir Türkiye var ama çok yakın bunun da tarihi. Hâlbuki Halide Edib 1918'de yazdığı yazısında idam cezasına karşıyım diyor. Bu bizim geçmişimizde bir demokrasi damarı olduğunu gösteriyor aynı zamanda. Çünkü Halide Edib de İngiltere'de yetişmiş biri değil, bu toprakların insanı, bir dönem için gidiyor sonra geri dönüyor. Ama maalesef çok kesintiye uğramış bir demokrasi var.

A.Ç.: Demokrasi damarı deyince, böyle bir kök var, gelenek var ama... Cindoruk'un da dediği gibi, "Hacı Bekir'i bile üç kere kapatsanız, lokum yapmayı beceremez"... Benim notlarım arasında çok hoş detaylar var. Gazeteci damarının insana verdiği tat, Togo ismi mesela, bençe birinin dönem adları üzerine çalışması gerekli. Wilson'un Nasreddin Hoca fıkralarının hayranı olması gibi...

O da işte kültürlerin iç içe geçmesini gösteriyor. Amerika neresi, doğru düzgün uçak yok insanları götürmek güten ama fıkralar taşıyoruz işte.

A.Ç.: Ben okurken not almışım "fıtraten demokrat" kelimesi, ruhumdaki demokrasi tohumu diye balsa diyor. Ayrıca çok şaşırdım; Venüs'te bir kratere adı verilmiş; PEN Türkiye'nin ilk başkanı. Bir öncüde ne kadar çok şey var, inanılmaz.

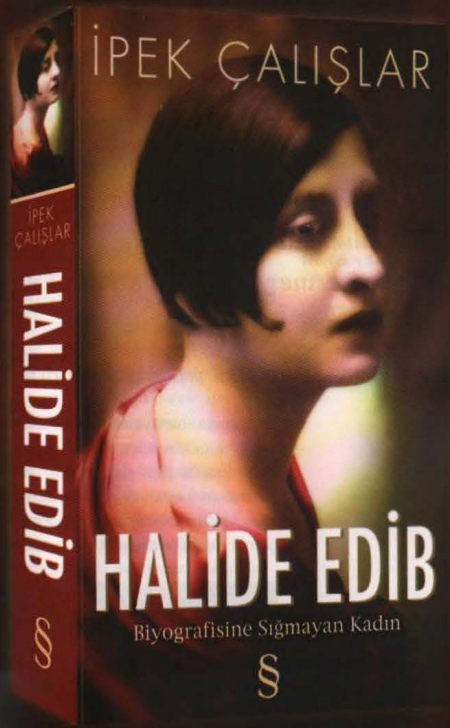
Aslında bir sürü eksik şey kaldı. O gün talan edilen evrak yeniden tek tek çıkacak diye umutlanıyorum ben. Keşke 30 sene ya da 10 sene, 20 sene önce de görüşmeler yapsaydım. Bazı şeyler eksik kalıyor doğrusu.

Kitabı hazırlarken gidiyorum gazetelerden fotoğraflar çekiyorum, geliyorum. Deşifresi zor, Oral'dan (Çalışlar) rica ettim. Biz iki gün, Halide Edib makalelerini o yüksek sesle okudu ben bilgisayara geçtim. Hiç şikâyet etmedi. "Başka yok mu?" dedi. Gerçekten Halide Edib'in bizim unuttuğumuz yanı, mükemmel bir makale yazarı olması. Düşünsenize 1908'den 1960'a kadar yazı yazmış bir kadın var karşınızda. Kadın olması da çok önemli, çünkü kadınlara dikkat etmiş, çocuklara dikkat etmiş. Her zaman onları gözeterek yazmış.

A.A.: Konuyla çok ilgili değil ama daha solda biri olsaydı ya da sol ile temas edebilen biri olsaydı, bu Ermeni meselesindeki duyarlılığı sola geçer miydi acaba?

Ne güzel soru sordun. Ben bunun üzerine çok düşündüm. Bir, Halide Edib kendisine çok güvendiği için bence böyle tavrı alabiliyor. Hem duyarlı hem de tavrı alabiliyor. Halide Edib kendisini tavrı almaya memur görüyor. O bir kanaat önderi olduğunun farkında olarak yazıyor bence, "Ne oluyor, nasıl davranmalı?" bunu tartışıyor. İki, biz Ermeni meselesinde kimin ne tavrı aldığını da bilmiyoruz doğrusu. O nedenle kendimizi çok da kötü hissetmeyelim. Bazı isimleri özellikle merak ediyorum. Mesela Tefvik Fikret... Tehcir'in en sıcak günlerinde hayatını kaybeden muhalif kalelimiz. Bunları araştırmak gerekir. Böyle bir çalışmanın yapılmasını çok isterim.

“Latife Hanım” kitabıyla
yakın tarihimize farklı bir gözle
bakmamızı sağlayan
İpek Çalışlar’dan çarpıcı bir
“Halide Edib Gerçeği”!..

HALİDE EDİB

Biyografisine Sığmayan Kadın

EVEREST

Ticaretine Sk. No: 53 34110 Çarşıoğlu/İSTANBUL Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 512 33 76 e-posta: info@everest yayinlari.com www.everest yayinlari.com

ALMANYA POTSDAM'DA

ENVER PAŞA KÖPRÜSÜ

MALTE FUHRMANN

2005'te Berlin Mimarlar ve Mühendisler Derneği eski Klein-Glienicke yasak sınır bölgesinin şehir planlaması açısından yeniden düzenlenmesine yönelik bir Schinkel Yarışması düzenledi. Ödül kazanan tasarım Teltow Kanalı üzerinde taşıtlar için çelik kemerli bir köprü öngörüyordu. Bu köprü'nün "Enver-Paşa-Köprüsü" adını taşıması planlanmaktaydı. Peki, Osmanlı Harbiye Nazırı'nın Potsdam'ın villalı banliyösünde ne işi vardı? Bu makalede Enver Paşa'nın köprüye isminin verilmesine yol açan ilişkilerini ve olayları okuyacaksınız.

ÇEVİRİ: EMİNE DANACIOĞLU

Potsdam'ın banliyöleri Neubabelsberg ve Klein-Glienicke'de yakın Alman tarihi hâlâ hissediliyor. Bu banliyölerin etrafı Prusyalı kraliyet ailesi Hohenzollern'in saraylarıyla çevrili. Neubabelsberg'in, bir zaman-

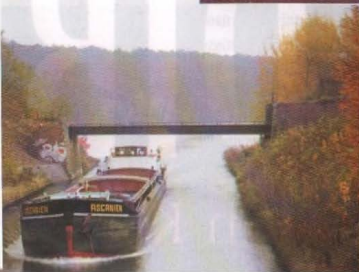
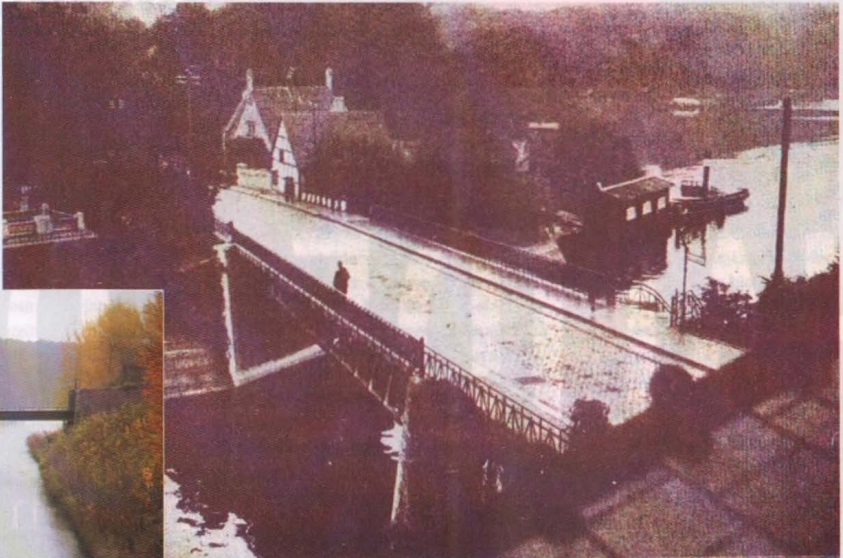
lar Berlin'in üst tabakasını ve Babelsbergli film yıldızlarını ağırlayan villalarının birçoğu ya nasyonal sosyalizm döneminde sahipleri rejime mesafeli olmakla suçlandığından kamulaştırıldı ya da bunlara 1945'te Potsdam Konferansı delegasyonuna verilmek üzere Kızıl Ordu tarafından el konul-

du. Buna karşılık kullanıma kapalı Glienicke Köprüsü Almanya'nın iki devlete ayrılmasının sembolü haline geldi. Potsdam'a Teltow Kanalı üzerinden sadece iki köprüyle bağlı olan Klein-Glienicke başka bir devletin sınırları içinde, duvarla çevrili bir toprak parçasına dönüştü: Demokra-

1915'te tam
adıylı Enver
Paşa Köprüsü.

Köprü & Tekne:
Enver Paşa
Köprüsü'nden
geçen bir tekne.
2007.

Kaynak: Malte
Fuhrmann.

tık Alman Cumhuriyeti'ne ait olduğundan, ancak sadece karayoluyla kapitalist Batı Berlin ile sınırı bulunduğu duvarla çevrildi. Sakinleri burayı sadece köprü üzerinden Neubabelsberg yönüne doğru terk edebiliyorlardı. Denilebilir ki eğer burada Enver-Paşa-Köprüsü olmasaydı, bu pitoresk orman ve göl manzarasında Alman İmparatorluğu'nun bir zamanlar kendisi için Avrupa dışında "güneşli bir yer" fethetmek istediğinin bir işaretini aramak boşuna olurdu. 2005'te Berlin Mimarlar ve Mühendisler Derneği eski Klein-Glienicke yasak sınır bölgesinin şehir planlaması açısından yeniden düzenlenmesine yönelik bir Schinkel Yarışması düzenledi.¹ Ödül kazanan tasarımlar Teltow Kanalı üzerinde taşıtılar için çelik kemerli bir köprü öngörüyordu. Bu köprü'nün "Enver-Paşa-Köprüsü" adını taşıması planlanmaktaydı.² Pekki, Osmanlı Harbiye Nazırı'nın Potsdam'ın villası banliyösünde ne işi vardı?

Hatırlatmak için Enver Paşa'nın hayat öyküsünün kısa bir özeti: İsmail Enver 22 Kasım 1881'de İstanbul'da doğdu. Makedonya'da Manastır'da (Bitola) büyüdü, 1902'de İstanbul'daki Harbiye'yi bitirdi ve tekrar Makedonya'ya Üçüncü Ordu'ya tayin edildi. Burada ilk olarak Slav halkın bir ayaklanmasını bastırma, sonra da bir suç teşkilatı olmakla, ayrılıkçı gönüllüler birliği olmak arasındaki belirsiz alanda faaliyet gösteren cetelerle mücadele işlerine karıştı. Ayrıca Avusturya ordusu irtibat subayı olarak Makedonya reformları çerçevesinde büyük devletlerin yoğun girişimlerine tanık oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı büyük devletlerin ve Hristiyan tebaanın baskısı altında yok olacağı ve müstebit bir şekilde hüküm süren Sultan II. Abdülhamid'in bu süreci durdurabilecek durumda olmadığı kanısına vardı. Birçok genç subay gibi muhalif gizli örgüt İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Abdülhamid, Üçüncü Ordu'nun Temmuz 1908'deki yaygın emre itaatsizliği sonucunda, 1876'da kaldırılan Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Binbaşı En-

Ortakdaki Enver Paşa ve sağdaki Friedrich Sarre, yaklaşıp 1917.

Jens Krüger'in izniyle. Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Berlin.

ver Bey "Jön Türk Devrimi'ndeki" rolünden dolayı "hürriyet kahramanı" ilan edildi. Libya için yapılan 1911 Türk-İtalyan Savaşı ve 1912/1913 Balkan Savaşları'ndaki askeri rolü sayesinde popülaritesi daha da arttı. 1913'te kendi görüşlerine uygun bir hükümet kurmak için tekrar darbe yaptı. Sonunda 1914'te Paşa olarak Harbiye Nezareti makamını devraldı. I. Dünya Savaşı'nda Dâhiliye Nazırı Tâlat Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile birlikte ülkeye diktatörce egemen oldu. Egemenlikleri altında tahminen 500.000 ile 1.500.000 arası Ermeni öldürüldü. 1919'da bir Türk askeri mahkemesi onları giyaplarında idama mahkûm etti. Fakat Enver savaş sonunda yurtdışına kaçmıştı ve kendini Orta Asya'da önceleri Sovyet yardımıyla, fakat daha sonra Sovyet iktidarına karşı başarılı olmaya uğraşan Panislamları ya da Panturancı bir federasyona adadı. 4 Ağustos 1922'de Kızıl Ordu askerlerine karşı bir çatışmada öldü.³

Bu herkesçe bilinen olgulardan Enver Paşa'nın Klein-Glienicke ve Neubabelsberg ile ne ilgisi olduğu anlaşılıyor. Yine de burada Enver'in genel geçer biyografilerinin aksine, Almanya'nın ve özellikle de Potsdam'ın banliyölerinin Enver'in dünya görüşünde, siyasi kariyerinde ve hayat hikâyesinde önemli bir rolü olduğunu ileri sürmek istiyorum.

Alman İmparatorluğu daha 1880'den itibaren Bismarck yönetiminde ve II. Wilhelm'in hâkimiyetinde daha da artarak, özellikle de yüzyıl dönümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi etki alanı haline getirmeye çalıştı. Almanya'yı diğer büyük devletlerden ayıran şey, toprak talebinden uzak durması ve bunun yerine tamamiyle askeri danışmanlığa, altyapı yatırımlarına, ticarete ve bilime yoğunlaşmasıydı. Osmanlı tarafı tekil girişimlerden çıkar elde edebildiği için Alman etkisi memnuniyetle karşılanmıştı. *Pénétration pacifique* olarak adlandırılan bu politikanın uzun vadeli hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun günün birinde Hindistan'ın İngiliz Önele İmparatorluğu için taşıdığı öneme eşdeğer bir Alman yanı sömürgesine dönüştürmekti.⁴

Bu politikanın ilk kalıcı başarısı Harbiye'de subay eğitiminin Baron Colmar von der Goltz tarafından yönetilmesi oldu. Prusyalı general, karizması ve yönetim kabiliyetleriyle genç subayları kazandı ve onları Almanya'nın ve kendisinin askeri prensiplerine ikna etmekle kalmayarak, aynı zamanda onlara kendi otorite ve sosyal Darwinci insan tasarımını da aşıladı.⁵ Enver, eğitimini 1896'da Prusya'ya dönmüş olan Goltz'un doğrudan yönetimi altında değil, fakat Goltz'un bakış açısını yayan öğrencilerinden almıştı.⁶ Yönetimin en iyisinin kitleleri halkların

Maria Sarre
yaklaşık 1906,
fotografçı: E.
Bieber, Irmgard
Sarre'ın izniyle,
Jens Kröger.

Her ikisi de İzmir'de, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuştu. Babaları Carl Humann 1880'de Pergamon Sunağı'nın "kâşifi" olarak ünlendi ve 1896'daki ölümüne kadar görev yeri İzmir olmak üzere Berlin Kraliyet Müzeleri'nin (bugünkü Berlin Milli Müzeleri) müdürü olarak Almanya'nın arkeolojik çıkarları için etkinlik gösterdi.¹⁰ Çocukları başlarda kozmopolit ve yoğun Rum ve Batı Avrupa etkisi altında bulunan liman kentinde yetiştiler. Fakat

resî Haber Alma Bölümü'nde çalıştı. Karısı Ella ve dört çocuğuyla birlikte kız kardeşinden birkaç yüz metre uzaktaki Kaiserstraße 33'e (bugünkü Karl-Marx-Straße) taşındı.

Humann kardeşlerin Enver'le tanışıklığının nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Hans Humann hakkında, daha sonraları hayatının büyük bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği, Enver'le Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı sınıfta okula gittiği, hatta Enver'in evlatlık kardeşi olduğu ile ilgili görüşe göre kendisinin de yayılmasına yardım ettiği söylentiler dolaylıydı.¹¹ Bunun tamamen uydurmadır, çünkü Humann 1901 ile 1913 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda değildi ve 1890'a kadar İzmir'de bir Fransız-Katolik okuluna gitmişti. Onunla yaklaşık olarak aynı yaşta olan Enver ise Manastır'da Türkçe eğitim yapan bir devlet okuluna gitmişti. Maria Sarre ya da Hans Humann'ın Enver'le, anneleri ya da babalarıyla İstanbul'a yaptıkları ve Osman Hamdi Bey'in ailesinin de aralarında bulunduğu saygın Türk aileleriyle ilişki kurdukları ziyaretlerden birinde tanışmış olmaları mümkündür.

Maria Sarre ya da Hans Humann'ın Enver'le, anneleri ya da babalarıyla İstanbul'a yaptıkları ve Osman Hamdi Bey'in ailesinin de aralarında bulunduğu saygın Türk aileleriyle ilişki kurdukları ziyaretlerden birinde tanışmış olmaları mümkündür.

varoluş savaşında yönetecek küçük bir seçilmiş elitin elinde bulunması gerektiği yönünde ki Goltzcu dünya anlayışını Enver de benimsedi.⁷

1908 Jön Türk Devrimi'nde "hürriyet kahramanı" olarak ilan edildikten sonra henüz genç bir subay olan Enver 1909'dan 1911'e kadar kaldığı, ama politik ve askeri müdahalelerde bulunmak üzere sık sık yurduna döndüğü, Berlin Askeri Ataşeliği'ne atandı. Enver kısa sürede Almanca öğrendi. Ev sahibi ülkeden çok etkileniş gözükmüyordu, Prusya'nın disiplini ona Osmanlı ordusunu reformdan geçirmek için doğru model olarak görünüyordu. Berlin'den kız kardeşi Hasene'ye şöyle yazıyordu: "Dün burada, 33.000 kişilik bir Alman kolordusunun geçit resmini seyrettim. İnsanın ağzının suyunu akıtacak derecede mükkemul".⁸ Enver'in biyografileri askeri atışe olarak geçirdiği dönemle ilgili hayret verici derecede az şey söylüyorlar. Genellikle, yakışıklı Türk subayının toplumsal hayatın merkezinde durduğu ve önemli şahsiyetlerle kurduğu ilişkiler, bu kişilerin isimleri verilmeden, iddia ediliyor.⁹ Bununla birlikte onun üzerinde kalıcı bir etkiyi Maria Sarre ve Hans Humann kardeşler yapmıştı.

1890'da Maria on beş ve Hans on iki yaşlarında iken Alman okullarını bitirebilmeleri için Almanya'ya gönderildiler (o tarihte ikisi de çok az Almanca biliyordu ve ağırlıklı olarak Yunanca ve Fransızca konuşuyorlardı). Sömürgeci militan çevreler hem Almanya'da hem de Rum-Türk çevresinde yaşamış olan bu tür "Doğu kolonileri çocuklarının" Osmanlı İmparatorluğu'na Alman nüfuzu için, kültürel ön bilgisi olmayan Almanlardan daha etkili çaba harcayabileceklerini umuyorlardı.¹² Maria 1900 yılında, Kraliyet Müzeleri'nde İslam Sanatı bölümünü kuranlardan biri olan varlıklı sanat tarihçisi Friedrich Sarre ile evlendi. Daha sonra dört çocuğu olan çift Neubabelsberg'de Teltow Kanalı'nın yakınlarında Bergstraße 6'da (bugünkü Spitzweggasse) yeni Rönesans tarzında, cephesinde ve içinde eski Doğu sanatının birçok unsurunu barındıran ve büyük bahçesinde Sarre'nin geniş kapsamlı Anadolu ve İran özel koleksiyonundan parçaların sergilendiği çarpıcı bir villa yaptırdı. Hans Humann Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı, deniz yarbaylığına yükseldi ve son olarak hem propaganda faaliyetleriyle hem de gizli servis faaliyetleriyle uğraşan Bertin Kraliyet Deniz Kuvvetleri Dai-

Humann kardeşler anne babalarından toplumsal ve siyasal nüfuzun sadece makamlar elde edilemeyeceğini öğrenmişlerdi. Carl Humann ismen sadece İzmir'de görevli bir müze müdürüydü. Buna rağmen şehrin Alman başkonsolosundan daha fazla ilgi görüyordu. Büyükelçi tarafından mübalağayla "Küçük Asya'nın kral vekili" ilan edilmişti ve İzmir ve İstanbul cemiyetlerinde de itibar görüyordu. Bunun sırrı çok zaman alan, tesirli toplantılarla ve şahsi ilişkilerle kurulan yoğun bir *networking*'e dayanıyordu. Bunun için, arkeoloji çekim noktası olarak çok uygundu, çünkü yönetenler, politikacılar, soylular ve sanayiciler kendileri-

Ayakta duran:
Deniz Yüzbaşı
Arthur von
Haas,
soldan sağa
oturanlar:
gazeteci
Paul Weitz,
Büyükelçi Hans
Freiherr von
Wangenheim,
Deniz Binbaşı
Hans Humann.

İstanbul 1914 veya 15.
Ressam bilinmiyor,
Richard Wittmann'ın
işmiyle, fotoğraflı.
Tomas Wilkoszewski.

ne medeni görüntüsü vermekten hoşlanıyorlardı ve sanat ve ilköğretim bilimcileri tarafından dostça davet edildiklerinde sıklıkla müteşekkiri oluyorlardı.¹³ Böylece Carl Humann çok sayıda misafir ağırladı ve onları Batı Anadolu harabelerinde dolaştırdı. Maria Sarre Neubabelsberg'de kocasının servetiyle başkalarının yanı sıra sanayici ve daha sonraları dışişleri bakanı olan Walther Rathenau, sanayici Hugo Stinnes'in oğlu Eduard Stinnes ve banker Jacob Goldschmidt'in de katıldıkları çekici toplantılar organize edebiliyordu.¹⁴ Maria Sarre zamandaşları tarafından eğitimi, kültürel ve sosyal yetenekleri sayesinde güçlü bir çekim gücüne sahip, etkileyici bir kişilik olarak tasvir ediliyordu. Almanca konuşurken daima Fransızca ve Yunanca kalıplar da kullandığı söylenir (Enver de daha sonra ona yazdığı mektuplarında bu tarzı taklit etmeye çalışmıştır).¹⁵

Maria Sarre'nin çekim gücü görünene o ki Osmanlı askeri atışesini de etkilemişti. Enver kaldığı Berlin otelinden kirada oturacağı Klein-

Gliencke'ye taşındı. İşten sonra yakındaki Griebnitz Gölü'nde kayıkturuyordu. Evi, Sarre'lerin Teltow Kanalı'nın ötesindeki villasından yürüyerek sadece on dakikalık uzaklıktaydı. İki kardeşle onu çeken şey Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece yüzeysel olarak değil, çocukluklarının önemli bir parçası dolayısıyla tanımalıydı. Ayrıca, neredeyse bütün eğitimini askeri okullarda alan Enver'in gönlünü okşayan başka bir şey de, dünya ve kendi ülkesi hakkında çok geniş bilgiye sahip bir çevreye alınmasıydı. Mektuplarında Maria Sarre'nin bilgisinden ve sözünü geçirme yeteneğinden çok etkilendiği görünüyor. Nişanlısı Naciye Sultan'ı da, aynı şekilde kendisini eğitmeye ve farklı cinsiyetlerden oluşan gruplarda konuşmak ve görüş bildirmek için kendini hazırlamaya teşvik ediyordu.¹⁶ Buna karşın kendisine karşı hissettiği bağlılığa rağmen Hans Humann'la ülkesiyle ilgili konularda aynı görüşte değildi. Humann 1910'dan beri Ernst Jäckh'in ve "liberal" ya da "barışçı emperyalistlerin" tarafıydı.¹⁷ Jäckh ve hem-

fikirleri Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olarak o zamana kadar sürdürülmüş olan Alman *pénétration* *pacifique* çizgisini, ama aynı zamanda da Alman Sömürge Topluluğu'nun (*Deutsche Kolonialgesellschaft*) ya da Pancermanlerin (*Aldeutsche*) söylemlerde radikal taleplerini eleştiriyorlardı. Doğu'yu kalıcı bir şekilde sömürgeleştirmek ve sürekli olarak Almanya'ya bağlamak için ülkeyi Alman demiryollarıyla, teknokrat reformlarla ve silahlarla donatmak onların düşüncesine göre yeterli değildi. Daha ziyade Türkler üzerinde, özellikle Alman yöntemi, içeriği ve diliyle verilecek eğitim aracılığıyla, güçlü düşünsel ve kültürel bir etki sağlanmalıydı. Buna karşın Enver, Alman yöneliminin ülkesini çoküsten kurtaracağı kanısında olmasına rağmen, Almanlarla kurulan ortaklığı birbirleriyle uyusran çıkarlar temelinde görüyordu.¹⁸

1911'de İtalya Osmanlı vilayeti Trablusgarp'a (bugünkü Libya) girdiğinde Enver yerel direnişi düzenli bir orduya dönüştürmek için Berlin'den

**Enver Paşa
Köprüsü'nün
yeniden
adlandırılma
töreni, 1915.**

Kaynak: Petra Koppert, Ingeborg Boer, Ruth Haekl-Dörner (eds.), *Türken in Berlin 1871-1915. Eine Metropole in den Grenzen eines zentralisierten und bürokratischen Systems*, Berlin 2002, 70-72.

ayrıldı. Enver savaş sahnesinden aralıksız bir şekilde Maria Sarre'ye, depresyondan, ölüm arzusunun ve bedevi halkın arasındaki yalnızlık ve yabancılık hislerinden şikâyet ettiği mektuplar yazdı. Sarre cevaplarında dayanması için manevi destek, emrindekileri nasıl yönetmesi gerektiğine ve genel politik yönelime dair öğütler veriyordu.¹⁹ Bundan başka Enver'in mektuplarını, kardeşi aracılığıyla, kamuyu Osmanlı yanına çekmek için Alman gazetelerine ulaştırın Jäckh'e iletti.²⁰ Humann da Enver'i desteklemek için makaleler yazdı.²¹

Enver 1912'de Balkan Savaşı'na ve İstanbul'daki politikaya müdahale etmek için Afrika'yı terk ettiğinde de hararetle mektup alışı verişisi devam etti. Bir keresinde Sarre'nin cevapları kesildiğinde, Enver ona, mektuplarına ihtiyacı olduğundan, çünkü yalnız başına onu zorlayan çatışmalarda desteğine ve arkadaşlığına ihti-

yacı olduğundan şikâyet ediyordu.²² Kâmil Hükümeti'ne karşı gerçekleş-tireceği darbeyi önceden mektup arkadaşına bildirdi. O da, darbe başarıyla sonuçlandıktan sonra Enver'i bir telgrafla tebrik etti.²³

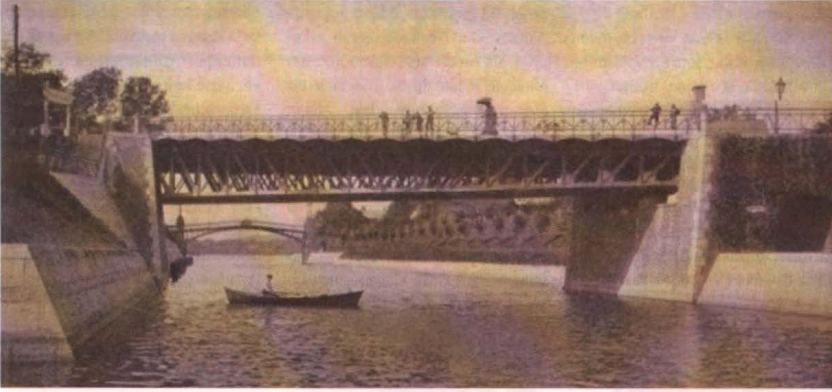
Humann kardeşlerin Enver Bey'le olan ilişkisi Hans'ın kendisini büyükelçiliğin sabit gemisine komutan (daha sonra deniz kuvvetleri ataşesi) olarak İstanbul'a tayin ettirmesinden sonra yeni bir nitelik kazandı, Humann, Enver harbiye nazırı olduğunda çok sevindi; Enver'in, "sağlam sınırlı ve ahlaki ya da uluslararası hukukla ilgili herhangi bir tereddüdü olmadan" işe koyularak ülkeyi kurtarabilecek bir "dâhi" ve "Türk Napolyon'u" olduğunu söyledi.²⁴ 1914'ün ortasında Almanya I. Dünya Savaşı'na girdiğinde ve İstanbul'daki diplomatlar Osmanlı hükümetini kendi yanlarında savaşa girmeye razı etmek istediklerinde Humann'ın önemi olağanüstü derecede arttı.

Osmanlı hükümetiyle büyükelçilik arasında geçen karmaşık müzakerelerde Enver'i istediği zaman bakanlıkta, bakanlar kurulunda ya da evinde ziyaret edebilen gayri resmi irtibat subayı olarak büyük bir öneme sahipti. Bu sadece Alman etkisini değil, aynı zamanda Enver'i de güçlendirdi. Koşulsuz olarak savaşa giriş taraftarı olan Enver bakanlar arasında başlarda geniş ölçüde yalnız kalmıştı. Diğerleri zamanı çok erken buluyor, Osmanlı ordusunu savaşı sürdürebilecek durumda görmüyor ya da Batılı devletlere sempati duuyorlardı. Humann genellikle çok doğrudan hareket eden ve siyasi olarak tecrübesiz olan harbiye nazırı için, önemli bakanlarla nasıl müzakere edileceği gerektiğine dair dosyalar tertip edip, belirli kişiler karşısında tutum önerileri hazırlıyor ve toplantılar düzenliyordu.²⁵ Enver nüfuzlu bakanlar Tâlat ve Cemal'i savaşa girmek için ikna etti ve sonunda diğer bakanları da oldubittiyeye getirdi. Bundan hemen önce İngiliz Büyükelçisi Mallet, ülkeyi "Almanlar tarafından tertiplenmiş ve desteklenmiş bir askeri diktatörlük" olarak adlandırmıştı.²⁶ Kâmil Hükümeti'ne karşı yapılan darbeden sonra orduyu reformdan geçirmek için hâlihazırda başlanılmış bulunan ordunun anahtar pozisyonlarına Alman generallerinin getirilmesi, bundan böyle harp sevk ve idaresi nedeniyle yoğunlaştırıldı. Humann hâlâ, Alman ve Osmanlı subayları arasında çıkan çok sayıda kavgayı, en yüksek makama süratle istişarede bulunarak çözen gayri resmi irtibat subayı olarak çalışıyordu. Bunun dışında Humann Enver'i, kendisinin de açıkça onayladığı Ermeni katliamlarına yönelik Alman büyükelçisinin eleştirilerinden uzak tutabiliyordu.²⁷ Humann'ın savaş başında silah altına alınan eniştesi Friedrich Sarre bu ülkeyle ilgili bilgisinden dolayı, Alman ve Osmanlı ajanlarının İngiliz işgal kuvvetlerine karşı bir cihat hareketi hayata geçirmeye çalışmaları İran'a gönderildi. Sarre burada irtibat subayı olarak, dönem dönem de Almanların yardımıyla kurulan İran karşı hükümetinde konsolos olarak Kırmanşah'ta (bugünkü Bakh-

**Klein-Gilenicke
'de bir ev, 2007.**

MalteFuhrmann

Yeniden adlandırılmadan önce köprünün açılış töreninden bir görüntü, 1906.

Waserstrassen-Neubauamt Potsdam'ın izniyle.

taran) ve Rus ve İngiliz birliklerin ilerleyişinden sonra da Bağdat'ta hizmet etti.²⁸ Bağdat düştükten sonra İstanbul'a geldi ve Enver'in ricası üzerine Askeri Müze'nin (Harbiye) kuruluşunda danışmanlık görevi yaptı.²⁹ Karısı Bayan Maria Sarre bu arada Enver'in Neubabelsberg'deki ailesiyle ilgilendi. Enver'in AEG'de elektrik mühendisi olarak yetişerek olan küçük kardeşi Kamil, ara sıra da kardeşi Ertuğrul Sarre'lerin evinde kaldı.³⁰ Maria, Berlin'de amelîyat olduklarında da Kamil'le ve Enver'in kız kardeşlerinden biriyle ilgilendi ve Enver'in karısı için bir eğitmen seçti.³¹ Ayrıca Almanya'da Enver hakkında dostça haberler yayınlamasını sağlamaya devam etti ve Libya savaş günlüklerinin yayınlanmasına aracı oldu.³² Kardeşinden farklı olarak Enver üzerindeki etkisi en azından noktasal olarak insanlığa karşı işlenen suçları engellemek için kullandı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 1915 yılına ait bir belgede, Dâhiliye Nezareti'nin Maria Sarre'nin müdahalesi sonucu Bilecik çevresinden bir grup Ermeni çocuğun sevk edilmesini yasakladığı yer almaktadır.³³ Aynı yıl Klein-Glienicke ve Neubabelsberg arasında bulunan, dört yıl önce Enver'in düzenli olarak Sarre'lerin evlerine doğru geçtiği köprü, Schlossbrücke'nin (Saray Köprüsü) adı Enver Paşa Köprüsü olarak değiştirildi.

1918'de savaş kaybedildiğinde ve Osmanlı savaş hükümetinin kaçması gerektiğinde de Humann ve

1911'de İtalya Osmanlı vilayeti Trablusgarp'a (bugünkü Libya) girdiğinde Enver yerel direnişi düzenli bir orduya dönüştürmek için Berlin'den ayrıldı. Enver savaş sahnesinden aralıksız bir şekilde Maria Sarre'ye, depresyondan, ölüm arzusunundan ve Bedevi halkın arasındaki yalnızlık ve yabancılık hislerinden şikâyet ettiği mektuplar yazdı.

Sarre'ler Enver'in yanındaydı. Tâlat Paşa gibi kaçan diğer Jön Türk politikacıları, Weimar Cumhuriyeti'nin kendilerini İtîlaf Devletleri'ne ya da Osmanlı İmparatorluğu'na iade etmeyeceği kesinleşene kadar takma isimle yakındaki bir sanatoryumda kalırken, Enver Sarre'lerin villasında kalıyordu. Sarre'nin villası sürgündekiler için posta adresi olarak hizmet ediyordu. Hans Humann, Jön Türklerle Weimar Cumhuriyeti'nin yeni askeri yüksek makamlarıyla ilişki kurulmasını sağladı.³⁴ Enver 1919'un sonbaharında mücadelesini Orta Asya'nın Müslümanları arasında devam ettirmek istediğinde de Humann kardeşler ona yardım ettiler. Hans Humann, Hans von Seeckt'in (savaşta Osmanlı genelkurmay başkanı, 1919'da Alman genelkurmay başkanı) onayını alırken, Maria Sarre de Moskova'ya uçmaya hazır olan bir pilot buldu. Ne var ki uçak yolda acil iniş yapmak zorunda kaldı ve Enver Paşa'nın Almanlar tarafından Litvanya esaretinden kurtarılması gerekti. Ancak 1920'de

Moskova'ya varabildi. Ekim 1920'den Ocak 1921'e kadar tekrar Sarre'lerde kaldı ve Panturancı bir büyük imparatorluk için Alman ve Sovyet desteğini kazanmaya çalıştı.³⁵ Daha sonra tekrar Rusya'ya gitti ve Sovyet karşıtı isyancılara katıldı. Hareketli bir mektup yazarı olan Enver'in Duşanbe'deki ölümünden önce Humann ve Sarre'lerle ilişkisini devam ettirip ettirmediği bilinmiyor. Hans Humann sanayici Stinnes tarafından çıkarılan kendisinin monarşinin dönüşünü talep ettiği ve Ermeni soykırımını yalanladığı, *Deutsche Allgemeine Zeitung*'un yayın yönetmeni oldu. Yayınevi ayrıca sürgündeki Jön Türklerin çıkardığı propaganda dergisi Liwa-el-Islam'ın ücretsiz dağıtımını üstlendi.³⁶ Humann 1933'te öldü ve Klein-Glienicke'de gömüldü.³⁷ Eniştesi Friedrich Sarre 1945'te he-men savaşın bitiminden sonra öldü ve aynı şekilde Klein-Glienicke'de gömüldü. Maria Sarre Kızıl Ordu'nun el koymasından sonra kızlarıyla birlikte villasını terk etmek zorunda kaldı ve 1970'te İsviçre'de Ascona'da

öldü. Sarre'nin villası ilk önce Potsdam Konferansı'nda Sovyet delegasyonuna, daha sonra Babelsberg Film Yüksek Okulu'na hizmet etti ve günümüzde bir programlamacılık şirketinin merkezidir. Enver-Paşa-Köprüsü II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Kızıl Ordu'nun ilerleyişi sırasında yıkıldı. Demokratik Alman Cumhuriyeti zamanında hâlâ mevcut olan köprü ayaklarının üzerine Klein-Glienice'ye su ve gaz temin etmek için dar bir köprü yapıldı. Bu işlevsel yapı su ve Gemi Taşımacılığı Dairesi'nde bugün hâlâ Enver-Paşa-Köprüsü olarak kayıtlıdır.

Bu Enver-Paşa-Köprüsü bir anlamda Almanya'nın Neubabelsbergli arkeoloji seçkinleri ile Makedonya'nın Manastır'ından düşük kademeli bir memurun oğlu arasındaki, Alman sömürgeciliğinin, Türk milliyetçiliğinin ve şahsi dostluğun alışılmadık bir şekilde iç içe geçtiği ve önceliklerin her zaman belirgin olmadığı bir ittifakın yerinde bir anıtidir. Sarre'lerin ve Humann'ların Osmanlı İmparatorluğu'na desteklediği bu insan onurunu hiçe sayan ideoloji -radikal milliyetçilik, azınlıkların kendi ülkelerinde sürgüne uğramaları ve yok edilmeleri, uğurlarında

ülkesinin anlamsız ve ümitsiz savaşlarla kolayca mahvedildiği büyük güç fantezileri- günün birinde (Humann ve Sarre'lerin kesinlikle böyle tasarlamağı, çok daha korkunç bir biçimde) kendi ülkelerine geri dönecekti. Yıkılan ve sadece emirle yeniden inşa edilen Enver-Paşa-Köprüsü, eğer tabelası bile olmadan dikenli teller arkasında saklı bulunmasaydı bu durumun bir tanığı olabilirdi. Potsdam şehrinin köprüünün yeniden yapılması durumunda Enver'i ikinci kez bir köprü adıyla onurlandırıp onurlandırmayacağını, bekleyip görmekten başka şansımız yok.³⁸

DİPNOTLAR

- * Bu makale daha önce yayınlanmış olan bir yazının biraz genişletilmiş ve güncellenmiş bir versiyonudur: "Potsdam: Die Enver-Pascha-Brücke", *Kolonialismus hierzulande* içinde, (der.) Ulrich von der Heyden, Joachim Zeller, Erfurt: Sutton, 2008, s. 209-214.
- ¹ Schinkel Yargımsı (Schinkel-Wettbewerbs) 1852 yılında Berlin Minimar ve Mühendisler Derneği tarafından Prusya'yı minar ve şehir planlaması Karl Friedrich Schinkel (1798-1860) ansızın düzenlenmiş minarlar ve şehir planlaması yarışmasıdır (C.N.).
- ² Wilma Glöcklich-Schinkel-Wettbewerbs, "Klein Glienice zwischen Berlin und Potsdam", Berlin, 2005, http://www.rek.tu-berlin.de/galerie/arbeiten_0405/preise/schinkel_bucken/bucken.htm (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007).
- ³ Sulmaz Yılmaz, "An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate", *Middle Eastern Studies*, 35/4, 1999, s. 48-69; D.A. Rustow, "Enver Pasha", *Encyclopedia of Islam*, II, Cilt, s. 988; Yale Üniversitesi, Kütüphane Arşivi: Ernst Jäckh Papers, Box 2, Document 4; Enver, Autobiographie (Fragment), 120/12.
- ⁴ Malte Fuhrmann, "Der Traum vom deutschen Orient: Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918", Frankfurt (M.) 2006, Wilhelm van Kampen, Studien zur deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II., yayınlanmamış doktora tezi, Kiel, 1968.
- ⁵ Malte Fuhrmann, "Zwei Völker in Wallen: Türkisch-deutscher Interdependenzen beim nation building", Ulf Brunnbauer/Andreas Helmedach/Stefan Troebst (der.), *Schnittstellen. Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa* içinde, Oldenbourg, 2009, s. 231-244.
- ⁶ Pertev Demirhan, *Generalife İdamarehall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebensbild eines großen Soldaten*, Göttingen 1960, s. 54.
- ⁷ Handan Nezir-Alkeme, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*, London, 2005, s. 40; Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 39; Enver M. Sarre, (Dama) 2 Eylül 1912, Enver in burada ve 42/42'de alınanların Maria Sarre'ye mektupları N. Türkü'de iletildiği mediyatı yayınladı. Bizi M. Sükrü Hançoglu (der.) Enver Paşa, Kızıl Mektuplarından Enver Paşa, İstanbul, 1989.
- ⁸ Enver'i alıntılıyan Şevket S. Aydemir, *Makedonya dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, II, Cilt, İstanbul, 1986, s. 212.
- ⁹ Aydemir, *Makedonya dan Orta Asya'ya*, s. 204-212; Yılmaz, *An Ottoman Warrior Abroad*, s. 4.
- ¹⁰ Fuhrmann 2006, s. 83-108, s. 297-304, s. 315-318.
- ¹¹ Fuhrmann 2006, s. 270, 271, s. 350-362.
- ¹² Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, 2. Bolum, <http://netlib.bry.edu/estu/www/comment/morgenthau/Morgenthau.htm> (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007).

- ¹³ James Israel, *Meine Reise zum Sultan*, 10. Juni bis 3. August 1915, *Tagebuchblätter des Chirurgen und Urologen (Jüdische Memoiren*, 7. Cilt), Teetz, 2006, s. 78 (bu notu Bremerhaven'den Dr. Hans Peter Laqueur'e borçluyum). Ernst Jäckh Papers, Cilt 3 bolumu.
- ¹⁴ Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser, "Ernst Herzfeld and Near Eastern Studies, 1900-1920", Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser (der.), *Ernst Herzfeld and the Development of Near Eastern Studies 1900-1950* içinde, Leiden, 2005, s. 14.
- ¹⁵ Jens Kröger, *Vorbereiten zu einer Biographie von Friedrich Sarre (Fayyānīnāmā)*, Doğu emaneti için yazarı teğeddür ederim.
- ¹⁶ Jens Kröger, "Ernst Herzfeld and Friedrich Sarre", Ann C. Gunter/Stefan R. Hauser (der.), *Ernst Herzfeld and the Development of Near Eastern Studies, 1900-1950* içinde, Leiden, 2005, s. 49-50; Eduard Schulte (der.), *Carl Humann. Der Entdecker des Weltwunders von Pergamon in Zeugnisse seiner Zeit*, Dortmund, 1971, s. 186, I. Humann'dan H. Blomey, Wiesbaden, 16 Mayıs 1892.
- ¹⁷ Petra Kappert, "Enver Pascha. Vom hofierten Hoffnungsgeber zum geklärten Flüchling", P. Kappert/Ingeborg Böber/Hack/Hack (der.), *Türken in Berlin 1871-1914. Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen*, Berlin, 2002, s. 70-72.
- ¹⁸ Jürgen Kloosenthus, *Frädielche Imperialisten. Deutsche Auslandsvereine und ausländische Kulturpolitik 1906-1918*, Frankfurt/M. 1994, I. Cilt, s. 259-267.
- ¹⁹ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 37; Enver den M. Sarre'ye, Trieste, 28 Temmuz 1911; Document 38; Enver den M. Sarre'ye, Dama, 23 Kasım 1911.
- ²⁰ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 38-39.
- ²¹ Ernst Jäckh Papers, Box 2, Document 44.
- ²² Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 39; Enver den M. Sarre'ye, Dama, 10 Ağustos 1911.
- ²³ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 40; Enver den M. Sarre'ye, İstanbul, 3 Ocak 1913.
- ²⁴ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 40; Enver den M. Sarre'ye, İstanbul, 10-25 Ocak 1913.
- ²⁵ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 1. H. Humann dan Jäckh'e, İstanbul, Ocak ortası 1914.
- ²⁶ Bundesarchiv Militärarchiv (BA MA), Reichsmarine (RAU), Freiburg, 40/4, 113; H. Humann, *Besprechung mit Enver Pascha*, 26 Eylül 1914.
- ²⁷ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, 2. Bolum, New York 1918; Matthias Römer, *Die deutsche und englische Militärhilfe für das Osmanische Reich 1908-1914*, Frankfurt (Main), 2007, s. 146.
- ²⁸ Christoph Dinkel, "German Officers and the Armenian Genocide", *American Review*, 1/173,

- 1991, s. 77-113; BA MA RM 40/456, H. Humann, *Vertrauliche Berichte*, İstanbul, 15 Haziran 1915.
- ²⁹ BA MA RM 40/214, 199, H. Humann'dan Deniz Kumanyalı'na, Berlin, 10 Temmuz 1916; BA MA RM 40/214, 100, F. Sarre, Rapör, Haziran 1916.
- ³⁰ Filiz Çakır Philipp, "Türk-Alman İlişkilerinin Sanata ve Müzeciliğe Yansımaları: Friedrich Sarre ve Ernst Kühnel", 1. Uluslararası Tarih ve Kültür/Ventüleri Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu, sunulan bildiri, Konya Selçuk Üniversitesi, 8 Ekim 2009. Bildiri metni için yazara teğeddür ederim.
- ³¹ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 1. H. Humann dan Jäckh'e, İstanbul, 29 Aralık 1913; Kröger, *Vorbereiten zu einer Biographie von Friedrich Sarre*.
- ³² RA MA RM 40/220, 26, H. Humann'dan Enver'e, İstanbul, 26 Aralık 1915; BA MA RM 40/220, 35, Humann'ın muavininden Enver'e, İstanbul, 1 Eylül 1916; BA MA RM 40/220, 50, H. Humann'dan Enver'e, İstanbul, 18 Aralık 1915.
- ³³ Ernst Jäckh Papers, Box 1, Document 36; BA MA RM 40/220, 38, Stumm dan Kühnel'ine, Berlin, 17 Temmuz 1917 (güzel kopya).
- ³⁴ BOA, DH, SFR, nr. 55/49, Dahiliye Nezareti Emriyle-i Umumiyye Mâdiriyeti'nden Hüdevandigar Vâliyeti'ne, 4 Ağustos 1311 (7 Ağustos 1915). Sarre burada ilginç bir şekilde kritik soyadı ("Maria Humann") amıyor. Bu kaynaktaki ilgili bapçı İsmail Keskin'e borçluyum.
- ³⁵ Ay Yenen, *Berlin unter dem Banner des Islams. Die Jungtürkische Exilpolitik in Berlin (1918-1922) und die Propagandazeitschrift İslam-ül-Islam*, yayınlanmamış master tezi, Münih Üniversitesi, 2009, s. 46-47. Çalışmasını kullanırken izin verdiğini için yazara teğeddür ederim.
- ³⁶ Hans-Ulrich Seeid, "When Continents Awake, Disabling Empires Fall" Germany and the Desabilization of the East 1919-1922", Wolfgang C. Schwilke (der.), *Germany and the Middle East 1871-1919* içinde, Madrid, 2004, s. 65-86; Angelika Hoffmann, "The Junkers F", <http://www.ju-f1.de/F1/verkauf/jhm1> (Görüntülenme tarihi: 15 Kasım 2007).
- ³⁷ Anutyanian, *Treatment of the Armenian Genocide 1915-1918 in Germany throughout the 20th century*, 2. Bolum, yayınlanmamış doktora tezi, University Charlotte, 2006, <http://www.cdcs.charlotte.nc.us/arutyan>; Yenen, *Berlin unter dem Banner des Islams*, s. 102-108.
- ³⁸ *Beutische Allgemeine Zeitung*, 12 Ekim 1933.
- ³⁹ Bu zamana kadar sadece *Müslüman Allgemeine Zeitung* gazetesi isim değiştirilip talept etti. MAZ 20 Ocak 2006, Su Yolları Yeniden İnşa Dairesi'nde (Wassersstraßenneubauamt) 2007 sonbaharında alınan bilgiye göre 2012 den önce inşaatı başlanmasını bekleniyor.

Ahmet Refik Altınay Toplu Eserler

KADINLAR SALTANATI

ISBN 978-975-333-192-0

408 sayfa, 35 TL

ISBN 975-333-192-4

408 sayfa, 45 TL

KÖPRÜLÜLER

ISBN 978-975-333-155-X

208 sayfa, 14 TL

SOKOLLU

ISBN 978-975-333-152-4

248 sayfa, 15 TL

SULTAN CEM

ISBN 978-975-333-147-0

172 sayfa, 13 TL

İKİ KOMİTE, İKİ KİTÂL KAFKAS YOLLARINDA

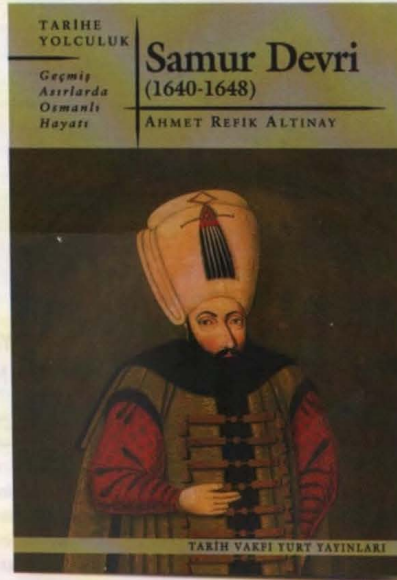
ISBN 978-975-333- 243-9

180 sayfa, 13 TL

SAMUR DEVRİ (1640-1648)

ISBN: 978-975-333-246-0

12 TL, TEMMUZ 2010

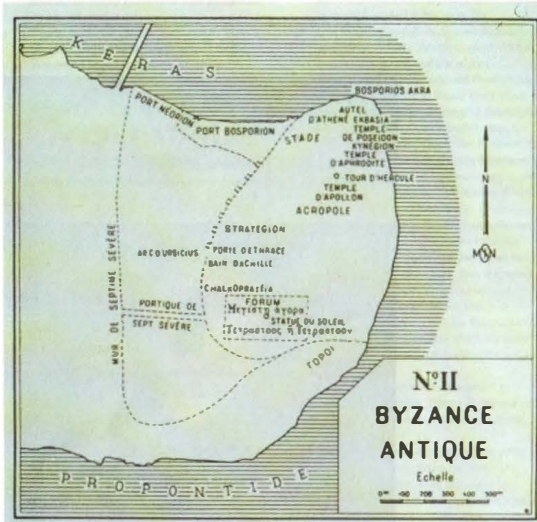
ESKİÇAĞ'DA İSTANBUL'DA (BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ)

İNANÇLAR, TANRILAR VE TAPINAKLAR

PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR

Sevgili annemin aziz anısına...

Asya ile Avrupa arasındaki konumu yüzyıllarca bölgede meydana gelen ve o dönem dünya tarihini de etkileyen siyasi olaylar, ticaret yolları Byzantion'u bir şehir devleti olmanın ötesine taşıyarak Doğu'nun, Batı'nın ve yerel inançların bölgerlerüstü iletişimde oluşturdıkları kültürler bileşkesinin odak noktası yapmıştır. Bu durum en iyi şekilde Byzantion'un içinde ve çevresinde MÖ 7 ve 6. yüzyıllardan başlayıp, MS 3. yüzyıl sonuna dek Roma imparatorluk devri tanrı ve tanrıçalara yapılan sunular ve adanan tapınaklar aracılığıyla izlenebilmektedir.

Eskiçağ'da
Byzantion'u
gösteren harita.

R. Janin,
Constantinople
Byzantine Paris 1964.

İstanbul şehri ile aynı adı taşıyan Boğaz'ın iki yakasındaki yerleşmenin ilk kurulduğu yerlerden biri Asya yakasında, MÖ 688 yılında Kadıköy ile Yeldeğirmeni arasındaki bölgede, Orta Hellas bölgesinin bir kenti olan Megara'dan gelen koloni kurucuları tarafından kurulduğu genel olarak kabul gören Kalkedon'dur. Diğerisi ise MÖ

671 ile 658 arasında bir tarihte Avrupa yakasında bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe ile Sarayburnu arasında yine Megara şehir devletinden gelen koloniciler tarafından kurulduğu kabul edilen Byzantion'dur. Byzantion'un Kalkedon'a göre daha geç kurulmasının nedeni bir iddiaya göre Trakya tarafında çok etkili bir

şekilde koloni kurucularına direniş gösteren Trak kabilelerinin varlığıdır. Eskiçağ'da Marmara Denizi ve Boğazlar bölgesinde MÖ 7. yüzyılda kurulan koloniler ile ilgili çalışmalar yapan tarihçiler tarafından kabul edilen bu görüşlere rağmen şehir devleti olarak kesin kuruluş tarihi bilinmeyen Byzantion hakkında birçok kuruluş mitosu oluşturulmuştur. Bu efsaneler Byzantion'un MÖ 7. yüzyıldaki gerçek kuruluş tarihinden asırlar sonra oluşturulmuşlardır. Bunların en eskisi ve en kapsamlısı MS 2. yüzyılda coğrafyacı Byzantion'lu Dionysios tarafından yazılmış olan *Anaploüs Bosphoru* adlı eserdeki anlatımlardır. Bu eserin özgün metni günümüze ulaşmamış, sadece 16. yüzyılda yapılmış bir Latince çeviri kopyası üzerinden içeriği anlaşılabilir. Dionysios, Byzantion'un konumunun birçok yönden öne çıkan olumlu yanlarını saymakta ve şehrin bu çok stratejik tepede kurulmasına önderlik eden Byzas isimindeki Megara'nın aslında Deniz Tanrısı Poseidon'un oğlu olduğundan bahseder. Byzas, Argos'lu lo'nun kızı olan annesi Keroessa'nın ebesi Nympe Semestra'nın sunağında kurban adayacağı sırada Tanrı Apollon'un gönderdiği bir karga şehrin tam ola-

rak nerede kurulacağını göstermişti. Dionysios ayrıca Byzantion'un kuruluşuna Korinthos'luların da katıldığına değinir.

Milet'li tarihçi Hesykhios ise MS 6. yüzyılda yazdığı eserinde Byzas'ın aslında Nymphe Semestra'nın oğlu olduğunu ve onun kurduğu kent olan

bir tanrılar dünyası olduğunu göstermektedir.

Koloni olarak kurulan şehirler kendilerini kuran koloni kurucusunun geldiği şehirde tapınan tanrıların önde gelenlerini alıp yeni kurulan koloniyi uyarlamaktaydılar. Bunun örneklerinden biri de Byzantion'lu Dionysio-

Poseidon'a adanmış bir sunağın da İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışında Rumeli Kavağı civarında bir kaya üzerinde dikili şekilde 19. yüzyıl gezginleri tarafından görüldüğünden bazı seyahatnamelerde bahsedilmektedir. Sarayburnu'nun daha batısında Neorion liman bölgesi civarında ise Anesidora kutsal alanı

MÖ 7. yüzyılda kurulan Byzantion bulunduğu toprağın yerel halkı Traklar ile hemen karşısındaki Kalkedon şehir devletinin oturduğu toprakların Trakya kökenli yerli halkı Bitinler ve kendisini kuran kişilerin önderi efsanevi koloni kurucu (=oikistes) Byzas'ın memleketi olan şehir Megara'nın inanç dünyasını oluşturan tanrı ve tanrıçaların tapınım gördüğü bir akkulturation potası haline dönüşmüştür.

Byzantion'un şehir surlarının 7 kapısının Apollon ve Poseidon tarafından inşa edildiklerinden bahseder.

Herodotos ise MÖ 5. yüzyılda Byzantion'un kurulduğu tepenin stratejik önemini kavrayamadığını düşündüğü Kalkedon'luların körler olarak nitelendiklerini yazar. Oysa Kalkedon tatlı suya ulaşma, tonbalığı avlama olanakları, bakır madenleri işletme ve Trak kabilelerinin saldırılarından korunma bakımından Byzantion'a göre çok daha iyi bir ticari ve jeopolitik konuma sahipti. Byzantion Haliç gibi doğal bir limana sahip olma avantajı dışında tatlı suyun olmadığı bir tepede kurulmuş olması ve Trak kabilelerinin saldırıları nedeniyle daima çok kuvvetli bir savunma ağına sahip olma zorunluluğuyla doğaya ve dış düşmanlara karşı zorlu mücadele gerektiren bir konumdaydı. Ayrıca Herodotos'un bu değerlendirmeyi yaptığı MÖ 5. yüzyıldaki Marmara Denizi (-Propontis) ve Boğazlardaki deniz ticareti koşulları ve jeopolitik durum Kalkedon ve Byzantion'un kuruldukları MÖ 7. yüzyıldaki koşullardan çok farklıydı.

Byzantion'un kuruluşundan Konstantinopolis adıyla Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olduğu 11 Mayıs 330 tarihine kadar geçen yaklaşık bir yıllık dönemde bu şehir devletinde tapınan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'un çok renkli

os tarafından bildirildiği gibi Boiotia kültlerinden biri olan Amphiaraos'un tapınının Byzantion'da var olmasıdır. Byzantion'da bu uygulamanın yapıldığı bilinmekle birlikte arkeolojik yönden hangi tapınakların kentin kuruluş aşamasında nerede inşa edilmiş oldukları hakkında henüz kesin bir arkeolojik veri elde edilememiştir. Byzantion tapınaklarından bazılarının bugün tarihi yarımada'nın en uç noktasında Gülhane- Sultanahmet bölgesinde bulunan başta Eski Kilise olarak da bilinen kutsal barış kilisesi Hagia Eirene (-Aya İrini) gibi bazı kiliselerin altında bulundukları yönünde tahminler yürütülmektedir.

Byzantion'da hangi tanrıların tapınakları ve kutsal alanları bulunduğunu ancak Ortaçağ tarihçilerinin yaptığı tanımlamalar sayesinde kısmen öğrenebilmekteyiz. Kentin Eskişehir dönemi tapınakları arasında en sık bahsedilenler bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe üzerindeki Apollon, Artemis ve Aphrodite tapınaklarıdır. Bu tapınaklardan Apollon için yaptırılmış olanından Seleukeia'da (-Silifke) bulunan ve MÖ 175 ile 171 yılları arasında tarihlenen bir onurlandırma dekretinde de bahsedilmektedir. Kentin surlarını Apollon ile birlikte inşa ettiği efsanesine inanılan Deniz Tanrısı Poseidon'un tapınağı ise bugünkü Sarayburnu'nda Athena Ekbasia kutsal alanı ile yan yana bulunmaktaydı. Byzantion'da

ve onun da hemen yakınında aslen Byzantion'u kuran Megara kentinden getirilmiş olan ve koyunları koruduğuna inanılan Demeter Malophoros kutsal alanı bulunmaktaydı. Byzantion şehir devletinin yerel takviminde adını bu tanrıçanın yan ismi olan Malophoros'tan alan bir ay adı da bulunmaktaydı. Sultanahmet bölgesinde ise Zeus Hippios ve Herakles kutsal alanlarının bulundukları tahmin edilmektedir. Aynı bölgede MS 4. yüzyılda şehrin Kader Tanrıçası Tykhe'nin ve Tanrıça Rhea'nın tapınaklarının inşa ettirildiğinden geç antik devir kaynaklarında bahsedilmektedir.

Şehrin bugün Bahçekapı civarında Haliç kıyısına ulaştığı tahmin edilen

Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın sikke portresi.

Foto: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett.
Foto: R. Szcwied

kara surların dışında daha batıda MÖ 512 yılında İskit seferine çıkan Pers Kralı Dareios'un askerlerinin tahrip ettiği Hera Tapınağı ile MÖ 340 yılında tümüyle yok olan Yeraltı Tanrısı Pluto'nun tapınakları bulunmaktaydı. Byzantion kara surlarının birkaç kilometre güneybatısında bugünkü Haseki ve Cerrahpaşa semtleri ara-

ce bu kente özgü yıllık onursal bir memuriyet olan *hieromnemon*'luk giderlerini ödedikleri Byzantion ve yakın çevresinde bulunan birçok yazıttan anlaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyılda Apollon betimlemeleri Byzantion sikkelerinde daha sık görülmeye başlar; MÖ 1. yüzyıldan itibaren de Byzantion sikkeleri üzerinde çoğun-

gemiciler arasında Kyaneai adı verilen bu kayaların birbirlerine doğru harekete ederek Karadeniz'e açılmak isteyen gemilerin su seviyesinde gövdelerine çarparak onları batırdıkları ve ancak tanrılara yeteri kadar sunuda bulunup kurban kesenlerin bu zorlu geçitten batmadan geçebildikleri inancı yayılmıştı. Bu söylencenin Eskiçağ edebiyatına yansımış hali Argonautlar efsanesinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Milet'li tarihçi Hesykhios Byzas'in aslında Nymphe Semestra'nın oğlu olduğunu ve onun kurduğu Byzantion'un şehir surlarının 7 kapısının Apollon ve Poseidon tarafından inşa edildiklerinden bahseder. Koloni olarak kurulan şehirler kendilerini kuran koloni kurucusunun geldiği şehirde tapınılan tanrıların önde gelenlerini alıp yeni kurulan koloniye uyarlamaktaydılar.

sındaki alanda ise bir Apollon kutsal alanı daha bulunmaktaydı. Bugün Şehzadebaşı ile Fatih semtleri arasında bulunan ve yeri tam olarak saptanamayan bir yükselti üzerine ise Güneş Tanrısı Helios ile Ay Tanrısı Selene'nin kutsal alanları bulunmaktaydı.

Byzantion'un MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda basılan paralarında sıkça rastlanan Demeter, Poseidon ve Dionysios'un tapınaklarının kasalarından sade-

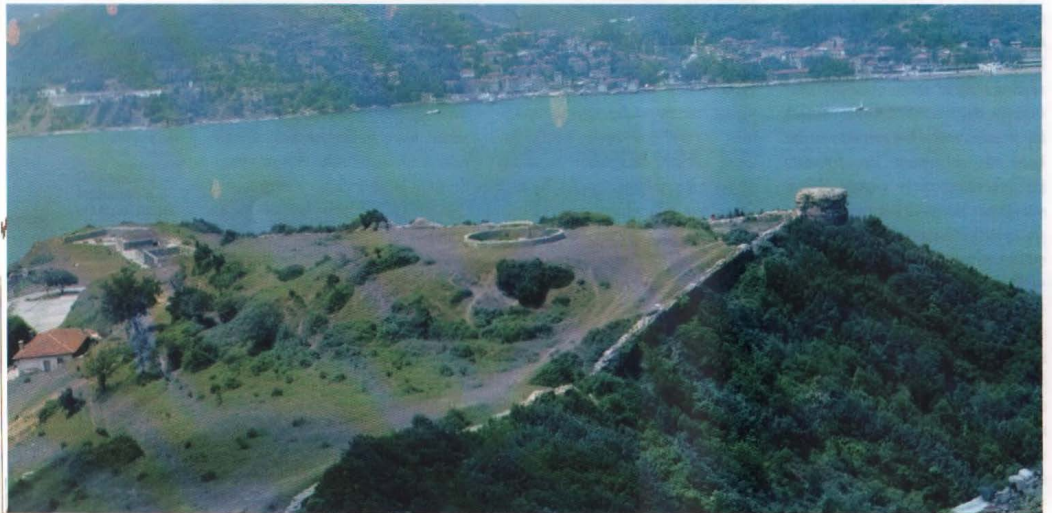
lukla Athena, Demeter, Apollon ve Poseidon'un tasvirlerini görürüz.

Karadeniz çıkışında bulunan Anadolu Feneri ve Roma Feneri bölgelerinde deniz kenarında bulunan ve dalgaların hareketi nedeniyle bazen kaybolan ve bazen de görünen kayalar Eskiçağ denizcilerinin korkulu rüyası olmuşlardı. Kıyıya yakın seyreden yelkenli gemiler dalgaların hareketiyle aniden ortaya çıkan bu kayalara çarparak batmaktaydılar. Eskiçağ'da

Bu yerin karşısında bulunan Anadolu kavağı üzerindeki Yoros Kalesi'nin bulunduğu tepede ise Karadeniz'e çıkan gemilere uygun rüzgârlar sağladığına inanılan Zeus Ourios Tapınağı'nın bulunduğu tahmin edilmektedir. Aynı bölgede bir de Kybele Tapınağı bulunduğundan söz edilir. Tanrıça Kybele'nin bir heykelticisi yazıtlı kaidesi ile birlikte birkaç yıl önce Marmaray kazılarında bulunmuştur.

Boğaz'ın en dar yerinde Pers Kralı I. Dareios'un MÖ 512 yılında Tuna Nehri havzasındaki İskitlere karşı yaptığı sefer sırasında kurdurduğu köprünün Trakya topraklarında ulaştığı bölgenin yakınında bugün Rumelihisari'nin bulunduğu yerde ise Tanrı Hermes'e adanmış bir kutsal alan bulunduğundan Eskiçağ yazarları bahsetmektedir. Hermes aynı zamanda gençlerin özellikle atletik

Anadolukavağı'nda bulunan Yoros Kalesi kalıntıları.

yönden eğitildikleri *gymnasium* tannılarında biri olduğu için Herakles ile birlikte Byzantion'da da diğer şehir devletlerinde olduğu gibi onurlandırılmaktadır.

Byzantion şehir devletinin akropolü olan Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepede yapılan kazılarda bulun eserler arasında ele geçen bir stel üzerindeki kabartmalar ve stelin yazıtından burada tanrı Dionysios için kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşılmaktadır.

Aslen Trakya kökenli bir tanrı olan Dionysios Eskiçağ'da özellikle Roma imparatorluk döneminde İstanbul'da ve Trakya bölgesindeki Byzantion'a bağlı köy ve çiftliklerde yaygın olarak tapınım görmekteydi.

Eskiçağ İstanbul'unda Dionysios adında kurulmuş bir başka derneğin balık tutmaya uygun bir rihtimde ya da bir dalyan civarında toplandıklarını MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve kesin buluntu yeri bilinmeyen bir yazıttan öğrenmekteyiz. Yine Roma imparatorluk devrine tarihlenen ve İstanbul'da bir eski eser satıcısında görülerek yayınlanan ancak kesin buluntu yeri bilinmeyen bir başka yazıt Dionysios için balıkçıların kurdukları bir derneğin varlığını kanıtlamaktadır.

Byzantion şehrinin akropolünün eteklerinde deniz kıyısında bulunan bir mermer sunak üzerindeki yazıt ise yükselelerin tanrısı olan Zeus Hypsistos'u belgelemekteydi. Eserin buluntu yeri dikkate alındığında bu adağın belki de Byzantion'un kurulduğu ve bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepenin koruyucu tanrısı olduğuna inanılan tanrıya yapılan bir sunu olduğu düşünülebilir.

Ana tanrıçaya sunulmuş bir stel Sultanahmet'te Hipodrom civarında bir sebze bahçesinde bulunduktan sonra 1967 yılında Robert Kolej'in eski müdürlerinden birinin eşine satılmış ve oradan da Columbia Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Müzesi'ne gönderilmiş olup halen orada teşhir edilmektedir.

Haraççı'da bulunan kurban sahneli stel.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar, İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Her hakkı mahfuzdur.

İstanbul'da Beyazıt semtinde 20. yüzyılın başında bulunmuş olan bir stelin kabartmasında ise Tanrıça Artemis'in bir kurban adadığı sahne görülmektedir.

Edirnekapi'da bulunan ve Roma imparatorluk devrine tarihlenen bir stel üzerindeki yazıtta bir hava tan-

rısı olan Zeus Aithrios'a sunuda bulunulmaktadır. Bu stelin üzerindeki yazıtın metninden aslen Mısır kökenli bir tanrı olan Zeus Sarapis'in bir yıllık Byzantion memuriyeti olan *hieromonamon*'luk yaptığı zamanda bu tanrı için kurulmuş bir derneğin rahibi tarafından diktilirdiği anlaşılmaktadır. Dernek üyelerinin adları

Balaban adlı tanrı.

Rumelifeneri'nde dikili olan Öreke taşı ve bir seyyah tarafından yapılan çizimi.

ile Baş Tanrı Zeus'un eşi Hera, Sağlık Tanrısı Asklepios'un kızı Hygieia ile Tanrıça Nemesis'tir.

Byzantion şehir devletinde *hieromamon* memuriyetini üstlenmesi gerekenler büyük miktarda para ödemek zorundaydılar. Bu parayı ödeyecek kadar mali güce sahip bir kişi bulunamadığında kentte tapınım gören tanrılardan birinin tapınağının kasasından para aktarılarak o tapınağın tanrısının *hieromamon*'luk memuriyetini üstlendiği görülmektedir.

Byzantion şehrinin batısındaki yerleşmelerde ele geçen Eskiçağ din tarihi buluntuları da İstanbul'un Trakya bölgesinde özellikle Roma imparatorluk devrinde çoğunlukla kırsal gereksinimlerin yansıdığı bir inanç dünyası olduğunu belgelemektedir. Bu bölgede tanrılara yapılan sunuların genellikle tarımla ilgili ve hasadın verimli olmasına yönelik yapıldığı anlaşılmaktadır.

Eyüp yakınlarındaki Haraççı köyünde bulunan bir stel üzerindeki yazıtın da gök gürültüsü ile bağlantılı olarak tapınım gören Zeus Kinbelaioş Brontaios adlarını taşıyan hava tanrısına sunuda bulunmaktadır. Haraççı köyü civarında bulunan ve Zeus'a sunulmuş olan birkaç adak steli sayesinde burada Zeus'un hava ve bereket tanrısı olarak tapınım gördüğü bir köy tapınağının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çatalca civarındaki Boyalık köyünde bulunan bir adak stelinin yazıtı sayesinde Zeus Enaulios ismindeki tanrıya bir çobanın adakta bulunduğu belgelenmektedir.

Byzantion'un kuzeybatısındaki Terkos (-Duruş) gölü kenarındaki Delkos yerleşmesinde bulunan üç adak stelinde ise buradaki Roma imparatorluk devri köyünün koruyucu tanrısı olan Zeus Komatikos'a sunuda bulunmaktadır. Terkos Gölü yakınlarındaki Balaban köyü civarında bulunan ve Trak atlı tanrısına adanmış bir stel parçası sayesinde bu bölgede Roma imparatorluk devrinde halen yerel Trak kültürünün yaşamakta olduğunu anlamaktayız.

da bu adak yazıtının bitiminde liste halinde yazılmışlardır. Çapa'da bulunan bir stel üzerindeki Roma imparatorluk devri yazıtında da Mısır kökenli bir tanrıça olan *Isis*'e sunu yazıtı bulunmaktadır. Helenistik devirde Byzantion'da bu dönemin tanrı krallarını yüceltme politikası kapsamında Ptolemaios hanedanından II. Ptolemaios ve Mısır tanrıları *Serapis* ile *Isis* için bir tapınak yaptırılmış olduğu kaynaklardan öğrenilmekte ise de yapıldığı yer henüz kesin olarak belirlenememiştir.

Byzantion şehir devleti sikkeleri ve yazıtları aracılığıyla yıllık onursal bir görev olan *hieromamon*'luk memuriyeti üstlendiklerine inanılan Zeus Serapis dışındaki tanrı ve tanrıçalar ise; yedi kez Zafer Tanrıçası Nike, altı kez Üzümlük ve Şarap Tanrısı Dionysios, iki kez Bereket Tanrıçası Demeter, birer kez şehrin Kader Tanrıçası Tykhe

Byzantion'un kuzeybatısında Terkos Gölü civarında Karadeniz kıyısındaki Karaburun'da tapınım gördüğü dört adak steli tarafından belgelenen Stomianos adını taşıyan ve heros olarak tanımlanan bir yarı tanrı özellikle Byzantion ve Bosphoros tarihi – coğrafyası bakımından dikkati çekmektedir. At üzerinde bir kahraman olarak betimlenen Heros Stomianos'un adı Grekçe *stoma* = ağız anlamına gelen sözcükten türetilmiş olmalıydı. Heros Stomianos tapınının bulunduğu tek yer olan Karaburun Feneri civarındaki yükseklikteki kült yeri Karadeniz sahili boyunca seyrederek İstanbul Boğazı'na sapmak isteyen gemilerin yanılarak Terkos Gölü'nün Karadeniz sahiline yaklaşan kuzey kıyısı ile deniz kıyısı arasındaki düzlüğü İstanbul Boğazı'nın kuzey girişi sanarak buraya yönelmelerini ve karaya oturmalarını önlemek amacıyla seçilmiş olmalıdır. Bir ağız gibi gemileri çeken bu mevkiden gemilerin uzak durmasını sağladığına inanılan yerel Heros da Stomianos olarak adlandırılmıştı.

İstanbul'un batısında Küçükçekmece Gölü'nün güneydoğusunda bulunan Rhegion yakınlarındaki Soğuksu çiftliğinde bir çukurda toplu halde bulunan altı stel üzerindeki yazıtlar bu bölgede tapınım gördüğü anlaşılan ve güzel - kalos ismini taşıyan Dionysios Kallon'a yapılan sunulardır. Bu yazıtlarda Dionysios için kurulan kült derneğinin mensupları olan atletik oyunların düzenleyicileri, gençlerin eğitildiği okulların yöneticiliğini yapanlar ve rahiplerdir. *Agonothet* ve *gymnasiarkh* unvanlarını taşıyan bu kişiler derneğin etkinlikleri olarak birlikte atletik oyunlar ve çeşitli edebi yarışmalar gerçekleştirmekteydiler. En fazla saygınlığı olan bu kişilerin etkinlikleri adak stelleri üzerindeki defne çelenkleri, palmiye dalları ve şehirlerarası spor karşılaşmaları öncesinde vücuda sürülen yağın bulunduğu kapların kabartmalarıyla vurgulanmaktadır. Derneğin gelir ve giderleri de *euthymoi* adını taşıyan görevliler tarafından yönetilmekte ve bunlar toplu yemek düzenlemesini ya da derneğin tanrısına bir stel ya da sunak diktilirilmesi karar ve-

Haraççı'da bulunan ayakta duran Zeus kabartmalı stel.

Fotoğraf Mustafa H. Sayar İstanbul Arkeoloji Müzeleri Her halko mahfurdur.

rilmesi halinde yapılacak masrafları yönetmekle yükümlüdür.

Küçükçekmece Gölü'nün güney kıyısındaki taş döşeli yolun üzerindeki taşların arasında 19. yüzyıl ortalarında Dionysios adına kurulmuş bir kült derneğine (-Thiasos) ait olduğu anlaşılan bir yazıtlı taş görülmüş ancak sonradan bu yazıt kaybolmuştur.

Tanrıların anası Mamuzene'ye sunu da Küçükçekmece Gölü'nün güneydoğusunda bulunan ve Via Egnatia antik yol güzergâhı üzerindeki bir istasyon olan Rhegion yerleşmesinde 19. yüzyıl ortalarında görüldükten sonra kaybolmuştur.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ESKİÇAĞ TARİHİ
ANA BİLİM DALI

SEÇME KAYNAKÇA

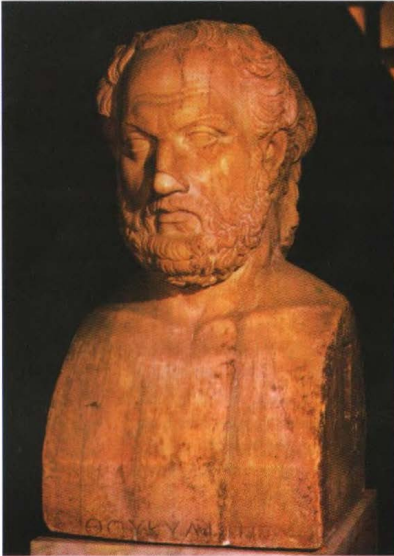
- P. A. Dethier, *Der Bosphor und Constantinople*. Viyana 1873.
K. Ilanelli, *Megarische Studien*. Lund 1914.
A. Lajatz, *Die Inschriften von Byzantion I*. Bonn 2000.
R. P. Legon, *Megara. The Political History of a Greek City-State to 330 B. C.* 1961.
I. Malkin – N. Shmueli, *The City of the Blind and the Founding of Byzantium* (Türkiye Çevirisi için bkz.: *Toplumsal Tarih*) 30 yayında: I. Malkin – R. L. Hohlfelder, *Mediterranean Cities. Historical Perspectives* 1988, 2-36.

- H. Merle, *Byzantion und Kalchedon. Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon*. Kiel 1916.
W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie* İstanbuls. Tübingen 1977.
W. P. Newskaja, *Byzanz in der klassischen und hellenistischen Epoche*. Leipzig 1955.
J. P. Smith, *Megara and her Colonies. What could the Metropolis have exported to the colonies*. *Ancient World* 17, 2006, 54-59.
E. Schöner-Gess, *Die Münzprägung von Byzantion*. I-II. *Beid in Amsterdam* 1970-1972.
O. Tekin, *Eskiçağta İstanbul. Arkeoloji ve Sanat* Yayınları.

ANTİK ÇAĞLAR, TARİH VE TARİHÇİ

TANER TİMUR

Eski uygarlıkların entelektüel emekçisi olan "kâtip", tarihçinin olduğu gibi, tüm bilgi dallarının da uzak atasıydı. Onu, Gramsci'nin birkaç bin yıl sonra kavramlaştırdığı "organik aydın"ın ilk örneği olarak da düşünebiliriz. Kâtibi, çeşitli iklimlerde, çeşitli adlar altında (sofist, rahip, lejist, hümanist vb) başka söz ve yazı ustaları izledi. Bugün tarihin derinliklerine büyük ölçüde onların bıraktıkları izler sayesinde eğilebiliyoruz.

Eski Yunan tarihçisi Thukydides (d. İÖ 460 ya da öncesi, ö. İÖ 404 ya da sonrası.)

Tarih ve tarihçiliğe az çok ilgi duyan herkes, yaşamının belli bir aşamasında mutlaka şu soruları sorar: Tarih nedir? Tarihçi kimdir? Tarih nasıl yazılır? Bu sorulara farklı dönemlerde farklı yanıtlar verilmiştir.

Modern çağlarda pozitivist yaklaşım bu sorulara genellikle "tarihi olay"ları ön plana çıkararak yanıt aramıştır. Durkheim, bir toplumu anlamak için

nasıl kendine özgü bir nesnelliği olan "toplumsal olgu"lara eğilmişse, pozitivist tarihçi de geçmişini anlamamızı mümkün kılacak "tarihi olgu"ları bulmaya çalışır. Buna karşılık öznelci bir felsefeden hareket edenler bu yaklaşımı kabul etmezler. Onlara göre, tarih, tarihçilerin yaptığı şeydir ve bu durumda asıl incelenmesi gereken şey de bizzat tarihçilerdir. Weber'in "ilim'in ne olduğunu anlatmaya "nasıl ilim adamı olunur?" sorusuyla başlaması gibi, kuşkusuz bu yanıtta da bir gerçek payı vardır. Annales Okulu'nun kurucularından Lucien Febvre de "Her tarih zamanının çocuğudur; dahası, tarih yoktur, tarihçiler vardır"ı dememiş miydi? Ne var ki bu dar çerçeveli, göreselci yanıtla da yetinemeyiz. Geçmişle hesaplaşmak hemen hepimizin aşına olduğu bir zihni alışkanlığı değil midir? Ve tarihi sorgulamak, bir "meslek" alanına hapsedilemeyecek kadar ciddi bir uğraşı sayılamaz mı?

İnsan nesli doğanın evriminin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Sonra da doğayı gözleyerek, doğa devinimlerinin yarattığı korku ve şaşkınlık duyguları içinde düşünerek dini, felsefeyi ve bilimi yarattı. Günümüz insanı ise genellikle geçmişte yaşananlara iki ayrı pencereden bakıyor. Olup bitenleri ya kişisel yaşantısının pen-

ceresinden izliyor, ya da bakışlarını ait olduğu toplumsal birime çeviriyor. Aslında bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Toplumu gözlemeden kendimizi, kendimizi dinlemeden de toplumu anlayamayız. Doğa ise zaten her iki alanın da ayrılmaz bir parçasıdır.

Bireyci felsefeden ve kendine özgü bir psikanalizden hareket eden Sartre, herkesin kendi babasını ömrü boyunca bir kambur gibi sırtında taşıdığını söylüyordu. Varoluşçu filozof Marksizm'e açıldıktan sonra toplumsal bağları da ihmal etmedi; bireysel kimliği belirleyen sınıf ve grup faktörleri ile ilgili analizler yaptı. Bu iki düzeyi birleştiren öge, Hegel'e göre, kendi haline bırakılmış "Doğa'nın ulaşabileceği en yüksek birim olan "aile" kurumu idi.² Devletler de tarihte bir çeşit geniş aileler teşkil eden aşiret yapılarının çözülmesiyle ortaya çıkmamışlar mıydı? Ve hemen her dille "aile reisi" ile "devlet reisi" sözcükleri arasında gözlenen yakınlık bu ortaklığı ifade etmiyor mu?

Aile ve devlet sözcükleri Engels'i çağırıştırıyor ve ister istemez aile ve devletin yanı sıra özel mülkiyet ve miras haklarını da düşünüyoruz. Tarih fikri zaten büyük ölçüde "miras" fikrini içeriyor. Miras fikri, genel anlamıyla

düşünürü göre o dönemde, "Tarih, bir arabadan iner gibi şiirden inmiş ve yürüyerek, düz yazı sayesinde gerçekçi mitlerden ayırmıştı".¹¹ Oysa aynı tarihlerde Yunan sitelerinde daha da köklü bir dönüşüm yaşanıyor ve düz yazıyı şiirden ayıran da bu olmuştur. Bu dönüşüm felsefenin ve bilimin temelini teşkil eden akıl-

ve eserinin ilk paragrafında söylediği gibi "unutulmamaları için Yunanlıların ve Barbarların olağanüstü edimlerini" anlatıyordu. Dikkate değer ki, Herodotos, dinden ve mitlerden henüz sıyrılmamış olan anlatısıyla daha sonraki nesiller tarafından "taraf tutmakla" ve şaşırtıcı bir şekilde de Yunanlıları değil, Barbarları ka-

Thukydides idi. Ve Atinalı aristokratı tarihçilik panteonuna taşıyan da, Peloponez Savaşları'nı anlatan eseri oldu. Nasıl Herodotos Atina ve Spartalıların Perslere karşı direnişini hikâye etmişse, Thukydides de bu kez Atinalılar ile Spartalıların kendi aralarındaki kavgasını konu ediniyordu.

Sık sık yapıldığı gibi tarihin yazının icadıyla başlamış olduğunu söylemek de, aslında, kolektif belleğin yaratılmasını ve gelecek nesillere nakledilecek "miras"ın kaydedilmesini mümkün kılacak aracın icadına yapılan bir göndermedir. Bu bağlamda ilk tarihçiler de en eski uygarlıklarda ortaya çıkan kayıt memurları, yani "kâtip"ler oldular.

cı düşüncenin ortaya çıkması idi. F. Chamoux'un işaret ettiği gibi, bu iki evrimin eşzamanlı yaşanması elbette bir rastlantı olmamıştır. Her iki evrimi de doğuran, "barındırdığı varlıklı site devletleri her türlü tecrübesi besleyecek şekilde dışarıya açık kültür ocakları olan Anadolu İyonya'sının aynı toplumsal ve etnik ortamı idi".¹² Bu ortam, çeşitli halkları, memleketleri, örf ve âdetleri tanıma aşkıyla tutuşan ölümsüz kahraman Ulysses'i yaratan Homeros'un mirasçısıydı.

Tanrıların ve kahramanların hüküm sürdüğü bir toplum yapısında akılcı düşüncenin ortaya çıkması, kuşkusuz mitlerin ve kâhinlerin sonu olmadı. Bunlar Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve Roma barışına kadar yüzyıllarca bir arada yaşadılar.¹³ Cicero'nun "tarihçiliğin babası" dediği Herodotos da bu ortamdan beslendi ve eserlerini bu ortamda yazdı.

Halikarnaslı Herodotos Perikles'in çağdaşıydı ve "tarih" sözcüğünün Yunanca aslının (*Historia*) ifadesi ettiği gibi, bir "araştırma-anket" niteliğindeki eserinde çağdaşı olduğu Med savaşlarını konu edinmişti. Yer yer açık ve sade, yer yer de Homeros'a özenen epik bir üslupla kaleme aldığı anlatısına çeşitli seyahatlerinden (Mısır, Suriye, Pers İmparatorluğu, Makedonya vb.) anekdotlar ekliyor

yırmakla suçlanmıştır. Hatta Plutarkos onun "kötü niyetini" ve "barbarlara yakınlığını" ortaya koymak için ayrı bir kitap yazmış, Aristoteles de onu "mitolog" olarak nitelemişti. Thukydides ise aynı tarihçiyi okuyucuya yararlı bilgiler vermekten çok, onun zevkini okşamakla ve sık sık da gerçekleri olağanüstü olaylar uğruna feda etmekle suçlamıştı.¹⁴ Antik yazarların küçümsediği Herodotos, ancak Rönesans'tan sonra ve giderek artan bir itibara kavuştu.

Herodotos'un en önemli halefi ve belki de tarihçiliğin gerçek babası

Herodotos zamanının dini esprisi içindeydi; mitlerden yararlanıyor, kâhinlerin söylediklerine gönderme yapıyordu. Ona göre tarih rastlantılarla doluydu ve gelecekte ne olup biteceğini de sadece tanrılar biliyordu. Bizler ise bunları ancak kâhinlerin ağzından ve onlara tebliğ edildiği ölçüde öğrenebilirdik. Yine de Halikarnaslı tarihçi, zaman dışı olan mitlerin sınırlarının farkındaydı ve bunları tarihlendirerek anlatısını içine sokmadı.¹⁵ Thukydides ise çok daha seküler bir anlayış içindeydi. Mitlere eleştirel bir şekilde yaklaşıyor, kâhinlerle alay ediyor, anlatıklarını belgelere dayandırmaya çalışıyordu. Bu yüzden de yaşadığı toplumda hayli marjinal bir yer işgal etti. Atinalı tarihçi modernizm kokan tarihçilik anlayışını şu satırlarda ifade etti:

"Savaşla ilgili olayları ne kişisel görüşüme, ne de ilk rastladığım kişinin söylediklerine dayanarak anlatıyorum; sadece tanık olduğum şeyleri yazıyorum; geri kalanlar içinde de mümkün olduğu kadar doğru olduğunu bildiğim şeyleri kaydediyorum. Bu araştırma kolay değildi; çünkü olaylara katılanları onları aynı şekilde anlatmıyorlardı ve olup bitenleri partilerinin çıkarlarına ya da değişik biçimlerde hatırladıklarına göre naklediyorlardı. Anlatıklarımdaya olağanüstü şeylerin bulunmaması belki de onların pek zevkle dinlenen

şeyler olmamasına neden olacak. Geçmiş olayları ve sonuç olarak da geleceğin beşeri olguların kanununa göre mutlaka yineleyeceği benzer olayları doğru kavramak isteyenler tarihi mi yararlı bulurlarsa bu bana yeter. Bu eser bir anlık tatmin için hazırlanmış bir süs parçası olmaktan çok, sağlam ve sürekli bir yarar sağlayacak bir eserdir."¹⁶

Eski Yunan'da mitlerden ve kâhinlerden Herodotos ve Thucydite'ye geçilmesi başka ve daha köklü bir dönüşüm çerçevesinde cereyan etti. Akılcı düşüncüyü ve Antik bilim anlayışını doğuran bu süreç "Site Devleti"nin ("Polis'in) ortaya çıkması şeklinde somutlaştı.

SITE DEVLETİ (POLİS), RASYONALİZM VE BİLİM

Antik Yunan tarihçileri şu noktada ittifak halindedir: MÖ 8. ve 7. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Site Devleti (Polis) Eski Yunan tarihinde köklü bir yenilik oluşturdu ve toplumsal hayat açısından "belirleyici" bir olgu teşkil etti. H. Arendt, bu sitelerin "Avrupa'da siyasetten bugün de anlaşılan şeyi ifade ettiklerini" ileri sürmüştür. Düşününür "insanların ortak yaşamının normatif ve örnek teşkil edici örgütlenme biçimi" olarak tanımladığı sitelerin özgün niteliği neydi? Ve bu nitelik nereden kaynaklanıyordu?

Site Devleti'nin (Polis'in) özgün niteliği, "söz"ü, yani konuşmayı en etkili iktidar aracı haline getirmesiydi. Söz ve akıl anlamına gelen "logos" ancak bu şekilde siyasal işlev kazanıyor ve "kendinin, krallarının ve etkinliğinin" bilincine varıyordu.¹⁸ Homeros'la başlayan bu "şaşırtıcı ve harikulade" gelişme sözle eylem birleşiyor ve Yunan trajedisinin de temelini atacak şekilde, büyük sözler söyleyen siteli özgür vatandaşlar bu şekilde büyük eylemleri gerçekleştirmiş sayılıyorlardı.¹⁹ Aynı süreçte, dini ibadetlerdeki terimler ya da kralların "adalet'i ifade ederken kullandıkları sözcükler tıslımlarını kaybediyor ve konuşma, iktidar kazanmak için tartışma ve inandırma sanatı haline

geliyordu. Yunanlılar bu sanatı kut-sallaştırdılar ve Tanrıça Peitho'nun himayesinde toplum hayatına egemen kıldılar.

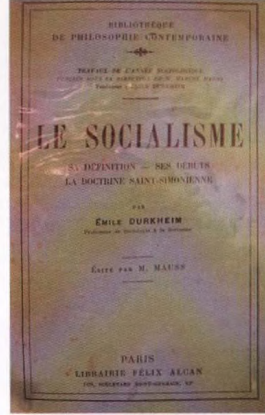
Yunanlılar alfabeyi Fenikelilerden almış ve onda kendi dillerinin ses özelliklerine uygun değişiklikler yapmışlardı. Söz eylem statüsüne yükse-

lince, sözün yazılı ifadesi de özel bir ilgi konusu oluyordu. Böylece sözün ve dilin kullanılışı araştırma konusu haline geliyor ve bu da retorik, sofizm gibi konuşma sanatlarına (ya da "bilim"lerine) zemin hazırlıyordu. Aristoteles'in gerçeği arama, bulma ve kanıtlama amacına yönelik mantık çalışmaları da aynı ortamın ürünü oldu.

Polis'in ilk özelliği "söz"ü iktidar aracı kılması ise, ikinci özelliği de toplumsal yaşamda bir "kamusal alan" yaratması olmuştur. Burada "kamusalılık" sözcüğünün günümüzde bile karışıklıklara yol açan iki anlamıyla karşılaşıyoruz. Aslında birbirine sıkıya bağlı bu iki anlamdan ilki, bireylerin özel ilgi ve çıkar alanlarının dışında, ortak, "kamusal" bir "çıkarcı alan"ın ortaya çıkmasıydı. İkincisi ise bu alanın despotik yönetimlerin gizli usullerinin aksine, herkese (daha doğrusu "özgür vatandaşlara") açık ve saydam bir niteliğe (*öffentlichkeit*) bürünmesiydi.²⁰ Kuşkusuz bu ortak ve saydam çıkarcı alanı, seçkinlerle sınırlı kalsa da, kendi içinde "demokratik" bir nitelik taşıyordu ve bu niteliğini de kölelerin yarattığı artı-ürüne borçluysa. Site yaşamındaki özgürlükten sadece köle sahipleri yararlanıyor ve bunlar da üretime bağımlı olmayan yaşamları-

nın sağladığı (ve Yunanlıların *skholê*, Romalıların da *otium* olarak adlandırdıkları) "boş zaman"larını siyasal tartışmalara hasrediyorlardı.²¹ Yunan sitelerinde özgürlük hiçbir şekilde köleler üzerinde hüküm sürmek anlamına gelmiyordu; aksine, evden ve kölelerden ("Oikos"tan) uzaklaşmak, istediği yere gidebilmek,

Emile Durkheim.
(Epinal-1858,
Paris-1917) ve
"Le Socialisme".

istediğini yapabilmek anlamını taşıyordu. Kutsal gizemlere, mabetlere ve kâhinlere güveni sarsılmış kimi özgür vatandaşlar da hayatlarını tamamen gerçekleri arama ve bulma arzusuna vakfediyorlardı. Özellikle Aristoteles'in çabalarının ürünü olan ve ortaçağa da damgasını vuran "bilim dalları" da bu rasyonel araştırma ortamı içinde gelişti.

İlk ve çarpıcı örneklerini Herodotos ve Thukydides'de gördüğümüz tarih-yazıcılığı da bu antik bilimler arasında sayılıyor muydu?

Antik, ortaçağ ve hatta bir ölçüde de çağdaş "bilim"lerin babası sayılan Aristoteles, bu soruya "hayır!" diye yanıt vermiştir. Aristoteles'in tarihçiliği bilim saymayan ve ortaçağa egemen olduğu gibi, günümüzde de çok tarafı bulan görüşü gerçekten ilginçtir ve kısaca anlatılmaya ve tartışılmaya değer.

Aristoteles, tarih-yazıcılığı konusundaki düşüncelerini *Poetica* başlıklı eserinde ifade etmiştir. Klasik Yunan kültürünün büyük sentezcisi, konuyu

iyi bilenlere hitap eden bu (ezoterik) eserinde, aslında, destan ya da trajedi şeklinde olsun, iyi bir şiir yazmak için gerekli olan tüm kuralları ortaya koymaya çalışmıştı. Tarihçilikle karşılaşması da bu bağlamda oldu. Aristoteles *Poetica*'da tarih-yazıcılığı şiir ile karşılaştırıyor ve tarih gibi özeli değil, geneli anlattığı için şiiri "bilim" sayıyordu. Atınalı düşüncesinin bu konuda yazdıkları şunlardır: "Şairin rolü gerçekten olanları değil

beklenen şeyleri, zorunluluğa ya da olasılığa uygun şekilde ortaya çıkacak şeyleri söylemektir. Aslında tarihçiyle şair arasındaki fark birinin kendisini düzyazı, ötekisinin ise dizelerle ifade etmeleri değildir. Herodotus tarihini dizeler haline koysaydık, yine de bu şiir değil, şiir haline sokulmuş tarih olurdu. Fark şuradan ileri geliyor: Tarihçi olanı, şiir bekleneni söylüyor. Bu nedenle de şiir tarihten daha felsefi, daha asil bir şeydir. Şiir daha çok genel olanı, tarih de özel olanı anlatır. Genel olan, şunun ya da bunun, zorunluluğa veya olasılığa uygun olarak yapacağı şu ya da bu şeydir; sonradan şahıslara isimler de verse şiirin yaptığı budur. Özel ise Alcibiade'in yaptıkları ya da başına gelenlerdir."²² Atınalı filozofun yüz yıllara damgasını vuracak olan tarihçilik anlayışı budur.

Aristoteles, tarih-yazıcılığına değil de şiiri bilim olarak nitelerken, kastettiği şey daha çok trajedi idi. "Trajedinin dayanağı, deyim yerindeyse ruh, tarihtir" diyor du filozof, "ikinci olarak da karakterler gelir."²³

İşte tarihi de içeren bu yazın türünü bilimsel kılan şey de "karakter"lerin genelliği idi. Aristoteles'e göre "sonuna kadar götürülmüş asil bir edimin taklidi" olan trajedilerde korku, merhamet, sadakat, intikam gibi genel duygular bazı isimler altında (Antigon, Elektra vb.) bireylerde somutlaşıyorlardı. Buna karşılık filozofun tarihi özgüllük için verdiği Alcibiade örneği de dikkatli bir seçimin ürünü olduğu izlenimini veriyordu. Gerçekten de Perikles'in kuzeni olan bu Atınalı asil, kahramanlık, korkular ve ihanetler içinde geçen ve sonunda da bir siyasal cinayete noktalanan yaşamıyla tam bir özgüllüğü temsil ediyordu.

Aristoteles'in bilimsel bulduğu şiir (trajedi) dalının geçmişten çok, geleceğe (olasılık temelli beklentilere) dayanması ilginçtir ve düşüncesi bu yönüyle de tarih-yazıcılığına etkilemiştir. Bunun dışında, düşünürün, tarihi sürecin önemli bir ögesini teşkil eden "zamansallık" konusundaki çözümlerini de sonraki nesilleri etkileyecektir.

DİPNOTLAR

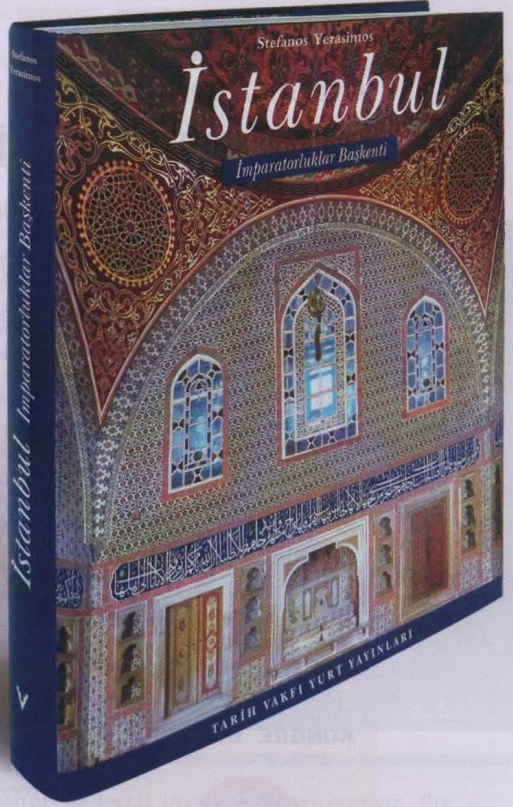
- ¹ "Buyazı, hazırlanmakta olduğum tarih-felsefe ilişkileri konusundaki bir çalışmanın giriş bölümünden alımsı bir kısımdır.
- ² Charles Morazé: *Trois Essais sur l'Histoire et la Culture* (Lucien Febvre'ın sunuş yazısından), Paris, A. Colin, 1948, s. v.
- ³ Jean Hypolyte, *Introduction à la Philosophie de l'Histoire* de Hegel, Paris, 1968, s. 10.
- ⁴ Michel de Certeau, *Opération Histoire* başlıklı makale, *Faire de l'Histoire* (Gallimard, 1974, cilt. I içinde).
- ⁵ François Dosse naklediyor. 22 Nisan 2003 tarihli Paul Ricoeur, Michel de Certeau et l'Histoire: *Entre le dire et le Faire* başlıklı yazı (Calenda, revue.org).
- ⁶ Régis Debray: *Le Scribe*, Paris, Grasset, 1980, s. 42.
- ⁷ Shothwell'in işaret ettiği gibi, Eski Mısır'da bu işlevleri dolayısıyla kâtipler büyük bir itibar sahibi oluyor, hatta "görevleri sayesinde prenslik derecelerine kadar yükselbiliyorlardı". Ne varki tutukları, seçere ve mamelek kayıplarının bugünkü tarih anlayışı ile hiçbir ilgisi yoktu. James T. Shothwell, *An Introduction to the History of History*, Columbia University Press, 1922, s. 52.
- ⁸ Aynseser, s. 34.
- ⁹ Moise I. Finley'in ifadesiyle, "Henüz kimse tarih hayal edemezken, mitler (esatir) bu konuda bir yanıt teşkil ediyordu. Mitlerin işlevi ya da işlevlerinden biri ydu: Seçilmiş az sayıda öge üzerinde, bunların devamlılık, yerindekile ve evrensel anlam kazanacakları şekilde dikkatli yoğunlaştırarak geçmişi anlatılmak." Mythe, *Mémoire*, Histoire, Paris, Flammarion, 1981, s. 12.
- ¹⁰ N. Grimal; *L'Histoire dans la Tradition Pharaonique* (Histoire et Historiographie dans l'Antiquité içinde; Paris, Diffusion de Boccard,

- 2001, s. 3).
- ¹¹ Eski Mısır uzmanı Jan Assmann, bu uyarı: Yunanve Musevi uygarlıklarıyla karşılaştırırken, heriç uygarlığında ürettiği temel eserleri bir araya getirip "dondurmuş", fakat bunlardan sadece Eski Mısır'da (kutsallaştırılmış ve ancak 1822'de çözülebilir bir dil olan hiyeroglif alfabesiyle yazılmış) kâtiplerin, mabetlerin duvarlarına yazgılararak, İtlik arlarında "dondurdukları" ileri sürmüştür. "Kurumlarda kontrolü değişime değil, tekrar ilkesine dayalı ritüel yeknesaklığa yol açar" bu durum, Assmann'ın temel kavramlarından olan "iletişimsel bellek" in oluşmasını önlüyordu. Oysa "tüm zamanların yitkilerini oluşturan yitilmiş iki kanonik esere sahip" Musevi uygarlığında, özellikle İskenderiye Okulu bilgilerin bir araya getirdiği sayısız esere sahip Yunan uygarlığında durum çok farklıydı. Yunan uygarlığının kolektif kitaplığı şiirli eden, kutsalik tanımayan, bugün de okunup yorumlanan, üstelik aralarında çeşitlikler yüzünden farklı yorumlara yolaçan eserleri, "gerçek"leri yorum, tartışma ve değişim içinde arayan, ileriyi açık bir "kültürel bellek" yaratıyordu, Jan Assmann; *La Mémoire Culturelle*, Paris, Aubler, 2009, (Türkiye çevirisi için bkz. *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürler ve Yazı, Hatıra ve Politik Kimlik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000).
- ¹² François Chamoux naklediyor. *Du Mythe à l'Histoire* başlıklı makale, *Histoire et Historiographie dans l'Antiquité* içinde, s. 17.
- ¹³ Ayn eser, s. 17.
- ¹⁴ Plutarque'ın yazdığına göre, "Roma barışı sayesinde kâhnhler artık sadece özel alanla sınırlı, barışçıl sorulara yanıt vermeye başladılar; basit şeyler hakkında basit bir dil kullanmak gerekliyordu". Düzyazıya bu koşullarda geçildi. *Sur les Oracles de la Pythie*, Paris, Le Fay, 1936,

- s. 5.
- ¹⁵ Alexis Pierron, *Histoire de la Littérature Grecque*, Paris, 1857.
- ¹⁶ Finley bunu Herodotus'un "dehası" olarak niteliyor ve şunları ekliyor: "Herodotus'un tarihi kronolojisi, olduğu kadarıyla, mitik öğeleri karşıtarak tarihi tahrip etmeyi reddettiği için, genelliğe kabul edildiğinden daha doğrudur". Age, s. 19.
- ¹⁷ Thucydide, *Histoire de la Guerre de Peloponèse*, Paris, Garnier-Flammarion, 1966, s. 42-43.
- ¹⁸ Hannah Arendt; *Qu'est-ce que la politique*, Paris, Seuil-Essais, 1995, s. 73.
- ¹⁹ Bu konudaki açılımlarımızda Jean-Pierre Vernant'ın *Les Origines de la Pensée Grecque* (Paris, PUF, 1962) başlıklı eserinden yararlandım.
- ²⁰ H. Arendt, age, s. 87.
- ²¹ J. Habermas; burjuva kamusal alanının doğuşunu incelediği ünlü eserinde gözlemlemişti. H. Arendt'ine de yararlanarak Eski Yunan'da basıyör ve kamusalılık ile anılamın işaret ediyordu. Bkz. *L'Espace Public*, Paris, Payot, 1993.
- ²² J.-P. Vernant, age, 4. kısım, P. Bourdieu de *aköle* 'yi "gündelik zorunluluklardan kurtulmuş, özgür bir ilşkiyi mümkün kılan boş zaman" olarak tanımlıyor. Bu boş ve özgür zaman, "en ayrıcalıklı biçimde 'okul' olarak düzenlenerek" oyun, spor, sanat, bilim ve felsefi spekülasyon gibi etkinliklere olanak sağlıyordu. Bourdieu Yunan steredinde felsefi aklın analojik akıldan (mitlerin ve ritüellerin akıldan) ayrılarak özerk bir "felsefi alan" oluşturmasını *aköle* temelinde açıklıyor. P. Bourdieu; *Méditations Pascaliennes*, Paris, Seuil, 1997, s. 25, 30.
- ²³ Aristote; *Poétique*, Paris, Livre de Poche, 1990, s. 117.
- ²⁴ Ayn eser, s. 112.

İSTANBUL İMPARATORLUKLAR BAŞKENTİ Stefanos Yerasimos

ISBN: 978-975-333-136-4
400 SAYFA, 150 TL, 2. BASKI

Bir Yunan kolonisi olarak kurulan Byzantion, Bizans İmparatorluğu döneminde "Konstantinopolis", Osmanlılar döneminde de "İstanbul" adını aldı. Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar bütün Doğu Akdeniz'i kaplayan iki büyük imparatorluğun başkenti olan kent, on altı yüzyıl boyunca onların görkemini yansıttı. Bu kitap, aynı yerleşim alanında, yüzyıllar boyunca şekillenen bu başkent uygarlığını sürekliliği içinde anlatıyor.

Byzantion'la başlayan, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yeni başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla süren kitap, bu dönemin efsanelerle iç içe geçmiş muhteşem anıtlarını, Ayasofya Kilisesi'ne özel bir yer ayrılarak tanıtıyor. Antik dünyanın çöküşünü ortaçağ Konstantinopolis'inin gelişimi izlerken, görkemli mozaiklerle süslü birçok kilise ve manastır, değerli tezhipli yazmalar ve değerli ikonalar yazarın anlatısına eşlik ediyor.

Stefanos Yerasimos daha sonra, ilk Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne'deki Arap, İran ve Türk sanatlarının birleşimine değiniyor. Bu birleşim, 1453'te fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yeni bir boyuta sıçrayacaktır.

Osmanlı İstanbul'u, kent açısından da yeni bir iktidar coğrafyasının başlangıcına işaret eder. Topkapı Sarayı yüzünü Boğaziçi'ne döner ve imparatorluk ideolojisi giderek ağırlığını hissettirirken, 16. yüzyılda yapılan selatin camiler Ayasofya'yla yarışa girer. Dekoratif sanatlar, kumaşlar, çiniler, hat ve tezhip sanatları en parlak dönemlerini yaşar. Daha sonra gelen gerileme dönemine rağmen, Osmanlı barok üslubu, hatta 19. yüzyıl Osmanlı eklettizmi Boğaziçi kıyılarına yayılmış Doğu sanatının o mükemmel çizgilerini sürdürecektir.

DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİNDE BİR FAY HATTI

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

PROF. DR. SUAT OKTAR - ÖĞR. GÖR. DR. ARZU VARLI

Ahmet Hamdi Başar tarafından kurulmuş olan İstanbul Tüccar Derneği tarafından 22 Kasım 1948'de İstanbul'da bir iktisat kongresi düzenlenmiştir. "devletçilik", "gelir vergisi" ve "dış ticaret" konu başlıkları hem tüccar kesim hem de akademisyenler tarafından tartışılmıştır. Kongre, İzmir İktisat Kongresi'nin ardından toplanan ikinci kongre ve devletçiliğin tasfiye edilmesi sürecinde önemli bir fay hattı özelliğine sahip olmasına karşın, göz ardı edilmiş; İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak anılmamıştır.

Bilindiği gibi, Cumhuriyet Türkiye'sinde düzenlenmiş olan iktisat kongrelerinin ilki, 1923 yılında toplanmış olan İzmir İktisat Kongresi'dir.¹ 1948 İktisat Kongresi, ikincisi olmasına, etkileri ve sonuçlarını itibarıyla önem taşımasına karşın, göz ardı edilmiş hatta yok sayılmıştır. Bunda tek parti iktidarının onayını ve desteğini almamış olmasının rolü büyüktür.² Dolayısıyla, 1981 yılının Kasım ayında toplanan kongre, İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak adlandırılmıştır.

Bu kongrenin düzenleme amacına ve alınan kararlara ve sonuçlarına geçmeden önce, bir iktisat politikası olarak ekonomiyi bir dönem damgasını vuran devletçiliği tasfiyeye götüren sürecin incelenmesi, kongrede öne sürülen ve savunulan görüşlerin doğru olarak değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

DEVLETÇİLİKTEN KOPUŞ SÜRECİ

II. Dünya Savaşı'ndan hegemonik bir güç olarak çıkan ABD dünyanın ekonomik ve siyasal yapısını kendi çıkarları yönünde biçimlendirirken, ulusların rollerini de belirlemiş oluyordu. Gelişme sürecinde bulunan uluslar değişen bu yapılara özgü ekonomik ve siyasal politikaları da hem kabullenmek hem de bu yeni yapılanma sürecine ayak uydurmak zorundaydı. Nitekim, Türkiye de yeni şekillenmekte olan dünya düzeni içerisinde kendisine biçilen misyona uygun olarak hem ekonomik hem de siyasal değişim gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bir yanda, 1946 yılından itibaren çok partili siyasal yaşama geçilmesi sonucu yeni siyasal yapı oluşurken, diğer yandan da ekonomide 1930 yılından bu yana sürdürülmekte olan devletçilik modeli terk ediliyor-

du. Çünkü Türkiye'nin tercih ettiği bu yeni dünya ekonomik düzeni içinde devletçiliğe yer yoktur.

Devletçi anlayış 1946-50 döneminde tasfiyeye uğramış, çok partili döneme geçişle birlikte devletçilik güç kaybetmeye başlamıştır. Emin Türk Eliçin'e göre, devletçiliğin terk edilmesi ve gözden düşmesi Celal Bayar'ın başbakan olmasıyla başlamıştır. 1937 yılında kurulan Bayar Hükümeti'nin, hükümet programında devletçilik üzerine şunlar söylenmiştir:⁴

"Fert tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını teşvik edeceğiz...⁵ Ferdi sermayenin bugün için yetmediği ve gitmediği işlerde, milli korunmanın getirdiği hususlarda, milli emniyeti ve umumi menfaatleri temin etmek, ferdi sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet işbaşına gelecektir."

Nitekim, devletçiliğin tasfiyesi ne devlet işletmeciliğinin daralması, ne de devletçilik teriminin resmen reddi biçiminde olmuştur. Devletçilik, kendini nitelendiren bütün yorum unsurlarının ve iktisat politikası özelliklerinin adım adım reddedilmesiyle tasfiyeye uğramıştır.⁶

Bu tutum 1946 yılında hükümet programını açıklayan Recep Peker'in konuşmasında da öne çıkmıştır. Recep Peker devletçilik ve özel girişimle ilgili olarak hükümetin takip edeceği yolu konuşmasında şöyle anlatmıştır:⁶

"İktisadi faaliyetimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslere devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi teşebbüslerle başarılı olacak sahaları yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız."

1946 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin içerisinde de devletçilik politikaları eleştirilmeye başlanmıştır. Halk kitlelerinin tek parti yönetimine karşı hoşnutsuzluğu ve yer yer aşırı ölçülere varan tepkileri bu süreci hızlandırmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan savaş ekonomisi nedeniyle yokluk, kıtlık ve darlıklar hem kentlerde hem de kırsal bölge-

likle II. Dünya Savaşı yıllarında merkezi devletin kırsal bölge üzerindeki artan etkin denetimi, bu yıllarda jandarma refakatinde köylere giden vergi tahsildarları kırsal bölge insanını fazlasıyla yıldırmış ve öfkelen-dirmiştir. Bunun yanında, tek parti yönetiminin laikliğe vurgu yapan politikaları özellikle de popüler dinin ifade şekillerini bastırmış olması devlet ve uyrukları arasındaki en önemli ideolojik bağ kopardığı için bu öfke daha da artmıştır.

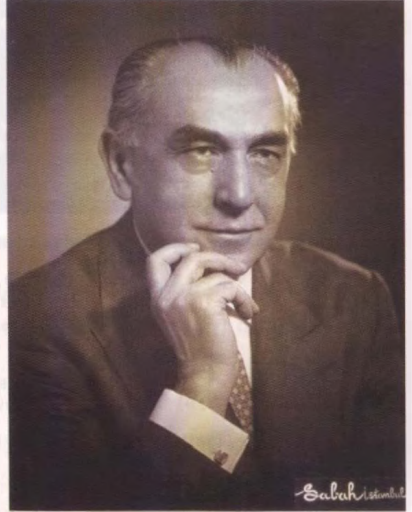
Devletçiliğin tasfiyesini resmen belgeleyen olay Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 yılındaki 7. kurultayıdır. Kurultayda devletçiliğin terki-ne ilişkin sinyaller artık net olarak verilmiş ve yeni bir parti programı kabul edilmiştir. Bundan böyle, devletin yapabileceği müdahalelerin yasal alanı daraltılarak, kamu girişimleri belli bir konuma oturtulmuştur.⁸ Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçilik anlayışının artık izlenecek bir iktisat politikası olmaktan çıktığı, bu programla resmen benimsenmiştir. 1947 kurultayı, Cumhuriyet'in resmi ideolojisini savaş sonrasında hâkim olan yeni havaya uydurmakta gecikmemiştir.⁹

bu konudaki görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Dernek en sonunda tamamen sivil bir inisiyatif göstererek İkinci Türkiye İktisat Kongresi'ni organize etmiştir.

İktisat Kongresi, Ahmet Hamdi Başar'ın da kurucuları arasında yer aldığı İstanbul Tüccar Derneği tara-

Kongrenin düzenlenmesinde önyak olan Ahmet Hamdi Başar.

Görseller için Murat Koralı'tır teşekkür ederiz.

Sabah İstanbul

"Görüyoruz ki hükümet makamları bu kongreye karşı lakayt davranıyorlar. Bir araya gelip iyi temennilerde bulunan bu insanlara karşı adeta surat ediyor. Bize kalırsa bu kongreden yükselecek seslerden hükümet zarar değil, fayda görebilir. Bu kongrede fikir yürüten kimselerin bilgilerinden de tecrübelerinden de memleket istifade etmek mecburiyetindedir."

de küskün halk kitleleri yaratmıştır. Özellikle kentlerde başta gıda maddeleri olmak üzere tüketim maddeleri karneye bağlanmıştır.

Toplam nüfusun yüzde Bo'ini oluşturan ve kırsal bölgede yaşayan küçük çiftçilerin yaşam düzeylerinde tek parti yönetimi yılları boyunca hiçbir ciddi iyileşme olmamıştır. Devletçi politikalarından en çok zarar gören yoksul köylüler olmuştur.⁷ Ne sağlık ve eğitim ne de ulaşım olanakları, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki düzeyi çok fazla aşamamıştır. Üstelik, özel-

Artık devletçilik karşıtlığı, bir ekonomi politikası tercihi olarak Türkiye'nin gündemini oluşturmaya başlamış ve 1948 İktisat Kongresi böyle bir konjunktürde düzenlenmiştir.

1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

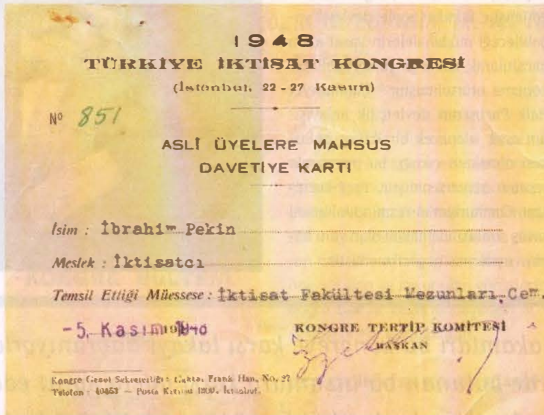
Devletçiliğin resmen tasfiyesine karar verilmesinin ardından İstanbul Tüccar Derneği'nin de önemli bir rolü olmuştur. Dernek, toplantılarında ve yayınladığı *Türkiye İktisat Mecmuası* adlı dergide devletçilik politikalarını sürekli eleştirmiş ve

fından 22 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanmıştır. Devletçilik politikasının tasfiyesinde önemli bir fay hattı oluşturmaya karşın, İkinci Türkiye İktisat Kongresi olarak anılmamıştır. Kongrede, komisyonlar kurularak "devletçilik", "vergi reformu" ve "dış ticaret reformu" konu başlıkları incelenmiştir. Konu başlıklarından ve komisyonlarından anlaşıldığı gibi kongrede ekonomi alanında reform istegi çok net olarak dile getirilmiştir.

Kongre düzenlenmenin ilk adımları, İstanbul Tüccar Derneği Yönetim

Kurulu'nun 29 Haziran 1948 tarihinde aldığı bir kararla, İstanbul Tüccar Derneği, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği temsilcilerinden oluşan bir kongre heyetinin kurulması ile atılmıştır. Daha sonra bu heyete Türk Ekonomi Kurumu da katılmıştır. Ancak kongrenin yasal ve idari sorumluluğu İstanbul Tüccar Derneği'ne ait olup, derneğin sekreteri olan Ahmet Hamdi Başar aynı zamanda kongrenin genel sekreterliğine getirilmiştir.

Kongre 22 Kasım 1948 Pazartesi günü başlamış, 27 Kasım Cumartesi günü ne kadar toplam altı gün sürmüştür. Kongreye 1.100 kişi katılmıştır.

Kongrenin önce Yıldız Sarayı'nda düzenlenmesi planlanmasına karşın, sarayda tadilat olmasından dolayı kongrenin açılış töreninin Taksim Belediye Gazinosu'nda yapılmasına karar verilmiştir. Komisyon toplanları ise, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda, Çagaçoğlu'nda bulunan Etibba Odası'nda ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yapılmıştır.

Hükümet kongreye kayıtsız ve sesiz kalmıştır. CHP, kongreden desteğini çekmiş, hatta engelleme girişimlerinde bile bulunmuştur.¹⁰ Bu tutum, kongreye yüksek kademe hiçbir memurun katılmamasından; Ankara'nın, kamu binalarının kapılarını kongreye son dakika kapatmasından ve valinin basit nedenler

göstererek toplantılara katılmamasından açıkça anlaşılmaktadır.¹¹ Devletin kongreyi onaylamaması basında yer tutmuş ve yoğun bir şekilde eleştiri konusu yapılmıştır. Tasvir gazetesi yazarı Bahadır Dülger vali ve belediye başkanının davete katılmamasını "nezaketsizlik örneği" olarak değerlendirdiği yazısında durumu şöyle eleştirmiştir:

"Valiğe ve Belediye Reisliğine vekâlet eden Haluk Nihad Pepeyi kongrede memleketin iktisadi ve ticari efkârı umumiyesini temsil eden üyeleri istisikal edercesine bir sessizlikle kongreye iştirak etmedi. Bu en basit insanlar arasında bile cari olması gereken bir nezaket kaidesinin icabı idi."¹²

Kongre, basını ikiye bölmüştü. Kongreyi savunanlar olduğu kadar eleştirenler de vardı. Ulus gazetesinde çıkan Peyami Safa imzalı "Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi" başlıklı yazıda; katılımcıların büyük çoğunluğunun tüccar olduğunu, iktisatçıların azınlıkta kaldığına vurgu yapıp "Ticaret kongresi başka şey iktisat kongresi bütünü başka" demiştir.¹⁴

Kongre açılış konuşmasını İstanbul Tüccar Derneği ve Tertip Komitesi başkanı olan İzzet Akosman yapmıştır. Akosman'ın konuşmasında; tartışmaların kongre gündemine bağlı kalması ve siyasetten uzak yapılması vurgusu öne çıkmaktadır.¹⁵

İstanbul Sanayi Birliği Başkanı Dr. Cudi Birtek açılış konuşmasında, devletçilik politikalarını; kaynakların yanlış dağılımının ve ekonomik gelişmesinin gecikmesinin nedeni olarak eleştirmiştir.¹⁶

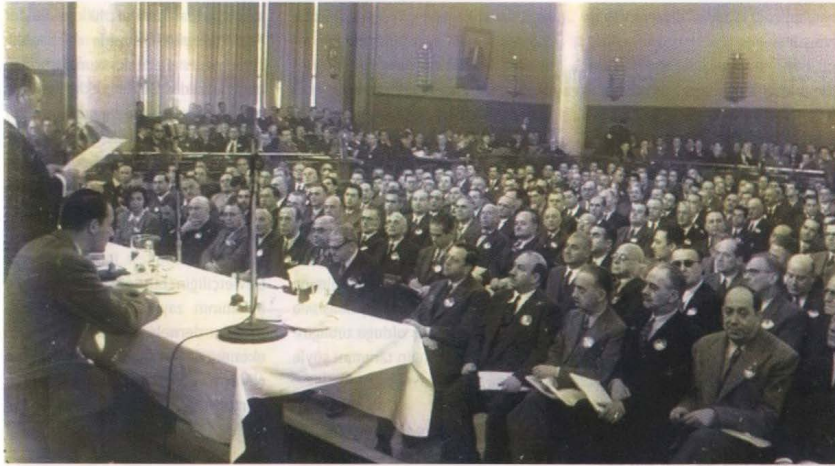
Açılış konuşmaları arasında en sert konuşmayı Ahmet Hamdi Başar yapmıştır. Başar, devletçiliğin artık tasfiye edilmesini "... biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz." diyerek açıkça belirtmiştir.¹⁷

Hürriyet gazetesi ise bu duruma 24 Kasım 1948 tarihli baskısında şöyle yer vermiştir:

"Görüyoruz ki hükümet makamları bu kongreye karşı lakayt davranıyorlar. Bir araya gelip iyi temenniler bulunan bu insanlara karşı adeta surat ediyor. Bize kalırsa bu kongreden seçilecek seslerden hükümet zarar değil, fayda görebilir. Bti kongrede fikir yürüten kimselerin bilgilerinden de tecrübelerinden de memleket istifade etmek mecburiyetindedir. Bugünkü başıboş iktisadi ve mali yürüyüşümüzün iyiye doğru gittiğini kimse iddia edemez. Memleketin faydası için fikir yürüten iyi niyetli ve bilgili insanlardan bize fayda geleceğini düşünerek sözlerine ehemmiyet vermeliyiz."¹⁸

Kongreye çeşitli kesimlerden çok sayıda bildiri sunulmasına karşın, bunların arasında en sistematik olanı, Ahmet Hamdi Başar'ın bildirisiydi. Başar, bu bildirisinde devletçilik politikasını, Batılılaşma ve gelişme ekseninde tarihsel bir bakış açısı ile ele alarak değerlendirmiştir.¹⁹ Kuşkusuz A. H. Başar'ın konuya bu perspektifle bakışında, iktisatçı kimliğinin yanında, yaşadığı dönemin tarihi ve toplumsal gelişmelerine yakından tanıklık etmesinin ve bu gelişmelerin içerisinde doğrudan bulunmasının rolü de çok büyüktür.²⁰ Başar düşüncelerini yazıya dökmüş ve çok sayıda eser vererek, bunları kamuoyuyla paylaşmıştır.²¹

Başar'a göre, artık günümüz koşullarında liberalizm mi, yoksa devletçilik

Kongreden bir görüntü.

mi doğrudur tartışması anlamsızdır. Her toplumda farklı biçimlerde de olsa devletçilik uygulanmaktadır. Başar, devletçilikle ilgili tercihini fertçi ve demokratik bir devletçilikten yana yapmakta ancak bunun da uygulamada güçlükler yarattığını vurgulamaktadır.

Başar, Türkiye'de şimdiye dek uygulanan devletçiliğe tamamen karşı olduğunu belirtmektedir. Başar'a göre Türkiye'nin makineleşmesi ve dolayısıyla sanayileşmesi için devlete ihtiyacı vardır. Devletin yardımı ve müdahalesi olmadan bunun başarılabilmesi mümkün değildir. Devlet, liberal bir deyişle fertçi kapitalizmin kurulmasında olduğu kadar fertçi sosyalizmin kurulmasında da rol oynayacaktır. Devlet hangisi için olursa olsun, başlangıç aşamasındaki rolünü tanımladıktan sonra kenara çekilmesi ve görevi bireylere ve onlar tarafından kurulan serbest kuruluşlara bırakmalıdır. Oysa, Türkiye'de bu süreç böyle işlememiş; devlet geçici olarak üstlenmesi gereken rolü süreklilik taşıyan bir rejime dönüştürmüştür.

Başar'a göre Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden yasağcı ve kapı kulu memur devleti anlayışı ekonomik gelişmenin önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Vatandaş kendisiyle rekabet halinde gören, ona hep kuşkuyla bakan, kuralları ve

Açılış konuşmaları arasında en sert konuşmayı Ahmet Hamdi Başar yapmıştır. Başar, devletçiliğin artık tasfiye yönündeki tutumunu "... biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin bir ölçüde tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hâkim olmasını istiyoruz." diyerek açıkça belirtmiştir.

kanunları da bu kuşku üzerine oturan böyle bir devletin başarılı olamayacağını savunur. Başar buradan hareketle de, "... Devlet kapitalizmi, kanaatime göre bir rejim olarak hiçbir yerde devam edemez."²¹ diyerek konunun önemine işaret eder.

Devlet kapitalizmini sürekli bir rejim olarak dikkate alan görüşlere, dün olduğu gibi bugün de şiddetle karşı çıktığını belirten Başar, ekonomik yaşamda yeni bir yapılanmanın gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğuna dikkati çeker.

"... Bence bugünkü devletçilik mutlak bir istihale geçirmek zorundadır. Bu istihale nasıl ve hangi istikamette olacaktır. Bu, üzerinde münakaşa etmemiz icap eden çok mühim bir mevzudur. ... Kimimiz çok daha ferdiyetçi düşüyoruz ve bu bakımdan yapılacak istihalelerin devlet elinde ki

işletmeleri tamamen fertlere ve ferdi teşebbüslere devretmek ve bundan sonraki işleri münhasıran fertlere açık bırakmak yolunda olmasını isteriz. Fakat hepimizin de bugünkü devlet kapitalizminin tasfiyesini istemekte ittifak edeceğimize şüphe ediyorum."²²

Ancak, Başar burada önemli bir sorunun varlığına da dikkat çeker. Yeni yapılanma sürecinde oluşturulacak yeni devletçilik modelini kim belirleyecektir. Başar bu soruyu;

"...bugüne kadar uygulanan devletçiliğin biçimini ve niteliğini belirleyen bizzat devlet otoritesi ve bu otoriteye mutlak şekilde hakim olan inkılapçı şeflerdir. Artık çok partili bir döneme geçilmiştir. Dolayısıyla şimdi bu görev Millet Meclisi'ne aittir. Milli irade ne şekilde olursa, buna göre bir devletçilik modelinin

uygulanması tabiidir" diyerek cevaplamıştır.

Bununla birlikte Başar, uygulanacak devletçilik modelinin bu şekilde belirlenmesine karşı çıkmaktadır. Sınıf çelişkileri yaşanmayan liberal ülkeler için ideal bir yönetim biçimi olan parlamentarizmin, Türkiye'de söz

istiksarsızlık gelir.... bugün iktisadi hayatla siyasi hayat birbirine her zamankinden daha fazla bağlı olduğundan, siyasi hayatın normal bir vasfı olan kararsızlığı iktisadi sahaya aktırmeyecek yeni bir cihaza ihtiyaç zarureti kendini göstermiştir."

Ahmet Hamdi Başar'ın ardından ikinci teliği İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi öğretim üyesi Feridun Ergin sunmuştur. Başar'ın teliğinde kıyasla daha teorik bir yaklaşımla liberalizmi anlatmış olduğu teliğinde Ergin, devletçiliğin tanımını şöyle yapmıştır:²⁴

"Muhtelif iktisat ve felsefe nazariyelerinin ferdî hakları ve hususî serbestisini inkâr eden fikirlerini bir araya toplamak suretiyle vücuda getirilmiş bir sentezdir."

Devletçilik konusunun; Hegel, Saint-Simon, K. Marx, Comte gibi felsefecilerin yaklaşımlarından kaynaklandığını ileri sürmekte ve Marksistlerin bir kısmının devletçilerle ortak bir tarafta durduklarından dolayı devletçiliğin "kapitalizm ve serbest iktisat nizamı"na karşı olduğu sonucuna varmıştır.²⁵

komisyonda "Devletçilik ve Devlet Müdahaleciliği" altında bir teliğ sunmuştur. Dernek, kuruluşundan bugüne kadar devletçilikle ilgili çalışmalar hep gündeminde tuttuğunu belirtmiştir. Başar'ın teliğinde vurgulanmış olan "devlet kapitalizmi" konusu bu teliğde de vardır ve dernek buna karşı olduğunu açıkça belirtmekten kaçınmamıştır.

Devletçiliğin bütünüyle reddedilme imkânının zayıf olduğunun farkında olan dernek teliğinde, devletin ekonomide sahip olması gereken rolün sınırlarının, prensiplerinin ve bunların uygulama şeklinin belirlenmesini söylemektedir

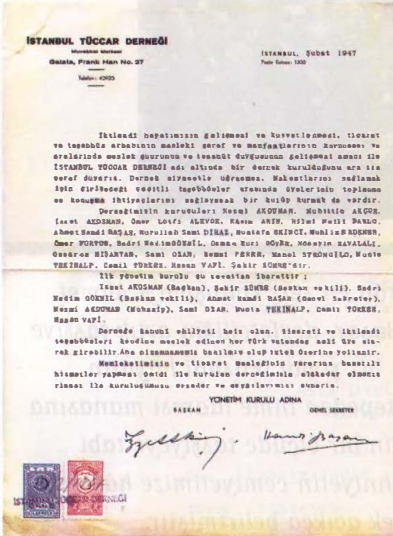
İstanbul Tüccar Derneği'nin teliği önemlidir. Çünkü bu teliğ derneğin, devletçilik konusunda yoğun çalışmalar yaptığını ve bu çalışmalar sonucunda bir dizi öneri ve prensipin oluştuğunun anlaşılmasını sağlar; kongrenin tamamıyla devletçilik politikalarının tasfiyesi amacıyla dernek tarafından organize edildiğini bir kanıtı olmuştur.

KONGRE DEVLETÇİLİK KOMİSYONU RAPORU

Çalışmalar bir hafta sürmüş; 27 Kasım 1948 günü bitmiştir. Devletçilik komisyonu sunulan tüm teliğlerin ardından ortak bir rapor hazırlamıştır. Devletçilikle ilgili olarak hazırlanmış raporun ana hatları şu maddelerden oluşmaktadır:²⁶

- Devletin iktisadi hayat içindeki rolü; özel teşebbüsü esas tutan ve millî ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.

- Cumhuriyet rejimi ile beraber devlet, millî iktisat tarihimizin kuruluş devresinde kurucu ve geliştirici görevini ifa etmiştir. Artık devlet işletmecilik dışında kalan alanlara hasredilmelidir. Bunlar dışındaki kalan hizmetleri; özellikle zirai, ticari ve sinai işlerden yavaş yavaş elini çekmeli ve bilhassa hiçbir suretle piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de murakip durumunda bulunmamalıdır.

Başar'a göre, artık günümüz koşullarında liberalizm mi, yoksa devletçilik mi doğrudur tartışması anlamsızdır. Her toplumda farklı biçimlerde de olsa devletçilik uygulanmaktadır. Önemli olan bu politikanın fertçi bir devletçiliğe mi, yoksa devletçi bir sosyalizme mi dayandığıdır.

konusu sorunu çözümlemeye yetersiz kalacağından hareketle, yeni bir önermede bulunmaktadır.²⁷

"...demokratik örgüsü henüz tamamlanmış ve mevcutları da kuvvetlenmemiş olan ve hakiki parlamento tecrübesine henüz başlayan bizim gibi memleketlerde, memleketin iktisadi bünyesini doğrudan doğruya siyasi bünyeye ve onun vereceği kararları bağlamakta büyük tehlikeler vardır. Bu tehlikelerin başında

Kongredeki devletçilikle ilgili diğer teliğler; devletçilikten, devletçilik uygulamalarının olumu-olumsuz yönlerinden ve nasıl olması gerektiğine odaklanmıştır. Teliğlerin ortak yönleri arasında; devletin özel sektöre ait işlerde olmaması gerektiği ve özel sektörü destekleyici yönde tedbirlerin alınması vardır.

Kongrenin yasal ve idari sorumluluğunu üstlenmiş olan İstanbul Tüccar Derneği de devletçiliğin tartışıldığı

• Demiryolları, limanlar (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere), PTT, radyo, enerji işletmeleri, ormanlar, müstahsil mahsulünün kıymetini koruyacak kurumlar, posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kurumları (işletmesi muhtar idarelere bırakılmak üzere), eğitim, hususi sermayenin gidemeyeceği ve ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olan bölgelerde girişilecek sinai teşebbüsler; devlet elinde kalmalıdır.

• Yabancı sermayenin anormal imtiyazlar verilmemek şartı ile Türk ekonomisine katılmasını ve bu maksatla gereken tedbir ve kararların alınması gerekli görülmüştür.

• Ekonomi enstitüsü kurulmalıdır. Bu enstitü, akademisyenlerden, iş hayatında başarılar elde etmiş kişilerden oluşmalıdır. Hükümet bu enstitüye karışmamalı; çalışma ve kararlarında hükümet müdahaleleri olmamalıdır. Hükümetin rol ve görev alması ge-

reken konular bu enstitü tarafından tetkik edilmelidir.

Kongrede devletçilikle ilgili hazırlanan rapor, delegelerin devletçi politikalara yönelik düşüncelerini dörtlü ana noktada toplamıştır:¹⁷

• Devletin özel teşebbüse yeterince güven duymadığı

• Devlet işletmelerinin yayılcı olduğu ve bu yayılcı politikanın özel sektörü olumsuz etkilediği

• Yabancı sermayenin hoş karşılanması gerekliliği

• Ulusal ekonomin bilimsel olarak incelenmesi gerekliliği

Kongre devletçilik politikalarının tasfiye süreci içinde önemli bir rol edinmiş olsa da, iktisat kongreleri arasında sayılmamış ve ikinci iktisat kongresi olarak değerlendirilmemiş-

tir. Kongrenin ikinci iktisat kongresi olarak değerlendirilmemesinin ardından resmi kurumların desteğini almadan düzenlenmiş olması ve Birinci İktisat Kongresi'ne benzer özellikler taşıması (dar bir çevrenin katılımının olması, iş çevrelerinin sadece girişimcileri ve onların kurdukları dernek, birliklerin olması, işçilerin ve köylülerin temsilcilerinin olmaması) vardır. Ancak bu anlamda benzer özellikler taşıyamasına karşın, kongrenin, özellikle devletçilik politikalarının tasfiyesinde önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında kongre, gerek kabul ettiği ve desteklediği görüşler anlamında gerekse Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir dönem olan çok partili hayata geçişte ve Demokrat Parti'nin görüşlerine yakın durması anlamında önem taşımaktadır. Çünkü, kongre bir anlamda "devletçilik" adı altında tek parti döneminin tüm uygulamalarına karşı sert bir mücadelenin alanı olmuştur.¹⁸

DİPNOTLAR

1. Bu konuda bkz: A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir. Haberler, Belgeler-Yorumlar*, A.Ü. S.B.F. Yayını, 1968; Murat Koraltürk, "İzmir İktisat Kongresi: Milli İktisat, Ekonominin Türkleştirilmesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:82, (Şubat, 2009), s.36-40.
2. Zafar Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", *İktisat Dergisi*, (Haziran-Temmuz, 1982), s.37.
3. Çok partili siyasal yaşama geçmesiyle ilgili olarak bkz: Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multiparty System*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1959; Feriç Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975*, Boulder, Colo: Westview Press, 1976; Cem Eroğlu, "Çok Partili Düzeyin Kuruluşu: 1945-71", İçinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Deri Irwin Schick ve Feriç Ahmet Tokmak, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s.142-158; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
4. Emin Torkan, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s.40.
5. Korkut Boratav, s.271.
6. Bilsay Kuruc, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, (Söyley: Demek ve Yazılar), Ankara, A.Ü.S.B.F. Maliye Enstitüsü, 1961, s.95.
7. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sanjılar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.58.
8. Ahmet Insel, *Düzen ve Kalkınma Krizinde Türkiye: Kalkınma Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 1996, s.190.
9. Kenan Morton ve Cemil Çakmaklı, *Gemşetin Geleceği Kalkınma Arzı*(İstanbul, İstanbul, Altın Kıtalar, 1987, s.7.
10. Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", s.42.
11. Faruk Birek, "Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950: Yarı-periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanımında Bellirli Yol", İçinde, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevvin Coşar, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s.163.
12. Bahadır Dülger, *İktisat Kongresi ve CİP*, s.336.. hangi gazete? 23 Kasım 1948
13. Hürriyet, İktisat Kongresi, 24 Kasım 1948, (Ökütas: s.34)
14. Peyami Safa, "Ticaret Derneği ve İktisat Kongresi", *Ulus Gazetesi*, 25 Kasım 1948, s.39
15. İzzet Aksoğan, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 Türkiye İktisat Kongresi, 2. Baskı, Yayın No:93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s.3.
16. Cudi Birek, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 Türkiye İktisat Kongresi, 2. Baskı, Yayın No:93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s.8.
17. Ahmet Hamdi Başar, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 Türkiye İktisat Kongresi, 2. Baskı, Yayın No:93, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s.5.
18. Mehmet Türkay, "1948 İktisat Kongresi: Yanlış Bir Tartışma: Devletçilik-Liberalizm", M.D. I.B.F. Dergisi, Yıl 1994, Cilt: X, Sayı: 1-2, s.152.
19. Ahmet Hamdi Başar'ın yaşamöyküsü için bkz: Murat Koraltürk, "Ahmet Hamdi Başar Kimdir?", İçinde, Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi, Yayıncı Hatıraları: Murat Koraltürk İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
20. Başar'ın İktisat Kongresi'nde sunduğu bildinde elde getirdiği düşüncelerinin şekillendiği çalışmalar için bkz: *İktisadi Devletçilik*, Cilt 1, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat/Türk Anonim Şirketi, 1931, *İktisadi Devletçilik*, Cilt 2, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat/Türk Anonim Şirketi, 1936, *Değişen Dönüş*, İstanbul, Kenan Başimevi, 1945, *Anatürk'le Üç Aş ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.
21. Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.49.
22. Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.49.
23. Başar, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", s.50.
24. Feriçun Ergün, "Devletçilik", İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 İktisat Kongresi, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:93, 1997, s.56.
25. Mehmet Türkay, "1948 İktisat Kongresi: Yanlış Bir Tartışma: Devletçilik-Liberalizm", M.D. I.B.F. Dergisi, Yıl 1994, Cilt: X, Sayı: 1-2, s.161.
26. Devletçilikle ilgili sunulan diğer tebliğler hakkında daha fazla bilgi için bkz: Muhlis Efe, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", Hazım Ali Kuyucu, "İktisadi Ticaret ve Ümmiyetle İktisadi Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleleri Nasıl Oldu?", Mustafa Eimai, "Devletçilik Meselesi", Çihat İren, "Devletçilik", Tahir Atansu, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", Şevki Göklevant, "Devletçilik ve Devlet Sanayi", Tekin Alp, "İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Ümdeleleri", Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de İktisadi Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistem ve Zihniyeti", Seref Nuri İlken, "Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormançılık Politikamızın Ana Davları", Kemal Tosun, "Türkiye'de Devletin İktisadi Müdahalesine Dair: Tahsin Demiryaz, "Devletçilik ve Devlet Müdahaleleri", Ahmet Ziya Haznedar, "Devletçilik ve Mali Mevzuatımız", İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 İktisat Kongresi, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:93, 1997.
26. 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararı, İçinde, Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 İktisat Kongresi, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:93, 1997, s.297-298.
27. Robert W. Kerwin, "Türkiye'de Devletçilik 1933-50", İçinde, *Türkiye'de Devletçilik*, Derleyen: Nevvin Coşar, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s.107-108.
28. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.133.

DEVLET DESTEKLİ KÜRTÇE EĞİTİM

KÜRD MEŞRUTİYET MEKTEBİ

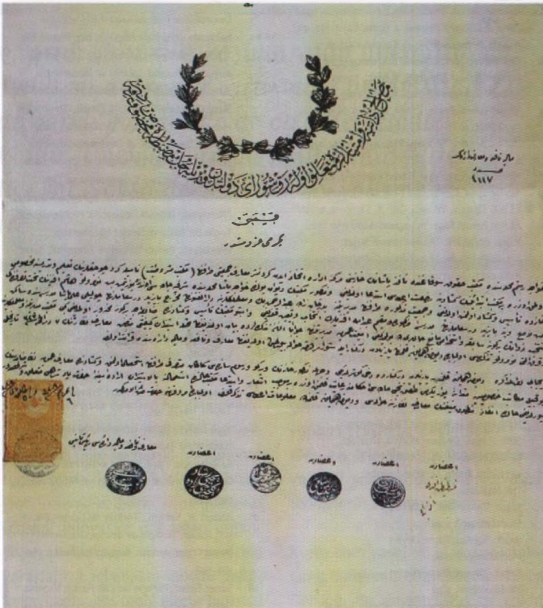
BAHATTİN DEMİR

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürtler arasında okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak için "Kürt Neşr-i Maariş Cemiyeti"ni kurmuştur. Bu cemiyetin amacı başta İstanbul olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu yerlere okullar açmaktır. Cemiyet ilk ve son okulunu İstanbul'da "Kürd Meşrutiyet Mektebi" adıyla açmıştır. Okulla ilgili bir başka husus da Osmanlı döneminde ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nden günümüze kadar Kürt ismini taşıyan ve devletten para yardımı alan ilk ve son okul olmasıdır.

II. Abdülhamid'in baskıcı rejiminden kaçıp Avrupa'ya yerleşmiş olan Jön Türkler Batı'nın toplumsal ve siyasal fikirleriyle içi dışı olmuşlardır. Özellikle Fransız Devrimi'nden miras kalan eşitlikçi, özgürlükçü fikirler-

den etkilenmişlerdir. Batı kurumlarına derin bir hayranlık, Abdülhamid rejimine ise öfke duymuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk olarak *İttihâd-ı Osmani* adıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde 1889

yılında kurulmuştur.¹ Kürtler, kuruluştan itibaren cemiyette önemli roller üstlenmişlerdir. Cemiyetin beş kurucu üyesinden ikisi Kürt'tür. Bunlardan Dr. Abdullah Cevdet, gerek Jön Türk hareketi içerisindeki fikri faaliyetleri, gerekse II. Meşrutiyet sonrası ve hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki farklı düşünce ve görüşleriyle aslında tipik bir Jön Türk aydınıydı. Dr. İshak Sükûti de yaşamının sonuna kadar istibdat karşısı mücadelesine devam etmiş fakat erken ölümü sebebiyle meşrutî ihtilalin gerçekleştiğini görmemiştir. Cemiyetin Abdülhamid için hazırladığı suikast programının öğrenilmesinden sonra Sükûti Rodos'a, Cevdet Trabıusgar'p'a sürülür. Vakitsiz plana adı karışan başka bir Kürt, Nehrili Şeyh Abdülkadir de Mekke'ye sürülür.² Cemiyet üyeleri bundan sonra çalışmalarına ülke dışında devam etmişlerdir. Cemiyetin yayın organı olan *Osmanlı gazetesi* 1 Aralık 1897 yılında Cenevre'de Dr. İshak Sükûti ile Dr. Abdullah Cevdet'in de içinde bulunduğu bir grup aydın tarafından çıkarılmaya başlanmıştır.³

Kürd Meşrutiyet Mektebi'nin açılmasına engel olmadığını gösteren, gereken izinlerle birlikte okulda görev yapacak müdür ve öğretmen isimlerinin yer aldığı belge

Türk Teavün ve Terakki Gazetesi
Belge FON KOD:1.MF
DOSYA NO:15.İRADE
NO:1328/M-1 1328 M.12

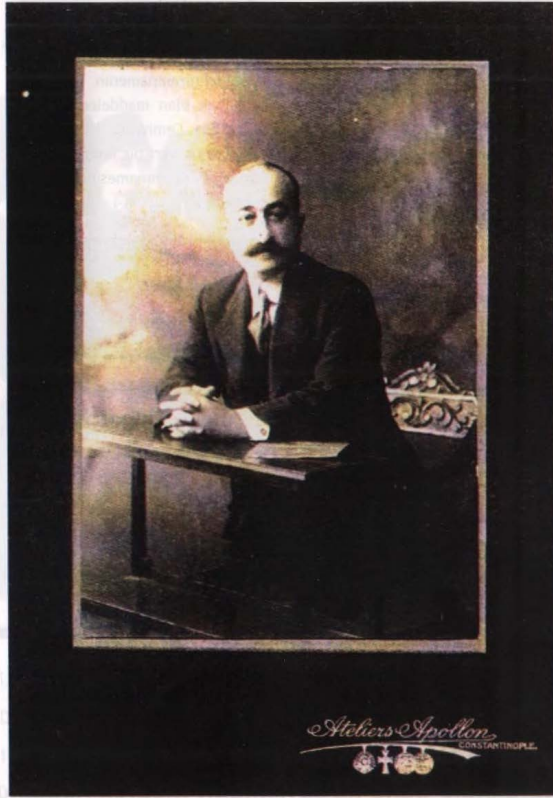
22 Nisan 1898'de, Mikdat Mithat Be-dirhan tarafından Kahire'de, *Kürdis-*

tan gazetesinin ilk sayısının yayımlanmasıyla Kürt tarihinde gazetecilik doğmuş oldu. Bu gazetenin çıkışı, Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlanması için çok önemli bir gelişmedir.⁴ *Kürdistan*, daha ilk sayısından itibaren Abdülhamid rejimi tarafından yasaklanmış yayınlar listesinde yer almıştır.⁵ Sultanın baskıları ve Mısır yönetiminin çıkardığı güçlükler nedeniyle gazete burada sadece beş sayı çıkabilmiştir. *Kürdistan* gazetesi tarihindeki ikinci dönem Londra'dır. Londra'da *Kürdistan*'ın yayınına devam ettiren ve Mikdat Mithat Bedirhan ile aynı aileden olan Abdurrahman Bedirhan'ın Avrupa'daki Jön Türklerle yakın temasları olduğu ve Jön Türk hareketinin önemli bir Kürtçü kanadını temsil ettiği bilinmektedir.⁶ *Kürdistan* gazetesi, İttihad ve Terakki'nin yayın organlarından olan *Osmanlı* ile birlikte aynı amaç uğrunda yayınlarda bulunmuştur. Aynı zamanda her iki gazetenin birbirleriyle yardımlaşma ve diyalog içerisinde bulunduğu bilinmektedir. *Osmanlı* gazetesinin ilan bölümlerinde *Kürdistan*'ın yeni sayılarının çıkışına dair haberler bulunmaktadır:

"Bedirhan Pâşâzâdelardan Abdurrahman Bey birâderinin Mısırdâ te'sis ile neşrine başladığı "Kürdistan" gazetesine devâm itmek üzere şehrimize gelmiş ve matbaamızda tab' idüp altıncı ve yedinci nüshâlarını neşr itmışdir. Mesleği Kürd karındâşlarımızı tahsil-i ulûme teşvik ve terğibdir tebrik ve tarik-i hakda devâm ile muvaffak bil-hayr olmasını arzû ideriz."⁷

Abdurrahman Bedirhan'ın *Kürdistan* gazetesini çıkartırken birçok soruyla karşılaştığını yine *Osmanlı* gazetesinin ilan bölümlerinde görmek mümkündür:

"Bedirhan Pâşâzâde "Kürdistan" gazetesi muharriri Abdurrahman Bey birâderimiz bu hafta yine gazetesini neşre muvaffak olmağışdır. Evvelce dahi ilân olunduğu gibi hurûfatımızın bir kısmı Londraya nakil olunduğundan ve buradaki hurûf ise düst sahife olarak ancak "Osmanlı"nın neşrine kafi bir miktarda bulunduğundan (*Kürdistan*) karilerine Osmanlının

Abdurrahman Bedirhan.

Londraya nakline kadar sabr eylemleri lüzumunu ilân eyler."⁸

Jön Türklerin 1902'de Paris'te yapılan kongresine Kürt delegesi olarak Abdurrahman Bedirhan ile Hikmet Baban katılmışlardır.⁹ *Kürdistan* gazetesinin 31. sayısında, Jön Türk kongresine ilişkin olarak biri Kürtçe, diğeri Türkçe olmak üzere iki yazı yayımlanmıştır. Abdurrahman Bedirhan'ın, İttihad ve Terakki'nin etkin ve aktif bir üyesi olarak bizzat kongrede hazır bulunması ve kongreye ilişkin olarak *Kürdistan* gazetesinde yayımlanan iki yazı, dönemin aydınlatılması açısından önemli birer belge niteliğindedir. Makalelerde yazar ismi olmamasına rağmen makaleler büyük olasılıkla Abdurrahman Bedirhan tarafından yazılmıştır.¹⁰

20. yüzyıl başında imparatorluk sınırları içindeki uluslardan ve ulu-

sal azınlıklardan bazılarının ulusal bağımsızlık veya ulusal hakları için verdikleri mücadele, 19. yüzyılda başlamış, bazı yerlerde halen devam ediyordu. Özellikle Balkanlar'da ve Ermeniler arasında gelişen bu ulusal nitelikli hareketler, hem Türk milliyetçiliğinin gelişmesini etkilemiş hem de nispeten geç de olsa Kürtlerde de ulusal uyanışın ilk nüvelerinin oluşmasında etkili olmuştur. Hem Şeyh Ubeydullahzade, Bedirhanzade ve Babanzade gibi eski isyancı Kürt ailelerinin çocuklarının hem de özellikle İstanbul'da eğitim gören diğer Kürt gençlerinin ve Kürt kökenli aydınların Kürt ulusal uyanışında önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Söz konusu kişiler II. Meşrutîyet'in ilan edilmesine dek genellikle İttihad ve Terakki çevresiyle birlikte ya da bu örgütün içinde yer alarak II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele etmişlerdir.

Abdullah
Cevdet.

1908 yılında "Hürriyet, Müsavat ve Uhuvvet" sloganlarıyla ilan edilen Meşrutiyetin sağladığı geçici özgürlük ortamında birçok cemiyet/dernek kurulmuştur. Türkler ve Arapların yanı sıra Kürtler de yoğun bir şekilde kendi topluluklarının çıkarlarını geliştirmeyi amaçlayan dernekler kurmuşlardır. "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" (KTTC) de bu dönemin oluşumlarından bir tanesidir. Cemiyetin kurucuları, daha önce Osmanlı'ya karşı isyan etmiş ünlü Kürt ailelerin çocukları ile İstanbul'da bulunan Kürt aydınlarıdır.¹¹

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti", Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında 19 Eylül 1324 (1908)'de Vezneciler'de açılmıştır.¹² Cemiyet, farklı politik görüşleri birleştiren çok sayıda üyeye sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün halklarının birliği ve 1876 anayasasını ilan eden Jön Türk devriminin genel şiar-

KÜRTÇE EĞİTİM

Konumuz daha çok maarif olduğundan biz nizamnamenin bu konuyla alakalı olan maddeleri üzerinde duracağız. Cemiyetin Kürt dili ve edebiyatına ayrı bir önem verdiğini cemiyetin nizamnamesinde görmek mümkündür. Heyet-i Idare'de yer

kadar yapılan araştırmalara göre bu gazetenin sayılarında günümüze yalnızca dokuzu ulaşmıştır.¹³ Yukarıda cemiyetin Kürt dili, Kürt edebiyatı ve eğitim konusunda çok hassas olduğu görülmüştü. Cemiyet, bu hassasiyeti kendi yayın organında da göstermiştir. Gazetenin üzerinde durup işlediği konuların başında maarif meselesi gelmiştir. Gazetenin hemen her sayısında bu konuyla ilgili yazılar ile ilanlara yer verilmiştir.¹⁴ Gazetenin ilan bölümlerinde İstanbul dışındaki yerlerde Kürt dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmaları takip ettiği, desteklediği ve bu gibi çalışmaları kitap haline getirmek istediği anlaşıyor. "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi"nin, 17 Zilhicce 1326, Cum'airtesi, 27 Kanûn-ı evvel 1324, No: 6, s. 50'de açık sütunlardaki ilan bunu ispatlıyor:

"Diyarbakir'de Pirinççizade Feyzi Beyefendi'ye: Mektubunuzu aldık. Kürdlerin gelecekteki mutluluğuna,

22 Nisan 1898'de, Mikdat Mithat Bedirhan tarafından Kahire'de, Kürdistan gazetesinin ilk sayısının yayımlanmasıyla Kürt tarihinde gazetecilik doğmuş oldu. Bu gazetenin çıkışı, Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlanması için çok önemli bir gelişmedir. Kürdistan, daha ilk sayısından itibaren Abdülhamid rejimi tarafından yasaklanmış yayınlar listesinde yer almıştır.

larını takip eden dernek, kendi programını da oluşturmuştur.¹⁵ Cemiyetin kuruluş maksadı hazırlanan nizamnamenin birinci maddesinde açıklanmıştır. Buna göre cemiyetin gayeleri;

- Kanun-i Esasî'nin nimetlerini Kürtlere anlatmak
- "Osmanlılık" kimliğini, Meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek
- Ermeni, Nasturi ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenlemek
- Aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak
- Maarif, sanayi, ticaret ve ziraati teşvik etmek şeklinde olmuştur.¹⁶

almak için Türkçe ve Kürtçe okuyup yazabilmek, Kürtçeyi bilmediği takdirde geçerli bir yabancı dili bilmek gereklidir. Bunun yanında, Kürtçe ilköğrenimini kolaylaştırmak için Kürtçe dilbilgisi ve mükemmel bir sözlük hazırlamak, eğitim bakanlığı nezdinde teşebbüste bulunarak gereken yerlerde ilkokul, ortaokul ve liseler açtırmaya çalışmak, bakanlığın okul açamayacağı yerlerde bu eksikliği gidermeye çalışmak da cemiyetin amaçları arasındadır.¹⁵

Cemiyet, çalışmalarını daha geniş kitlelere yaymak için İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe haftalık bir gazete nesretmeye karar vermiştir.¹⁶ Cemiyetin yayın organı "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" 9 Kasım 1908'de yayın hayatına başlamıştır. Şu ana

aralarında kültür ve bilginin yayılmasına yönelik yurtseverce cıddî arzu ve çalışmaları takdir değer. En mükemmel Kürd ulularından ve erdemlilerinden Aktepeli Abdurrahman Efendi'nin¹⁹ Kürd diliyle bir tarih yazmakta olduğuna ve saygıdeğer edebiyatçı Ziya Efendi'nin²⁰ de, 10 yıllık araştırmalarının ürünü olmak üzere müsvedesini hazırladığı Kürdçe atasözleri ile dilbilgisini ve bir Kürdçe sözlüğü yakında yayınlacağına ve yöreli erdem sahiplerinden Hanlı Salih Bey'in de bu konuda sarf edilen çalışmalar hakkındaki müjdelemenize cidden teşekkür edilir ve bu yüce himmetler özellikle kutlanır. Mamûretülazîz (Elazığ) Askeri Ortaokulu Osmanlıca Kuralları Öğretmeni Ömer Avni Efendi: Telgrafınız alındı. 'Kavaid-i Lisan-ı Kürdi ve

Bedirhan ailesinin erkekleri bir arada (ayaktakilerden soldan üçüncü Mikdat Midhat Bedirhan).

Edebî Tatbikat Nümunesi" adındaki eserleriniz henüz gelmedi. Himmetinize teşekkür ve gazetemizdeki tefrika, sonra da kitap biçiminde basılmak üzere hemen göndermenizi diler ve bekleriz".

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin İstanbul'daki merkezinin resmen ne zaman kapatıldığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük bir olasılıkla 31 Mart olayından (1909) sonra kapatılmıştır. İttihad ve Terakki'nin konumunu güçlendirip Osmanlılıktan, Türkçülüğe doğru kayan politikalarından KTTC de nasibini almıştır. Bu tarihten sonra cemiyetin sadece belli eğitim alanlarında çalışmalarını sürdürdüğü görülmüştür. Yukarıda cemiyetin eğitime ne kadar önem verdiğini vurgulamıştık. Cemiyet, eğitim sorununu bir nebeze olsun gidermek amacıyla belli çalışmalar yapılmasını, programların hazırlanmasını, Kürt dili ve edebiyatı üzerine kitaplar çıkarma isteğini, Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okulların açılması gerektiğini dile getirmiştir. Cemiyet mensuplarının en büyük amaçlarından biri, Kürt nüfusu arasında okuma-yazmayı yaygınlaştırmak ve

Kürtçe kitaplar basmaktır. Bunun için "Kürd Neşr-i Maarif Derneği" kurulmuştur. Bu derneğin kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Tarık Zafer Tunaya, 1919 olduğunu belirtir de bu yanlış bir tarihtir. 1910 yılının gazete ilanlarında bu derneğin çalışmalarından bahsedildiğini görmekteyiz.²¹ Cemiyetin idare merkezinin adresi ise Hoca Rüstem Mahallesi Hukuk Mektebi Sokağı Nafiz Paşa hanesidir.²² Burada yapılan çalışmalar Maarif Nezareti ile işbirliği içinde yürütülüyordu. "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" Talimnamesi'ndeki maddelerinden yola çıkarak cemiyetin temel amacının eğitim, maariften mahrum bırakılmış olan Kürtleri eğitmek ve onlara sanat öğretmek, şimdilik İstanbul'da Kürt çocuklarına bir ilkökul tesis etmek, durum el verdikçe Kürt bölgelerinde okullar tesis etmek olduğu sonucuna varılabilir. Cemiyetin kurucuları arasında Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Bediüzzaman Said Efendi, Mutkili Halil Hayali Efendi, Kürdizade Ahmed Ramiz de vardır.²³ Dönemin önemli aydınlarının, dil ve din âlimlerinin bir araya gelmesi ve böyle bir müesseseye etrafında toplanmaları dikkat çekicidir.

"Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" mensupları Kürt çocuklarının eğitime mahsus olmak üzere "Mekteb-i Meşrutiyet"²⁴ adıyla İstanbul'da Kürtlerin sahip olduğu ilk mektebi açmışlardır. O dönemin Dahiliye Nezareti'nin okul hakkındaki karar ve kanaati şudur:

"Divanyolu Hoca Paşa Mahallesi'nde Şerefiyye Caddesinde yüz yetmiş beş numaralı Haşim Efendinin sahip olduğu handa açmışlardır. Hanın okul olarak kullanılması için Maarif ve Maliye Nezaretlerinden gereken bütün izinlerin alındığı ve bu okulda görev alacak müdür ve öğretmenlerinin herhangi bir kötü hallerinin olmadığı belirtilmiştir."²⁵

Okul isminin "Meşrutiyet" olarak seçilip konması Osmanlı'da bulunan diğer unsurlar gibi Kürtlerin de Meşrutiyet'in getirdiği bu özgürlük havasından etkilendiğini göstermektedir. Kürt aydınları kendi halkları için siyasi ve kültürel çalışma ortamının doğmasıyla büyük bir umuda kapılmıştır. Tanin gazetesinde "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" başlığıyla yer alan ilanda şöyle denilmektedir:

رؤسما نکتہ	۴ . . .
چونکہ یہاں تک	۴ . . .
نکلتا نہ ہو	۱ . ۰ . .
عراق کی حکومت	۱ ۹ . .
صاحبزادہ رفیع	۱ ۹ . .
انہوں صاحبزادہ رفیع	۱ ۹ . .
قدیم دیریا ہو	۱ ۹ . .
بکھلائے ہوئے ہو	۲
سیدین مرنگو	۲ ۶ ۶ ۰
نکھوہ بڑیا ہو	۱ ۹ . .
اسانولہ آنا ہو	۲ ۶ ۶ ۰
ماتو کوہ روہ نہ ہو	۲ ۶ ۶ ۰
کد رسد ہو	۱ ۹ . .
لایع مائہ دہر سو ہو	۹ ۰ .
رسد ہو	۱ ۹ . .
میں غافل نہ ہو	۱ ۰
	۶ ۶ ۶ ۰

basını okulun açılmasına büyük ilgi göstermiştir.²⁷ Okulla ilgili ilginç bir belge de, 1911'de kısa bir süre eğitim bakanlığı yapmış olan Süleymaniye Kürtlerinden İsmail Hakkı Baban'ın²⁸ notları arasında bulunmuştur. El yazısıyla yazılmış bu belgede, söz konusu okulun adı "Kürt Meşrutiyet Mektebi" olarak geçer. Adı geçen belgede "nakden ikramiye

dağıtılacaktır. Biletlerin onurlu kişilere ve aşiret Kürtlerine verilmesi istenmiştir.²⁹

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti nizamnamesinde imkân buldukça Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okulların açılması gerektiğini vurgulamıştır. Elimizdeki belgelerden Tercan (Erzincan)'ın Eylaledi? (علا لیدی) köyünden Hasan Efendi namında bir şahsın Tercan'da cemiyetin ve okulun bir şubesi açmak niyetiyle İstanbul'a gelerek cemiyete üye olduktan sonra açmak istediği cemiyet ve okul için hükümetin kurumlarına başvuruda bulunduğu görülmektedir. Tercan şubesinin açılmasına dair elimizde maalesef daha fazla belge bulunmamaktadır.³¹

"Mekteb-i Meşrutiyet" in açılmasına herhangi bir engel çıkmamıştır. Devletin gereken bütün kurullarından izin alınmıştır. Bu belgelerden önce okulun müdürü ve ders veren hocaları hakkında kaynaklarda farklı

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin İstanbul'daki merkezinin resmen ne zaman kapatıldığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük bir olasılıkla 31 Mart olayından (1909) sonra kapatılmıştır. İttihad ve Terakki'nin konumunu güçlendirip Osmanlılıktan, Türkçülüğe doğru kayan politikalarından KTC de nasibini almıştır.

Osmanlı Maarif Bakanlığı'nın Kürd Meşrutiyet Mektebi ve diğer bazı okullara parasal yardımında bulunduğunu gösteren belge.

Türk Teavün ve Terakki Gazetesi
Belge FON KOD: IMF
DOSTA NO: 15
RADE NO: 1318/M-1-1318.H.12

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi.

"Sultan Mahmud Türbesi karşısında açılan Kürd Meşrutiyet Mektebi'nde okunan bir Mevlid-i Şerif'ten sonra, okulun ileri gelenleri, Meşrutiyetin faydalarından bahsetmişler, Kürdler için eğitimin gerekliliği ve faziletleri hakkında, dinleyicilere nasihatlerde bulunmuşlardı".²⁶

"Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti" kendisini varlıklı Kürtlerin bağışlarıyla finanse etmiştir. Okulun açılışı sırasında Abdurrahman Bedirhan, otuz Türk Lirası bağışta bulunmuş ve her ay yardımda bulunacağını vaat etmiştir. Başlangıçta sadece otuz Kürt çocuk eğitim görürken, daha sonra bu rakam gittikçe artmıştır. Ermeni

olarak mekâtibe verilen (nakit olarak okullara verilen ikramiye) diye belirtilen bir liste de yer almaktadır. Listenin 13. sırasında yer alan "Kürt Meşrutiyet Mektebi"ne verilen miktar 1.900 kuruş olarak yazılıdır.²⁹ Bu yardımın yapılmasında İsmail Hakkı Baban'ın rolü olup olmadığı insanın aklına geliyor. İsmail Hakkı, "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin üyelerindendi.³⁰ Cemiyet yöneticileri okulun masraflarını karşılamak ve devamlılığını sağlamak için bir gece düzenlemişlerdir.³¹ Bunun yanında yine aynı amaçla okul için 2.550 adet yardım bileti bastıkları görülmüştür. Bu biletlerin bir bölümü İstanbul'da, kalanları ise taşra vilayetlerinde

isimler telaffuz edilirken,³⁴ bu belgelerle bu karışıklık bir nevi giderilmiş oldu:

"Okulun müdürlüğüne Bedirhanzadelerden Abdurrahman Bey getirilmiştir. Öğretmen olarak Darülfünun'dan çıkışlı, Bayezid ders-i âmlarından (cami hocası) Abdullah Efendi'dir."³⁵

Okulun kesin olarak ne zaman kapatıldığına dair elimizde herhangi bir belge ve bilgi bulunmamasına rağmen Süreyya Bedirhan, *Kürdiyan* gazetesinde okulun açılış ve kapanışına dair bir yazı yazmıştır.³⁶ Yazıda okulun açılış amacının Kürtler ara-

sında eğitimi yaygınlaştırmak olduğu ve bunun için de ilk önce Kürtlerin kendilerine ait okullar açması gerektiği belirtilmiştir. İstanbul'da açılacak okul daha sonra Kürdistan'da kurulacak şubeler için bir nevi pilot okul olacaktır.

Okulun kapanma sebebi ise İttihad ve Terakki içindeki Türkçü eğilimin yavaş yavaş güçlenerek levhalardaki Kürt kelimesine dahi tahammül edememesi, okulun bir an önce kapatılması için hükümetin çalışmalarında bulunması, sık sık tacizlerle okul yönetimini rahatsız etmesi ve yöneticilerin artık buna tahammül edememesidir. Bütün bu sebepler yüzünden okul idaresi okulu kapat-

mak zorunda kalmıştır. Okuldaki eğitim diliyle ilgili elimizde herhangi bir belge olmamasına rağmen, eğitim dilinin Kürtçe olduğunu yazan araştırmacılar vardır.³⁷

SONUÇ

KTTC, Kürtler arasında okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak için "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti"ni kurmuştur. Bu cemiyetin amacı başta İstanbul olmak üzere Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde okullar açmaktır. Cemiyet ilk ve son okulunu İstanbul'da "Kürt Meşrutiyet Mektebi" adıyla açmıştır. Okulla ilgili bir başka husus da Osmanlı döneminde ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nden

günümüze kadar Kürt ismini taşıyan ve devletten para yardımı alan ilk ve son okul olmasıdır. II. Abdülhamid döneminde Kürtçe lûgat ile elifbaların yasaklanıp toplatılması ve gümrükten içeri sokulmaması için alınan tedbirlerden³⁸ sonra Kürt adıyla bir okulun açılması ilginç ve önemlidir. İttihad ve Terakki'nin kısa sürede "Osmanlıcılıktan" Türk-lüğe doğru evrilmesi Kürtlerin açmış olduğu kurumların kapanmasına neden olacaktır. İttihad ve Terakki de II. Abdülhamid gibi Kürtçe eserlerin toplatılması ile yakından ilgilenenecektir.³⁹

BAHATTİN DEMİR
OSMANLI KAYNAKLARINDA KÜRTLER
ÇALIŞMA GRUBU

Kürd Neşr-i Maâriş Cem'iyyeti ile ilgili belgeler

**BAŞBAKANLIK OSMANLI
ARŞİVİ, DAHİLİYE NEZARETİ
MUHABERÂT-I UMUMİYE
İDARESİ (DH.MUİ.), DOSYA
NO:127, GÖMLEK NO:19,
1328.Ş.29.**

Dahiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû Efendim Hazretleri

Kürd Neşr-i Maâriş Cem'iyyetine merbût meşrûtiyyet mektebinin masârifine medâr olmak üzere cem'iyyet-i mezkûre tarafından tab' ve temsîl itdilûp cem'î îânât hakkında ki ta'lîmât-nâmeye tevîkkan lî-ecûlî-tahîm ikinci dâire-i belediyyeye tevdi' kılınan dört bin kûşûr lîrâlık îâne biletleri hakkında cem'iyyet-i mezkûre tarafından maârif nezâret-i celîlesine bil-takdîm tevdi' ve evrâk-ı müteferri'asıyla berâber leffen takdîm ve tesyir kılınan arzual zahırra dâire-i mezkûre rîyâsetinden yazılan der-kenârda mezkûr lî-mikdâr biletlerden dersâadetde sarf olunacağı anlaşılan bin altı yüz yetmiş beş lîrâlık ta'lîmât-nâme ahkâmına tevîkkan tahîm idilmîş ise de taşraya gönderilecek olan tasavvurunun tahîminde tereddüd olunarak istisfâr-ı muâmele idilmîş ve mezkûr nîzâm-nâme ahkâmı dersâadetde terfîb olunacak îânâtâ şâmil olup taşrada sarf olunacak biletlerin İstanbul dâire-i belediyyeleri tarafından tahîmine cevâz görülmemesine ve çünkü bu gibi îânâtın bil-âhire ta'lîmât-nâme mücibince tasfiye-i hesabına buraca imkân

bulunamamasına binâen? keyfiyyetin savb-ı âlî-i dâver-ânelerinden lüzûm-ı istizân bil-havâle meclis-i emânetden ifâde kılınmış olmağa iktizâsının emr ve ebnâ ve evrâk-ı mütেকaddiminin îade ve isrâ buyurulması mütemennâdır ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 22 Şa'bân sene 1328 ve fi 14
Ağustos sene 1326
Şehr- emini
İmza

**BAŞBAKANLIK OSMANLI
ARŞİVİ, DAHİLİYE NEZARETİ
MUHABERÂT-I UMUMİYE İDARESİ
(DH.MUİ.), DOSYA NO:60,
GÖMLEK NO:2, 1328. M.19**

Dahiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû Efendim Hazretleri

Hoca Rüstem mahallesinde Mekteb-i Hukûk Sokasında Nâfiz Pâşanın hânesini merkez-i idâre ittihâz iden Kürd Neşr-i Maâriş Cem'iyyeti tarafından mekteb-i

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a document or letter, with a signature at the bottom right.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a document or letter, with a signature at the bottom right.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X

I. Kitap

BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

Ekim 2007 ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

Şubat 2008 ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap

GÖÇ VE ÖTESİ

Eylül 2008 ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap

CUMHURİYETİN BELEDİYEÇİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)

Şubat 2009 ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26 TL

V. Kitap

KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK

Ağustos 2009 ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 24 TL

VI. Kitap

KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER

Ekim 2009 ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap

AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA

Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap

MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ

Kasım 2009 ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap

İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

Şubat 2010 ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap

MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

Mart 2010 ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

1927 YILINDA İSTANBUL LİMANI'NDA

MAVNACILAR GREVİ

FATMA YALÇIN

Yaşkaparı'ndaki bütün mavnalar, gece Unkaparı'nda bulunan mavnaların etrafını sararak şirket mavnalarını çembere almışlardı. Mavnaların çıkmalarına müsaade etmedikleri gibi, kendileri de çalışmıyorlardı. Limanın işleri durmuştu. 6 Ocak 1927 günü İstanbul Limanı'na gelen Lloyd Tristino kumpanyasına ait vapur, yüklü miktarda ticari eşya getirmişti. Malların vapurdan tahliyesi için Liman Şirketi'nin vasıtaları yetersiz olduğundan çalışmak isteyen mavnacıların vesaitlerine müracaat etmek zorunluydu. Bu makalede Ahmet Hamdi Başar'ın yönetimindeki Liman İdaresi ile mavnacılar arasında yaşanan gerilimi okuyacaksınız.

İSTANBUL LİMANI'NIN MİLLİLEŞTİRİLMESİ, ŞİRKET VE MAVNACILAR

I. Dünya Savaşı'ndan önce ve Mü-tareke esnasında yabancı vapur kumpanyaları, siyasi vaziyetten de yararlanarak istedikleri gibi hareket edebildiklerinden, limanlar yabancı

birer liman gibi Türklere kapalı ve gizli müesseseler halindeydi. 1927 yılında Ahmet Hamdi [Başar]'ın yayınladığı, İstanbul Liman İnhisarı Şirketi'nin faaliyetlerini tanıtan ve yerli-yabancı denizcilik âlemi ile ilgili haber ve yazılarayer veren "Liman" adlı mecmuanın birinci sayısının, giriş yazısında bu durum şöyle ifade

edilmişti: "İmtiyazat-ı ecnebiyenin mer'i olduğu devirlerde Türk sularında ecnebi bayrağı, ecnebi gemileri hâkimdi. Türk limanlarında ise tahmil ve tahliye işleri, su ve kömür tevziatı, dalgıçlık ve diğer bütün liman hizmeti ecnebilerin elinde idi. Bir İngiliz römorkörü limana girip çıkan vapurları çeker, bir Yunanlı kılavuz

Haliç'te
mavnalar.

Fotografier
Murat Korakürk
Arşivinden.

gelip geçen sefaine yol gösterir, bir İtalyan dubası eşya çıkarır, bir Fransız mavnası kömür yükler, bir Alman şirketi dalgıçlık yapar, bir Avusturyalı su vapuru gemilere su verirdi..."

İzmir'de şat ve mavna gibi liman vasıtalarının tamamı ellerindeydi. İstanbul'da ise senelerden beri kökleşmiş bir mavnacı kitlesi olduğundan müdahale edilemiyordu. Fakat deniz işlerinin önemli bir kısmını ve diğer liman hizmetlerinin tamamı yabancıların elindeydi. Limanda dizbarkator, formen, istivador gibi isimlerle çalışan birçok yabancı unsur bulunmaktaydı. Bunların içinde tanınmış gümrük ve sigorta kaçakçıları, defalarca suç işlemiş ve bu yollarla kısa zaman içerisinde yüz binlerce lira yaparak zengin olmuş kişiler vardı. Bu durum, gemi acentelerine büyük bir suistimal kuvveti veriyordu.²

Acenteler sıkışıklıkları noktada antrepozusuzluğu ve mavnacıların keyfi bir şekilde ücret baskısı yaptıklarını ileri sürerek, sırf kendi ellerinde olan boşaltma işini tüccara çok fazlaya mal etmeye çalışıyorlardı.

İstanbul Limanı'nda Türk olan sadece mavnacılarıydı. Sayıları 1.000'den fazla olan mavnaların çoğu yelkenliyd. Mavnalar liman içinde, kısa mesafelerde kürekle bazen de römorkörle çekilirdi. Mavnacılar İstanbul Limanı'nda kuvvetli bir gedik kurmuşlardı.

Savaşın sona bağazların açılması ve birdenbire dışarıdan İstanbul'a birçok malın gelmesiyle mavnacıların işleri fazlaştı, gümrük ambarları gelen malları alamadığı için eşyaların çoğu mavnalarda günlerce hatta aylarca beklemekteydi. Böylelikle mavnalar eşya deposu olmuştu. Bu dönemde mavnacılar çok kazandılar da bu furyada aslan payını yabancı vapur acenteleri aldılar.

İstanbul'da modern anlamıyla liman olmadığı için rıhtımın, vinçlerin ve karadaki liman tesisatının yapmala- rı gereken işi mavnalara yaptırmak zorunluydu. İstanbul'da sekiz on

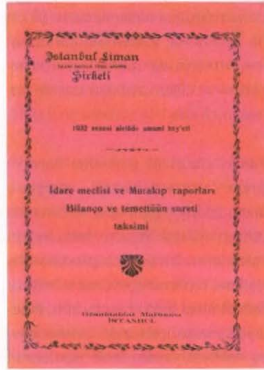
iskeleyle taksim edilmiş, 42 bin ton hacminde, 1.300'den fazla küçük, büyük su kayığı, salapurya ve mavna mevcuttu. Mavnacılar işlerinde her türlü yeniliğe kapalıydılar. Dışarıdan ne bir zanaatkar, ne yeni bir alet girmesini istiyorlardı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomideki millileştirme hareketlerinin ilk örneklerinden birini oluşturan li-

da da aynı nitelikte devlet veya özel idareler katılımıyla anonim şirketler kurulmuştu. Bu şeklin seçilmesinin sebebi, limanlarda çalışan vasıta sahipleri Türk vatandaşların da şirketlere ortak olabilmesi ve işletmelerin özel kişiler elinde, özel hukuk kaidelerine göre idare edilmesiydi.³

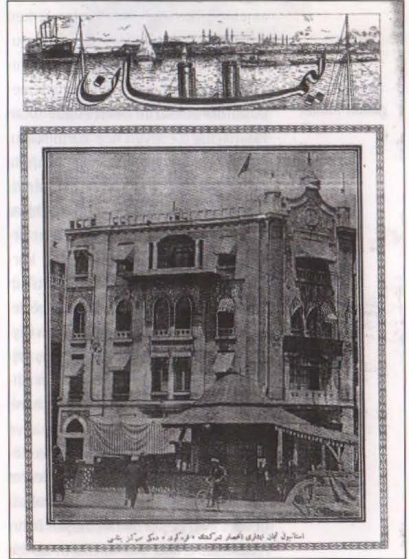
İstanbul'da Türkiye Sanayi ve Madenin Bankası, İş Bankası, İstanbul

O zamanlar limanın mavnaları Galata Köprüsü'nün yakınında Yağkapanı'ndaki bekçi yerinde bulunurdu. Liman Şirketi ise grev sırasında kendine ait mavnalarının diğer mavnacıların mavnalarıyla bir arada bulunmasını sakıncalı bulduğundan. Unkapanı yakınında ayrı bir bekleme yeri kurarak mavnalarını oraya çekmekteydi.

man işlerinin millileştirilmesi, İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin limanlarında Limanlar Kanunu'nun hükümete verdiği yetkiye dayanarak kurulan imtiyazlı anonim şirketler vasıtasıyla sağlanmıştı.

14 Nisan 1925 tarihli Limanlar Kanunu gereğince ve 26 Temmuz 1925 tarihli 2257 No'lu kararname ile kurulan İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi limanda yükleme, boşaltma, kömür ve su verme, dalgıçlık ve gemi kurtarma işlerinin sınırları içinde inhisar halinde iş görmek üzere özel teşebbüs ve devlet sermayesinin katılımıyla kurulmuş bir anonim şirketti. Diğer limanlar-

Mavnacılar ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi, Bahri Muamelat Türk Anonim Şirketi ve Seyrisefain İdaresi tarafından her biri 100'er bin lira koymak suretiyle toplamda 500 bin lira sermayeyle kurulan Liman Şirketi imtiyaz mukavelenamesi gereğince 1 Eylül 1925 tarihinde resmen işe başlamıştır.⁴

İstanbul Liman İnhisarı Şirketi'nin faaliyet raporu kapağı.

"Liman" adlı mecmua.

Başlangıçta öngörülen beşli kuruluşta rağmen inhisarın yönetimi Bahri Muamelat Şirketi ve Mavnacılar Şirketi arasında paylaşılıyordu. Bu iki kuruluştan Mavnacılar Şirketi, liman inhisarının kuruluşundan önce yükleme-boşaltma inhisarını fiilen elinde tutan Mavnacılar Cemiyeti'nce kurulmuştu. Mavnacılar Cemiyeti İstanbul limanına inhisar verileceğini haber alır almaz kurdukları gediği kanuni bir inhisar haline getirmek için bu durumu bir fırsat sayarak Mavnacılar Şirketini kurmuşlardı. Bahri Muamelat Şirketi'nin kurucuları ise, inhisarı ellerine geçirmek isteyen ve yeni rejimle yakın ilişkileri olan hırslı fakat parasız beş kişi idi: Milli Türk Ticaret Birliği'nden Ahmet Hamdi, Chester Emin, Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü, eski bir maliye müfettişi ve yabancı vapur şirketlerinin müşaviri Kazım Ziya ile Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in yakın akrabası Cevdet Bey. Beş ortaklıktan oluşan Bahri Muamelat grubu, mavnacıların da işe karışması sonucu inhisarın ortak bir kuruluş olan Liman Şirketi'ne verilmesine razı olmuştu.

Bahri Muamelat grubu inhisarı alarak, kârlı bir iş olan liman işini ellerine geçirmiş olacak hem de yabancıların elinde olan İstanbul Limanı'nı millileştirmiş olacaktı.⁵ Şirket öncelikle gemilere su ve kömür verme, sonra ithalat mallarını boşaltma, daha son-

ra da sırasıyla diğer işleri eline almak şeklinde altı aylık bir dönem içerisinde kuruluşunu tamamlamıştı. Şirket ilk devrelerde yükleme-boşaltma işi için kullanacağı mavnaları, römorkörleri ve diğer vasıtaları kira ile tutmaktaydı.

Kanun yürürlüğe girmeden önce ve şirket mukavelenamesi gereğince liman işleriyle ilgili tesis ve limanda çalışan mavnalı vesaire sahiplerinin vasıtalarına bir değer biçilecek ve bu kişilere, biçilen değer tutarında hisse senedi alma hakkı tanınacaktı. Belediye sınırları içerisinde kıydan kıyıya nakliyat yapan deniz taşıtlarının faaliyetleri ise serbest bırakılmıştı. Bu sebeple Liman Şirketi faaliyete geçer geçmez ilk olarak mavnacıların mavnaları bedellerini tespit etmek üzere bir "Takdir Kıymet Komisyonu" oluşturmuştu.⁶

Fakat mavnacılar, şirketin kuruluşundan itibaren ellerinden menfaatlerinin gideceğini düşünerek şirkete karşı sert bir muhalefete girişmişlerdi ve hiçbir vasıtalarını hissedar olarak şirkete devretmeye razı değildi. Bağlı oldukları loncaları, sahip oldukları geleneksel imtiyazlarını korumaya çalışıyorlardı. Şirketin elinde hazır para olmadığı için yaşanan sıkıntılara rağmen peşin parayla vasıta satın alınması mümkün değildi.

Liman Şirketi'ne girmeyen ve mavnasını satmak istemeyen mavnacılar hakkında kesin kararlar alınmıştı. Bu kararlara göre 1926 yılı Şubat ayı sonuna kadar şirkete dâhil olmayan mavnacılar İstanbul'da "icra-i sanattan men edilecekler" yani iş göremeyeceklerdi.⁷ Bu sebeple mavnacılar Liman Şirketi'ne girmeye başlamışlardı. Mavnacıların şirkete dâhil olmalarını, Mavnacılar Cemiyeti Reisi Yakup Bey, Liman Şirketi işe tam olarak hâkim oluncaya kadar limanda kargaşaya meydan vermemek için faaliyette kalacaklarını ve bununla beraber mavnacıların, kanunen kendilerine verilen hakkı kaybetmemeleri olarak açıklıyordu. Fakat mavnacılar gerçekte durumdan pek de memnun değillerdi.

Mavnacılarla yaşanan anlaşmazlık önemli bir konuydu. Çünkü sorun sadece liman sorunu değildi. Ekonomik durumu kötü olan, savaştan yeni çıkmış bir memlekette yeni işsizlerin eklenmesi gerekiyordu. İşte bu sebeple mavnacılarla şirketin arasındaki meselenin çözümü şarttı.⁸

İDARİ SORUNLAR VE YÖNETİMDE MAVNACILAR

Mavnacılar, şirketin kurulduğu günden itibaren aleyhtar bir vaziyet sergilediklerinden dolayı onları ikna

edebilmek için idare meclisine mavnacıların üç aza seçilerek bu zümre tatmin edilmek istenmişti. Fakat mavnacılar grubu idare meclisinde kuvvetli bir blok oluşturdıklarından kendi fikirlerini adeta dikte etmekteydiler.⁹ Bu sebeple şirketin idare meclisi dağılmış, limanda yükleme boşaltma işlerinde büyük kargaşa yaşanmıştı. Ancak bu kargaşa hükümetin müdahalesiyle yeni idare meclisi seçimi ve azledilen Ahmet Hamdi'nin tekrar şirket idaresinin başına geçmesiyle kısa bir süreliğine durulmuştu.

Mavnacılar Cemiyeti vaktiyle feshedilmiş ve hükümsüz bırakılmıştı. Cemiyetin o zaman idare meclisi azasından oldukları için Liman İşleri İnhisarı Şirketi'nde idare meclisi azası olan bu kişiler ayrı hususi bir şirket kurmuşlardı. "İstanbul Mavnacılar ve Salapuryacılar Tahmil ve Tahliye Türk Anonim Şirketi" adını taşıyan bu şirketin kuruluş amacı liman inhisarı oluşturulduğu sırada bu işi eline almak ve limandaki inhisara sahip olmaktı. Fakat bu şirkete inhisar verilmesi "kediye peynir tulumu teslim etmek" demekti.¹⁰

Mavnacılar Şirketi, Liman Şirketi'yle mavnacılar için mukaveleler yapmış, ellerinde bulunan bir miktar mavnayı işletmeye başlamıştı. Fakat kendi mavnaları ihtiyacı gidermediği için mavnacıların mavnalarını hesabına kiralayıp sonra da bunları Liman Şirketi'ne kiralamaktaydı. Aslında bu şirket mavnacılarla Liman Şirketi arasında vasıta ve komisyoncu görevi görüyordu. Sonra Mavnacılar Cemiyeti tekrar kurulmuş ve yeni idare meclisi oluşturulmuştur. Mavnacılar Cemiyeti'ni ve mavnacıları ancak bu yeni kurulan Mavnacılar Cemiyeti İdare Meclisi'nin temsil edebileceği düşünülmekteydi.¹¹

Mavnacılar Şirketi, idare meclislerinden üç kişiyi Liman Şirketi İdare Meclisi'nde görevlendirerek bir ekseriyet temin ettikten sonra, Liman Şirketi'nin değil, kendi şirketlerinin menfaatleri için bir yol tutmuşlardı. Örneğin, idare meclisine şirketin katienin mavna satın almasını gibi bir karar aldırılmışlardı. Mavnacı-

lar grubunun bu faaliyetleri Liman Şirketi'nin mavna almamasını ve mavnacıların şirkette güçlü bir yer edinmesini sağlamak içindi.

MAVNA SATIN ALINAMIYOR!

Mavnacılar Şirketi'nin Liman Şirketi'ndeki faaliyeti inhisarı kendi ellerine geçirecek bir şekil almıştı. Bu faaliyetleri devam edip gitseydi Mavnacılar Şirketi bir süre sonra doğal olarak İstanbul liman işlerinin hâkimi olup kalacaklardı. Bu da şu şekilde olacaktı:

Mavnacı esnafı mavnalarını Liman Şirketi'ne satmadıkları ve doğrudan doğruya şirkete kiraya da veremedikleri için Mavnacılar Şirketi'ne para veya hisse senedi karşılığında devre mecbur kalacaklardı. Mavnacılar Şirketi de bu mavnaları yüksek ücretlerle kiralamaya devam edecekti. Mavnaların temin ettiği temettü tamamen Mavnacılar Şirketi'nin eline geçeceği gibi, Liman Şirketi'nde mavnası olmadığı için Mavnacılar Şirketi'ne mecbur olacaktı.

Mavnacılar Şirketi bir müddet Liman Şirketi'ne kirayla mavna vererek, mavnacılar esnafından aldığı mavnanın bedelini çıkardıktan sonra elindeki mavnaları hisse senedi karşılığında Liman Şirketi'ne satmaya kalkışarak hem büyük bir kâr elde edebilecek hem de Liman Şirketi hisse senedinin ekserisini eline geçirmiş olacaktı. Bu şekilde Liman Şirketi'ni bir vasıta olarak kullanıp İstanbul Liman İşleri İnhisarı'na fiilen ve kanunen sahip olmasına hiçbir engel kalmayacaktı. Yani Mavnacılar Şirketi'nin eski fiili ve kanunsuz inhisarı, hem fiili hem de kanuni bir şekilde tekrar tesis etmiş ve bu defa yalnız Mavnacılar Şirketi'nin eline geçmiş olacaktı. Hükümetin Liman İnhisarı Şirketi'ni kurmaktaki gayesi bunun tamamen aksini amaçlıyordu. İşte Liman Şirketi'nin, inhisarı başka bir müessesenin eline geçirmemek için mavna almakta ısrar etmesi üzerine bu ihtilaf patlak vermiştir.¹²

Mavnacılar Cemiyeti'ne ait mavnalarda çalışanlar. Liman Şirketi'nin, iş

Ahmet Hamdi Başar.

az olduğu günlerde cemiyetin mavnalarını çalıştırdığını, fazla iş bulunduğu zaman ise mavnacılara haftada bir iki defa nöbet verildiğini ve buna rağmen tam olarak yevmiye alamadıklarını iddia etmekteydiler.

Şirketle mavnacılar bu konuda bir mukavele yapmışlardı. Mavnacılar, şirketin yapılan mukaveleye uygun hareket etmediklerini iddia etmekteydiler. Şirket ile cemiyet arasında bu mesele bir ihtilaf halini almıştı.¹³

Bu yaşanan ihtilaf aslında yeni bir mesele değildi. Şirket yükleme ve boşaltma işine başladığı ilk günden itibaren yaşanan bir problemdi. 16 Mayıs 1926 tarihinde de yevmiye ile çalışan ve şirkete dâhil olmayan mavnacılar, Liman Şirketi'ne bir beyanname vererek, kendilerini iş verilmediği gibi, çalıştıkları günlerde de aldıkları ücretin az olduğunu iddia ederek grev teşebbüsünde bulunmuşlardı. Ayrıca Liman Şirketi'nin Mavnacılar Cemiyeti'nden kiralandığı mavnalarda çalışan esnaf da nöbette kalmak ve fazla ücret almak gibi meselelerde aralarında uyuşmadıkları

gibi, cemiyetten aldıkları ücretin diğer mavnacılara nispetle asgari olduğunu söylüyorlardı.

Fakat o zaman Liman Şirketi Müdürü Hamdi Bey mavnacılara bu hususta teminat vererek, isteklerini kabul ettiğini ve liman dâhilinde bütün mavnacıların ihtiyacına yetecek mersai sahası bulunduğunu söylemesiyle mavnacılar ikna edilmişti. Vaziyetin düzeltilmesine kadar çalışacaklarını söyleyen mavnacılar grevden vazgeçmişlerdi.¹⁴ Ancak daha sonra

dece alacaklarımızı tahsil edemememizden şikâyetle şirketle muameleyi kestik. Alacaklarımız verilsin, işe devam edelim" demekteydiler.¹⁶

Mavnacılar esnafının elinde o zaman bin kadar mavna ve salapurıya ve iki bin kadar işçi vardı. Liman Şirketi'nde ise ancak yüz yirmi kadar mavna ve çeşitli araç bulunmaktaydı. Hâlbuki limanın o zamanki faaliyetini yürütmek için altı yedi yüz kadar nakliye aracına ihtiyaç vardı. Bu da sonuç olarak liman işlerinin yavaşlaması,

MAVNACILARIN İDDİALARI

Mavnacılar işe başladıkları zaman kendilerine bedeli üç gün içerisinde şirket veznesinden tahsil edilmek üzere birer "iş kâğıdı" verilmekte ve mavna sahibi işini bitirdikten sonra elindeki kâğıtla şirket veznesinden ücretini almaktaydı.

Hâlbuki zaman geçtikçe Liman Şirketi bu iş kâğıtlarının karşılığını ödemeye ve aynı zamanda mavnacılar arasında alışlagelmiş olan nöbet

Millet
Gemisi'nde
yükleme
boşaltma
yapılırken.

tekrar patlak veren ihtilafa bu sefer mavnacılar işi bırakmış ve şirket elinde bulunan az sayıda mavnayla limanda yükleme boşaltma işini görmeye çalışmaktaydı.

Günlerce yankılanan bu olay sırasında her iki taraf da -Kıydan Kıyıya İşleyen Mavnacı ve Salapur-yacılar Cemiyeti ile Liman Şirketi- bir diğerine taban tabana zıt beyanatlar vererek birbirlerini haksız göstermekteydiler.¹⁵ Fakat ortada olan gerçek şuydu ki, ihtilaf yüzünden liman vesaitsiz kalmış ve liman işleri durmuş denebilecek seviyeye gelmişti.

Liman İhbar Şirketi mavnacıların grev yaptıklarını bu suretle limandaki iktisadi faaliyetin felce uğradığını iddia ederken, mavnacılar ise "ne grev, ne de tatil-i eşgal vardır, sa-

hatta durması demekti. O zamanlar limanın mavnaları Galata Köprüsü'nün yakınında Yağkapanı'ndaki bekçi yerinde bulunurdu. Liman Şirketi ise grev sırasında kendine ait mavnalarının diğer mavnacıların mavnalarıyla bir arada bulunmasını sakıncalı bulduğundan, Unkapanı yakınında ayrı bir bekleme yeri kurarak mavnalarını oraya çekmekteydi.

Daha önceleri Liman Şirketi yukarıda da belirttiği gibi ihtiyacı olan mavnaları Mavnacılar Şirketi aracılığıyla kiralamaktaydı. Fakat yaşanan idari karışıklıklardan sonra, bu usulden vazgeçilmiş doğrudan doğruya mavnacılardan yemiyeye ile kiralannmaya başlamıştı. Yani kimse ile yapılmış bir mukavele olmadığından kimseyi de çalışmaya zorlamak söz konusu değildi. Bu sebeple şirketin durumu çok kritikti.

usulüne uygun davranmayarak istediği mavnayı (şirketin kendisine ait mavnalar) işe göndermeye başlamıştı. Mavnacılar esnafı şirketin bu hareketini birçok kez ihbarnameler ile protesto etmiş, şirketin nöbet usulüne riayet etmesini ve iş kâğıtlarının karşılığını ödemediği takdirde mukavelenin geçersiz olduğunu bildirmişlerdi. Fakat şirket bu müraaata ve uyarılara önem vermemiş, bildiği yoldan yürümeye devam etmiş ve sonunda bu ihtilaf ortaya çıkmıştır. Liman Şirketi ise iş kâğıtlarının karşılığının ödenmemesinin sebebini, bu mavnaların işe gönderildiği gün limanda iş olmaması sebebiyle iş yapmayıp boş dönmeleri olarak açıklamaktaydı. Bunun üzerine mavnacılar esnafı da Liman Şirketi ile yapılan mukavelenin geçersiz olduğunu, şirkete hiçbir şekilde bağlı bulunmadıklarını bildirmişlerdir.

NÖBET USULÜ

Mavnacılar arasında bir nöbet usulü mevcuttu ve mavnacılar bu usule uygun olarak sıra ile işe gitmekteydiler. Fakat şirketin sahip olduğu mavnalar için nöbet söz konusu değildi. Şirket kendi mavnalarını kullanır, ihtiyacı olan diğer mavnaları da nöbetten kiralardı.

Bir mavnalı nöbetten çıktıktan sonra ister boş gelsin, ister dolu gelsin yeniden nöbet tutmaya mecburdu.

memekteydiler. Limanın bütün işleri durmuştu. Olay şu şekilde gelişmişti; 6 Ocak 1927 günü İstanbul Limanı'na gelen Lloyd Tristino kumpanyasına ait vapur, yüklü miktarda ticari eşya getirmişti. Malların vapurdan tahliyesi için Liman Şirketi'nin vasıtaları yetersiz (mavnacıların çember içine aldıkları mavnalardan çıkarılabilmek olanlar) olduğundan çalışmak isteyen mavnacıların vesaitlerine müracaat etmek zorunluluğu doğmuştu. Bunun üzerine Liman Şirketi durumu Deniz Merkezi'ne bildirmiş, çalışmak isteyen

Unkapanı İskeleye'ne hücum etmiş ve mavnaları abluka altına almıştı. Yaralıları hastanelere sevk edilmiş, ablukaya alınan mavnalardaki 300 kadar mavnacı da tutuklanmıştı.¹⁸ Daha sonra bunlardan mühim bir kısmı kısa bir sorgudan sonra serbest bırakılarak 118 kişi savcılığa sevk edilmiş ve yine bunlardan 85 kişi serbest bırakılarak 33 kişi de "zabıtaya hakaret ve darp" tutuklanmıştı.¹⁹

Hadisenin incelemesi yapılmaktaydı fakat olayın nasıl geliştiği hakkında

Olayın büyümesi üzerine polisler tarafından Unkapanı merkezinden destek istenmiş. polisler gelene kadar mavnacılar ve polislerden yaralananlar olmuştu. Bunun üzerine tüm merkezlerden (Eminönü, Aksaray, Beyazıt vs.) polisler Unkapanı İskeleye'ne hücum etmiş ve mavnaları abluka altına almıştı. Yaralılar hastanelere sevk edilmiş, ablukaya alınan mavnalardaki 300 kadar mavnacı da tutuklanmıştı.

Şirket tarafından işe gönderilen mavnalar bu itibarla iş görmemiş bile olsalar icabına göre yirmi dört saat şirket emrinde kalıyorlar ve aynı zamanda nöbetlerini de kaybediyorlardı. Karşılığında almaları gereken ücreti ise boş döndükleri için alamamış oluyorlardı. Mavnacı esnafının elinde yaklaşık binden fazla bedeli tahsil edilememiş iş kâğıdı olduğu iddia edilmekteydi ki bunun toplam miktarı 20 bin liraya yakındı.¹⁷

mavnacılara diğerlerinin engel olmasını sağlamak için zabıtanın destek istemişti. Bu müracaat üzerine Deniz Merkezi Muavini, beraberinde üç polis birlikte Liman Şirketi'nin memurlarıyla beraber Unkapanı İskeleye'ne giderek; esnafa çalışmak isteyen mavnacılara engel olunmaması uyarısında bulunmuştu. Esnaf şirkette 20-25 bin lirakadar alacakları olduğunu ve bunlar ödenmedikçe şirket hesabına iş görmeyeceklerini söylemişlerdi.

sağlıklı bir bilgi yoktu. Olayla alakalı her bir taraf kendi açısından beyanatta bulunmaktaydı. Mavnacılar Liman Şirketi memurlarının kendilerine ateş ettiklerini söylemekteydiler.²⁰ Savcılık ise mavnacıların topluca, iskeleye gelen memurlara saldırarak yaralandıklarını, apoletlerini söktüklerini ve bunun üzerine polis memurlarının ateş açtığını beyan etmekteydi.²¹

Yapılan soruşturmalar sonucunda ortaya çıkan genel kanaat bu meselede bütün ilgililerde kabahat olduğu merkezindeydi. Hatta şirketin meseleyi idare edememesi etrafında tartışmalar yaşanmaktaydı.

KANLI ARBEDE

Yukarıda bahsedilen grev girişimi üzerine Liman İhbarı Şirketi başvurabileceği hiçbir muhataba olmadığından mavnacıları çalıştırmak için zabıta müracaat etmiş ve mavnaların beklediği Yağkapanı'nda mavnacılar, polis ve şirket çalışanları arasında şiddetli çatışma yaşanmıştı.

Çatışmanın yaşandığı gün, Yağkapanı'ndaki bütün mavnalar, gece şirkete ait Unkapanı'nda bulunan mavnaların etrafını sarak şirket mavnalarını bir çember içine almışlardı. Mavnacıların kılcalarına müsaade etmedikleri gibi kendileri de işe git-

Zabıta, liman ve şirket memurları bu olumsuz cevap üzerine oradan ayrılarak deniz merkezine dönmüşler ve ek polis kuvveti olarak Unkapanı İskeleye'ne tekrar gitmişlerdi. İkinci defa yapılan uyarı üzerine polis kuvvetleri ile mavnacılar arasında kavga ve arbede çıkmış ve polis memurları korkutmak maksadıyla mavnacılara ateş açmışlar, karşılığında mavnacılar da küreklerine ve kancalarına sarılmışlardı. Olayın büyümesi üzerine polisler tarafından Unkapanı merkezinden ek destek istenmiş, polisler gelene kadar mavnacılar ve polislerden yaralananlar olmuştu. Bunun üzerine tüm merkezlerden (Eminönü, Aksaray, Beyazıt vs.) polisler

LİMANDA YAŞANAN DURGUNLUK

Liman Şirketi ile mavnacılar arasında yaşanan bu ihtilaf nedeniyle İstanbul Limanı'nda mavnalı ve vasıta buhranı yaşanmaktaydı. Vapurlardan eşya boşaltılmıyordu.²² Mavnacıların çalışmak için şirkete müracaat eden esnaf hemen hiç yok gibiydi. Limana gelen birçok vapur eşyalarını boşaltmadan gidiyordu. Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi ise her fırsatta ellerindeki vasıtalarla faaliyete devam

ettiklerini, yakında şirketin kendi vesaitini temin edeceğini ve mavnacılarla ihtiyaç kalmayacağını beyan ediyordu. Ancak bu açıklamalar limanda-ki durumu gözlemeye yetmiyordu.

Ahmet Hamdi Başar verdiği beyanatlarda limanda işlerin yürüdüğünü iddia ediyordu fakat daha sonra anılarında anlattığı üzere durum hiç de öyle değildi.¹ Sorunun bir an evvel çözülmesi gerekiyordu. İstanbul Limanı'nda işlerini göremeyen vapurlar ister istemez civar limanları özellikle rakip liman olan Pire Limanı'nı tercih etmekteydiler.

İHTİLAFIN ÇÖZÜMÜ

Liman İhbar Şirketi mavnacıların pes edeceği zamanı beklemekteydi. Yeni vasıta, mavnaya vesaire satın almak hakkındaki girişimler vardı fakat bunlar hemen olacak işler değildi. Bu sebeple mavnacıların bir an önce çalışmayı kabul etmeleri gerekiyordu. Çözüm olarak şirket veznesinde bulunan depozitoların, müracaat edenlere, şirket hesabına çalışmak şartıyla ödeneceği kararı alınmıştı.²

Elliyedi gün süren ihtilaf 27 Şubat 1927 günü mavnacıların şirkete teşrik-i mesai için resmen müracaatta bulunmalarıyla son bulmuştu. Bunun sebebiye daha önce Ticaret Vekâleti'ne yaptıkları başvuruya olumsuz cevap verilmesi üzerine şirketle uyuşmaya mecbur kalmalarıydı.³

Mavnacılar Cemiyeti, şirketle ihtilafın yaşandığı sırada Ticaret Vekâleti'ne müracaat etmiş ve Liman Şirketi'nin İstanbul Limanı'nda vücuda getirmeyi planladığı modern tesisati kendisi yapmayı teklif ederek, Türk vapurlarının yükleme ve boşaltma işlerinin mavnacılara verilmesini talep etmişlerdi.

Mavnacılar Cemiyeti'nin Ticaret Vekâleti'ne verdiği dilekçede mavnacı esnafının; limanda modern vesait meydana getirilmesi, limanın itkisasi faaliyetinin gelişmesi ve millileştirilmesi gibi amaçlarla kurulan Liman Şirketi'ne muhalif olmadıklarını belirterek Liman Şirketi'nin yükleme ve boşaltma işlerinde tam bir acizyet içinde bulunduğunu, mevcut anlaşmazlık yüzünden 900 kadar çeşitli taşıma aracının hükümetin emriyle Haliç'in kenarında bağlı olduğunu ve bunların mürettebatı olan 2.281 kişinin haklarının ve durumunun unutulduğunu söyleyerek şu tekliflerde bulunmaktaydı:

"Şirket asrı vesaiti temine çalışırnla beraber banka veya hisse mukabilinde bizim kayıklarımızı satın alarak amorti edecek ve bunun için de tahmil ve tahliyei asrı vesaitin ikmal olunmasına kadar -asgari beş sene- elindeki mavnalarla yapacaktır. Biz gerek şirketin, gerek mavnacıların menafine olmak üzere şunu teklif ediyoruz:

1. Amortiyi biz yapacağız
2. Vesait-i asriyei biz temin edeceğiz"⁴

Cemiyetin asıl amacının liman işlerini eline geçirmek olduğunu sundukları teklif de ortaya koymaktaydı. Türk vapurlarının yükleme ve boşaltma işlerinin mavnacılara verilmesi talebi Liman Şirketi'nin kurulumu amacına ve mevcut kanunların ruhuna muhalif olarak görülmekteydi ve bunun için teklifleri kabul edilememişti. Bu sebeple mavnacılar son bir çare olarak elle-riindeki bütün mavnaları şirket tarafından satın alınması için vekâletin müdahalesini talep etmekteydiler.

Teklif vekâletin olumsuz cevap vermesi üzerine mavnacıların mühim bir kısmı Liman Şirketi'ne müracaat ederek kayıtsız şartsız çalışacaklarını bildirmişlerdi. Fakat şirket müdürü-riyeti eskisi gibi yevmiye ile değil de mavnalarını şirkete sattıktan sonra bir şirket memuru sıfatıyla çalışabileceklerini şart koşmuştu. Müracaat edenlerden bazıları bunu kabul etmiş, diğer bir kısmı ise bu şekilde razı olmamıştı. Liman Şirketi mavnalarını satmak isteyenlerin mavnalarından uygun olanları satın alacaktı. Fakat mevcut mavnaların hepsini birden satın alması imkân dışıydı ve şirket yeni vesait yaptıracığı için alacağı mavnalardan ancak birkaç sene istifade edebilecekti.⁵

FATMA YALÇIN

DİPNOTLAR

- 1 Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisatî Tarihî Bilim Dalı'nda 2009'da sunulan Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisatî Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi başlıklı teze dayanmaktadır. "Liman'ın Maksad-ı İnşası", *Liman Dergisi*, Sayı 1, 15 Mayıs 1927, s. 1. Liman dergisi için bkz. Murat Koralıç, "Liman Mecmuası", *Müfteterrika*, Sayı 30, 2006, s. 215-227.
- 2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 18/11/1927, Dosya 627, Fon kodu: 30, 10.0.0. Yer no: 8.47.3.
- 3 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 9/8/1925, Sayı:238, Dosya:161-15, Fon kodu: 30, 10.1.1, Yer no: 15.49.20. İstanbul Liman İşleri İnhasarı Türk Anonim Şirketi Meclis İdare Raporu - 12 Ağustos 1914 Pazar günü fevkalade toplanan Hisseदारlar Umumi Heyetine verilen Meclis İdare Raporu, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş. İstanbul, s. 8.
- 4 Hamit Tahsin-Remzi Sa.ka. Sermaye Hareketi, Ammedi Matbaası, İstanbul 1930, s. 431-433.
- 5 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşruhiyet Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Cilt 1, Yayınevi Hacılar Murat Koralıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2007, s. 202.

- 6 "Tahmil ve Tahliye Şirketi Faaliyeti Geçti", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 588, 27 Teşrinievvel 1925, s. 2.
- 7 "Liman İşleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 624, 1 Şubat 1926, s. 3.
- 8 "İstanbul Limanı", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 688, 6 Nisan 1926, s. 1.
- 9 "Liman Şirketi'nde Karmakarışık Bir Hadise", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 840, 10 Eylül 1926, s. 1-2.
- 10 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşruhiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Cilt 1, s. 203.
- 11 "Liman Şirketi'ndeki Hadisenin İç Yüzü", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 841, 13 Eylül 1926, s. 2.
- 12 Aynı yazı.
- 13 "Limanda Bir İhtilaf", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 955, 4 Kanunusani 1927, s. 3.
- 14 "Mavnacıların Muralıdır", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 728, 18 Mayıs 1926, s. 3.
- 15 "Mavnacılar İhtilafı", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 956, 5 Kanunusani 1927, s. 3.
- 16 "Grev Yok Ama İş Durduldu", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 957, 6 Kanunusani 1927, s. 1-2.
- 17 "Grev Yok Ama İş Durduldu", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 957, 6 Kanunusani 1927, s. 1-2.

- 18 "Dünkü Arbede", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 958, 7 Kanunusani 1927, s. 1-3.
- 19 "16 Mavzun 33 Mavnacı Hakkında Tefvîk Merkezi İdar Edildi", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 960, 9 Kanunusani 1927, s. 1-2.
- 20 "Mavnacılar Hadisesi Hakkında Tahkikat", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 962, 11 Kanunusani 1927, s. 1-2.
- 21 Savcılığın yapıpığı beyanata için bkz. "16 Mavzun 33 Mavnacı Hakkında Tefvîk Merkezi İdar Edildi", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 960, 9 Kanunusani 1927, s. 1-2.
- 22 "Limanda İşler Yürümüyor, Tüccarlar Mallarını Çıkaramıyorlar", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 961, 12 Kanunusani 1927, s. 1.
- 23 Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşruhiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi, Cilt 1, s. 243.
- 24 "Liman Şirketi'nde Meclis-i İdare'nin İçliması", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 982, 31 Kanunusani 1927, s. 3.
- 25 "İhtilaf Failen Bitti", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 1000, 28 Şubat 1927, s. 3.
- 26 "Bir Cemiyet ve Bir Şirket Rekabeti", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 1008, 26 Şubat 1927, s. 3.
- 27 "Bir Cemiyet ve Bir Şirket Rekabeti", *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı 1008, 26 Şubat 1927, s. 3.

SANAYİLEŞME OLGUSU ÇERÇEVESİNDE

İSTANBUL'DA HANLAR BÖLGESİ

ÖZCAN ŞABUDAK

Kent yerleşim alanlarının oluşumunda ve hayatîyetini sürdürmesi noktasında ekonomik etkinliklerin başat öge olduğunu diğer bir ifadeyle ekonomik etkinliklerin şehir yaşamının canlılık sebebi ve yaşam kaynağı işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Şehir yaşamının bu hususîyetleri dolayısıyla, Tarihi Yarımada'nın ticari ilişkiler ile para ve mal sirkülasyonu yönünden en yoğun alanı olan Hanlar Bölgesi bu özelliğinden dolayı yüzyıllar boyunca şehrin gerçek anlamda merkezi noktası olmuştur.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE HANLAR BÖLGESİ'NİN GELİŞİMİ

Hanlar Bölgesi'nin en önemli özelliği isminden de anlaşılacağı üzere yüzyıllar boyunca çok sayıda "han" türü yapıya ev sahipliği etmesidir. Tarihi Yarımada'nın Eminönü ve Beyazıt arası uzun yüzyıllar boyunca deniz ve kara yoluyla gelen tüccarların mal ve para değişimini gerçekleştirdiği bir ticari alan olması hasebiyle han ve kervansaray adıyla inşa edilen yapılar özellikle Eminönü ve Beyazıt arasındaki alanda kalıcı çehreyi oluşturmuştur.¹ Hanlar Bölgesi'nin dünden bugüne

ortaya çıkan kimliğinin esas ögesi ticaret olmuştur ve burada inşa edilen ticari yapılar yani hanlar sayesinde bölge özel bir mimariye ve hareketliliğe kavuşmuştur. Bu hanları şehrin diğer yapı türleri ile karşılaştırdığımızda, hanların çok büyük boyutlu yapılar olduklarını görürüz. Ancak bu yapılar geniş alanları kaplamalarına rağmen çok fazla yükselmemişlerdir. Han mimarisinde daima fonksiyon önde olmuş ve hanlar hiçbir zaman kentin silüetini etkileyen anıtsal yapılarla rekabet etmemiş, kendilerine özgü mimari yapılarıyla bölgenin eşsiz dokusunu oluşturmuştur.²

Bölgenin temelini oluşturan han türü yapılar, mal arz ve talebinin merkezi noktaları olarak, buranın ticari açıdan günümüze kadar canlılığını da korumasını sağlamıştır. Bizans'tan Osmanlı'ya ticaret alanlarının devamlılık göstermesi ticaret bölgelerinin doğal koşullara ve şehrin topografyasına uygun olarak biçimlenmesinden ileri gelmektedir. Bütün yerleşmeler coğrafi çevrelerinden etkilenir; kentlerin kuruluşunda da insanlar çevredeki dağları, denizi, suyu, rüzgârı, iklimi hesaba katmak zorunda kalmışlardır. Ama İstanbul'da bu etki. kentin hem ku-

ruluşunda, hem de her yeniden doğuşunda belirleyici olmuştur. 'Mısır Nil'in ürünüdür' denir. İstanbul'un tarihi de, bir bakıma coğrafyasının ürünüdür. Kentin 2.700 yıl boyunca aynı yerde kalan çekirdeğinin, kalbinin bulunduğu nokta, Boğaziçi'nin güneyinde Haliç ve Marmara arasında kalan "Tarihi Yarımada"nın burunudur. Bu kenti tanımlayan ve ona karakter kazandıran en önemli bileşen, dünyada eşi benzeri olmayan

daki yarımada'yı seçmelerinin başlıca nedeni, sunduğu ticaret olanaklarıydı. Bizantion ticaret temelinde kuruldu ve gelişti. Binlerce yıl boyunca, ticaret, İstanbul'u var eden, geliştiren, eşi benzeri bulunmayan bir şehre dönüştüren, sürekliliğini sağlayan temel işlev oldu. İstanbul bir ticaret kenti olarak doğdu, imparatorlukların başkenti oldu, başkent olmaktan çıktığında ise ticaretin ve hayatın başkenti olmayı sürdürdü. Kentlerin

bu yeni yapıları öncekinden biraz daha farklı işlevlerin yüklenmesine de neden olmuştur. Ancak şehrin idari, ticari bölgeleri topografik verilerin sonuçları olduğundan, Osmanlı İstanbul'u, eski Bizans şehrinin idari ve ticari bölgelerinin üzerine veya yanına kurulmuştur.

HAN-KERVANSARAY

Eski çağların hanları, kervansarayları, Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a gelen tüccarların ve kervanların barınacakları yerlerdi. Bu hanlar, genellikle bir otel demektir. Bugünkü mahiyetinden bambaşka maksatlarla kullanılmak için yapılmıştı. O çağda hanlar, bugünkü gibi işyerleriyle dolu değildi. Söylenildiği gibi, dışarıdan gelen tüccarların ve deve kervanlarının indikleri bir çeşit otel odalarından ibaret ve tüccar malları için depo olarak kullanılıyordu.⁶ Bugün halk arasında birbirine iyice karışmış bulunan han ve kervansaray deyimleri bir gaye birliği gösterirlerse de aralarında önemli farklar vardır.⁷ Han, kervansaray yerine de kullanılmamasına rağmen mimari ve fonksiyon yönünden farklıdır. Kervansaraylar genellikle şehirler arasında olup bünyelerinde bulunan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar barındırırlar. Bu kısımlar şehir hanlarında kısmen yahut tamamen kaybolur. Bunlardan sadece ahırlar bazı şehir hanlarında mikyasları küçülmüş olarak devam eder. Konstrüksiyon yönünden de önemli farklar vardır. İssız yollar üzerindeki kervansarayların, can ve mal emniyetini kolayca sağlayabilmeleri, müdafaa edilebilmeleri ve dayanma güçlerini gerekli bir süre devam ettirebilmeleri için, yapıış tarzları bir kaleyi andırır. Kervanların şehirlere vardiktan sonra azalmaları çok normal olduğundan, şehir hanları fonksiyonları gereği bu ihtiyaçlara göre mimari ve nispet değişiklikleri göstererek, kale gibi müstahkem hallerini kaybederler.⁸

İSTANBUL HANLARI

İstanbul hanlarını, fetih yıllarından 19. yüzyıl sonuna kadar süren gelişimindeki bütün özellikleri göz önüne

Şehir hanları dışarıdan gelen tüccarların ve deve kervanlarının indikleri bir çeşit otel odaları ve tüccar malları için depo olarak kullanılıyordu.

topografyasıdır. Yarımada'nın denizle ilişkisi ve topografya kentin ana strüktürünün kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.³ Denizin en önemli ticaret, dolayısıyla zenginlik olduğu çağlarda, denizlerin ve karaların kavşak noktasını meydana getiren bir noktada kurulacak bir kent, elbette zenginliğe, güce, ihtişama gebedir ve öyle de olmuştur.

İstanbul'un gelişmesinde şehrin kuzeybatısında muhteşem bir doğal liman olan Haliç önemli bir rol oynamıştır. Bu güvenli limanın sağladığı avantajla durmadan büyüyen şehirde, ticaret ve iş hayatı da doğal olarak Haliç kıyısına yakın bölgelerde gelişmiştir.⁴ Atina yakınlarından yola çıkıp Ege'ye açılan, maceralara dolu bir deniz yolculuğundan sonra Sarayburnu önlerine gelen Mearalıların, orada "Körler Ülkesi"nin karşısında kentlerini kurarken, gezip gördükleri onca yeri beğenmeyip Haliç'in ağız-

kraliçesi, doğal konumu ve olanaklarıyla, ticaretin başkenti olsun diye yaratılmış gibiydi.

BİZANS'TAN OSMANLI'YA

Hanlar Bölgesi'nin Bizans'tan Osmanlı'ya değişen esas özelliği dükkân ve hanlar gibi ticari yapıların işlevlerindeki farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Bizans hanları mal depo edilen biraz da toptan alım satımların yapıldığı binalardı. Osmanlı hanlarının bir kısmı da böyle bir işleve sahipti fakat çoğunda perakende alışverişlerin yapıldığı dükkânlar bulunmaktaydı ve hanların bazı bölümleri de imalathane olarak kullanılmaktaydı.⁵ Türklerin İstanbul'u aldıkları zaman şehrin bakımsızlığı ve savaşın da etkisiyle binaların harap bir halde olması Bizans binalarının çoğunun kullanılmamasına ve Türklerin bu yıkıntıları üzerine kendi binalarını inşa etmesine ve

alınarak, biri fonksiyon, diğeri plan ve mekân anlayışı olmak üzere başlıca iki ana bölümde toplamak kabildir.

FONKSİYON

Fonksiyon yönünden İstanbul hanlarını ahırlı ve ahırsız hanlar olarak yolcu hanları, misafirhane hanları, ticaret hanları ve külliyele dâhil hanlar şeklinde sınıflandırabiliriz. Yolcu hanları, şehir dışı karakterinde olan kervansaray ve menzil hanlarının yolcu barındırma yönlerini, şehirde devam ettiren örneklerdir. Ahırsız yolcu hanları için İstanbul'da Vezir Han ve Büyük Yeni Han gibi örnekler verilebilir. Bu yapılar bir şehir hanının, dış yollar üzerindeki menzil hanları ve kervansaraylardan ne kadar farklı olduğunu gösterir. Şehir yaşıntısı içinde, bir meskene sahip olmayan fakat çalışma mecburiyetinde bulunan insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek yapılar olarak ortaya çıkar. Ahırlı yolcu hanları ise şehirle varışlarda ve şehirlerden geçişlerde hayvanların barındırılmasına imkân veren yapılar olarak şehir bünyesinde vazifelerini devam ettirirler. Ahırlar İstanbul hanlarındaki gelişmiş bir hal tarzına sahiptir. Bir 15. yüzyıl eseri olmasına rağmen Küçük Han'da ahırın esas avlunun bodrumuna yerleştirildiği görülür. Böylece insanların iskân edildiği bölümlerle, ahırlar kesin bir şekilde ayrılır. Büyük Valide Han gibi eserlerde ise, bu hal tarzı daha da geliştirilmiş ve ideal bir şekil almıştır. Burada ahırın üçüncü bir avlu bodrumuna alındığı ve ayrılmanın daha da keskinleştiği görülür. Bu özelliklerinden dolayı ahırlı hanları; Küçük Han, Rüstempaşa Hanı ve Taşhan gibi ahırın esas avlu bodrumunda yer aldığı, Büyük Valide Han gibi ahırın ayrı bir avluda yer aldığı hanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.⁹

Ticaret hanları bir şehir hayatı hususiyeti olarak ortaya çıkan han tipidir. Türk han mimarisinde Osmanlılara gelinceye kadar gözükmeyen bir tarzdır ve bir yenilik olarak ortaya çıkar. Genellikle içinde barındırdıkları esnaf topluluğunun adını taşırlar ve dolayısıyla da hangi işbölümüne

ayrıldıkları kolaylıkla anlaşılır. Bu tip eserlerde han mimarisinin esas mekân anlayışı değişmeyip yine zemin kat iskân için değil fakat servis ve depolar için ayrılmıştır. Üst kat ise bürolar halinde kullanılır. Bu hanları diğerlerinden ayıran en büyük özellik ise içinde gecelenmeyişidir. İstanbul hanları içinde Çuhacı, Sofçu, Pastırmacı, Astarıcı, Sarraf, Kebapçı, Kuşakçı, Çorapçı, Perdahçı, Sepetçi, İğneci, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Sabuncu, Şekerci ve Yelkenci hanları bu tip eserlerdir. Misafirhane hanları ise bir şehir hanı vaziyetindedir. İstanbul'da bu tipten günümüze kalan sadece bir tek han vardır. Bu tarzın İstanbul'da bulunan tekörneği bir 18. yüzyıl eseri olan Hasan Paşa Hanı'dır. Ahır yoktur ve diğer hanlardan ayrı bir özellik göstererek zemin katı ikamete tahsis edilmiştir.¹⁰

PLAN VE MEKÂN

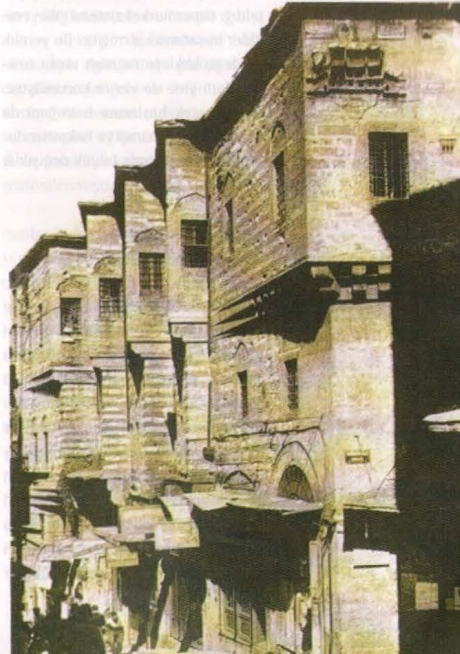
Plan ve mekân anlayışı yönünden ise İstanbul hanları avlularına ve katlarına göre iki ana sınıfta toplanabilir. Avlularına göre İstanbul hanları genellikle Ali Paşa, Çuhacı, Mercan, Yalızlı, Pastırmacı, Leblebici, Bodrum, Astarıcı, Balkapanı, Sarıncı, Güllekeş, Camili, Ağa, Yolgeçen, Sorguçlu, Baltacı, Kebapçı, Kuşakçı, Burmalı, Rüstempaşa, Küçük Çukur, Çorapçı, Safran, Çukur, Kızlar Ağası, Perdahçı, Mercan Ağa, Sepetçi, Sofçu, Evliya, Hasan Paşa, İğneci, Zincirli, İmameli, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Kilit, Kürşümlü, Rabiye, Yağcı, Yıldız, Şekerci, Silahtar ve Yelkenci hanı gibi tek avlulu hanlardan oluşur. İki avlulu hanlar Türklerin İstanbul'u fethinden itibaren göçür. Bu hanlar ise Küçük, Cebeci, Sabuncu, Vezir hanları ve Büyük Yeni Han'dır. Üç avlulu olan sadece iki eser olup, bunlarda Büyük Valide Han ve Taşhan'dır. Katlarına göre İstanbul hanlarına baktığımızda üç katlı olarak inşa edilenlerin dışında hepsi iki katlıdır. Üç katlı hanlar, İstanbul'da fethitten sonraki ilk yüzyıllarda inşa edilmemiş ancak 18. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. İstanbul'un üç katlı hanları olarak görülen Büyük Yeni Han, Sümbüllü Han, Simkeşhane ve Küçük Yeni Han bir 18. yüzyıl, Yıldız Han ise 19. yüzyıl ilk yarısı eseridir.¹¹

Hanlar genelde iki katlı yapılar olup ancak bir kısmı zemin eğimi sebebiyle üç katlı yapılmıştır. Bu yapıların zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına, üst katları ise yolcuların ikametine ayrılmıştır. Hanlar bölgesinde zamanla, içinde ikamet edilmeyen ticaret hanları ortaya çıkmıştır. Bu hanlar daha çok büyük toptancıların elinde bulunmaktaydı. Perakendeciler birçok mal için toptancı piyasası olan bu hanlara gelecek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu hanların üst katlarında toptancılara ait büro tipinde yapılar, alt katlarında ise malların depolandığı hücreler yer almaktaydı. Ayrıca çeşitli mallar bedel ödemek kaydıyla buralarda depolanabiliyordu. Bu tip hanların dışında, perakende alışveriş yapılan dükkânların bulunduğu ve bazı bölümleri imalathane olarak kullanılan pek çok han da bulunmaktaydı. Bu nitelikteki hanlar daha çok Kapalıçarşı'ya yakın yerlerden itibaren gelişme göstererek, bu yüzyılın sonlarından itibaren kalıcı çehreyi oluşturmuşlardır.¹²

İstanbul hanları fethitten itibaren, eski geleneklerden hareket ederek

Eminönü, çarşı bölgesinde Fincancılar Yokuşu'nda Büyük Yeni Han'ın ön cephesi.

Osmanlı'da Zencatların sanata, C.1. Körfezhanı, s. 214.

yoğun bir şehir yaşantısı ve ticaret hayatının gereklerine cevap verebilecek bir olgunlukla gelişmişlerdir. Bu gelişme 19. yüzyılda duraklamış ve bu yüzyılın sonlarına doğrusosyal gelişmenin gereklerine uyarak gittikçe ticaret hayatının işyerleri halini alarak bağaışlanmış ve böylece köklü han mimarisi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında artık devrini kapatmıştır denilebilir. Günümüzün ticaret malları biçim, çeşit ve boyut olarak geçen yüzyıllardaki ticaret mallarının durumundan önemli farklılıklar gösterir. Aynı zamanda ticaret anlayışı da değişmiş olup eskinin tüccarı için yeterli olan bir dükkân ya da en fazla dükkânla beraber bir de bürodan oluşan iki gözlü odacıktan ibaret iken, zamanımızda büyük boyutlu

yolunun hammadde tedariki ve ürün dağıtımı bağlamında ortaya çıkan fevkalade avantajlarını sanayi tesislerine sağlayabilmekteydi.¹⁴

Hanlar Bölgesi ise Haliç çevresindeki fabrikaların üretim faaliyetleri ile ortaya çıkan pazar ihtiyacını karşılayan önemli bir mekân olmuş, Haliç kıyılarındaki sanayi tesislerinin ürettiği mamuller Hanlar Bölgesi'nde pazarlanarak Haliç ile beraber bu bölgenin de ticari açıdan hareketlenmesi sağlanmıştır. Haliç çevresindeki mal indirme ve iç alanlara taşıma faaliyeti bölgedeki ticareti geliştiren bu durum aynı zamanda Haliç kıyılarındaki ve biraz geride bir han yapılanmasına da olanak sağlamıştır. Genelde Eminönü bölgesindeki komisyon-

ları sayımına göre Türkiye'deki imalat sanayii işyerlerinin yüzde 20'si İstanbul'dayken, bu oran 1970'lerin sonlarına doğru yüzde 46'ya yükselip sanayide yaratılan toplam katma değerin yüzde 33'ünü ise İstanbul tek başına yaratmaya başlamıştır. Sanayideki bu gelişme ticarete de yansımış, İstanbul'un 1950'lere kadar transit ticaret ve ithalatın belirlediği ticari hayatı, ilde üretilen sanayi ürünlerinin yurtiçi ve 1980'ler sonrasında da büyük ölçüde yurtdışı dolaşımı ile ihracat öne geçmeye başlamıştır. Bu durum, kentin binlerce yıllık tarihinde en önemli ekonomik ve ticari yapı değişikliği idi.¹⁵ Sanayinin gelişmesi gerek dış, gerekse iç ticarete İstanbul'un ihracat ve ithalatında, sanayi ürünlerini ve hammaddelerini ön plana geçirerek alım-satım temelli ticaret örgüsünün hâkim olduğu bir şehir olmaktan öte üretici bir şehir olmasını sağlamıştır. Osmanlı dönemi boyunca çevre illerden sağlanan emtia ile beslenen diğer bir ifadeyle tüketici bir şehir olan İstanbul artık üretirek çevre illeri hatta ülke ekonomisini ayakta tutan bir ekonomik merkez haline gelmiştir. İstanbul'da dönem içinde yaşanan bu ticari yapı değişikliği özellikle Hanlar Bölgesi'ni çok fazla etkilemiştir.

Ticaret hanları bir şehir hayatı hususiyeti olarak ortaya çıkan han tipidir. Türk han mimarisinde Osmanlılara gelinceye kadar gözükmeyen bir tarzdır ve bir yenilik olarak ortaya çıkar. Genellikle içinde barındırdıkları esnaf topluluğunun adını taşırlar ve dolayısıyla da hangi işbölümüne ayrıldıkları kolaylıkla anlaşılır.

dükkânlar, her tür mal satışının yapıldığı süpermarket sistemi gibi yenilikler hayatımıza girmiştir. Bu yenilik ve değişikliklere rağmen tarihi ticaret alanı yine de yerini korumuştur. Yapılara tek başlarına baktığımızda karşılaştığımız harap ve bakımsız duruma karşın dokuda büyük değişiklik olmamıştır.¹⁶

HALİÇ — HANLAR BÖLGESİ BAĞLANTISI

19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşme hareketi devlet kontrollü büyük fabrikaların Haliç çevresinde kurulması ile başlamıştır. Bu gelişme Haliç'in kendine has coğrafi konumunun neticesi olarak ortaya çıkmıştır; diğer taraftan suyun bol kullanımını gerektiren endüstriyel yerleşimleri için de o dönem Haliç biçilmiş bir kaftan olarak görülmüştür. İstanbul'daki sanayileşme serüveninin merkezi noktası olan bu iç deniz (Haliç), su-

cular, manifaturacılar ve kumaş ithalatçıları bu hanlarda iş görürken gittikçe temsilciliklerin, şirketlerin ve bireysel iş yapanların çoğalmasıyla birlikte Osmanlı han yapısı Haliç çevresinde değişime uğramış ve bir bürolaşma anlayışı gittikçe bu ticaret bölgesinin çevresinde görülmeye başlanmıştır.¹⁷ Daha doğrusu Unkapanı ve Eminönü'nde ve bu bölümde kalan kara parçasında eski klasik hanlar zaman içerisinde büro-han halini almıştır.

Sanayileşme sürecinin İstanbul üzerindeki en önemli etkisi kentin değişmeye başlayan ticari kimliği ile ilgilidir. İstanbul kuruluşundan beri tüketici olan, bu yüzden de "mide kent" benzetmesine muhatap olmuş bir şehir olup süreç içinde bu ticari niteliğinin üreticilik eksenine girmesine ve Türkiye'deki sanayi üretiminin başlıca merkezi haline gelmesine şahit olmaktadır. 1950 sa-

HANLAR BÖLGESİ — BALIKPAZARI

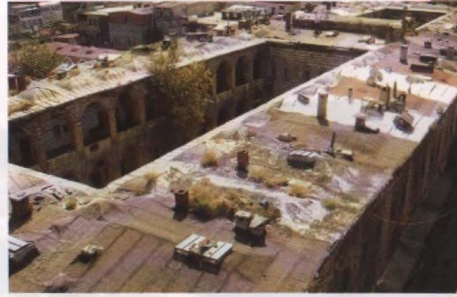
1910 yılı İstanbul'una baktığımızda Hanlar Bölgesi'nin Uzunçarşı ve Kapalıçarşı çevresinde "seyrek perakendecilik" in, Balıkpazarı civarında da balık, meyve, sebze gibi "çürüyebilir emtia" türünden ürünlerin toptan ve perakende ticaretinin yoğun olduğu görülmektedir. Kapalıçarşı bölgesinde sandık üreticisi, kuyumculuk, tekstil, mobilya, mutfak ve bakırcılık gibi seyrek perakende ticarete uygun ekonomik etkinlikler görülmektedir. Bu sektörlerin ortaya çıkardığı ürünlerin çürümesi gibi bir sorun olmayıp burada satılan ürün profiline çeyiz eşyası şeklinde algılanabilecek türden olması ile satılan eşyanın niteliği ve bu ürünlerin talep özelliği dolayısıyla bölgedeki ticari faaliyetleri seyrek perakende ticaret olarak tanımlamak mümkündür. Balıkpa-

zari civarında ise hasır, yemiş, balık, yağ, yumurta, sarımsak, sebze ve meyve gibi deniz ulaşımına bağımlı ve dönemim teknolojiyi imkânları dolayısıyla uzun süreli muhafaza edilmesi mümkün olmayan malların perakende ticareti söz konusudur. Birbirinin zıt kuşakları yer alan bu iki faaliyet türünden ödeme gücü yüksek, deniz ulaşımına daha az bağımlı olan seyrek perakendecilerin Kapalıçarşı gibi daha merkezi kesimlerde; "çürüyebilir emtia perakendeciliği"nin ise deniz ulaşımına daha fazla bağımlı olması sebebiyle Balıkpazarı gibi sahil kısımlarında konumlandığını görmekteyiz. Sirkeci ve Babıâli kesiminde ise ticari faaliyetlerin yanında idari hizmetler, matbaa ve kırtasiyecilik yaygındır. En genel ifadeyle Tarihî Yarımada'nın erişilebilirliğe bağımlı seyrek ve gündelik perakende ticaretin, Beyoğlu yakasının ise uluslararası ticaret, bankacılık ve finansman, liman ve limana bağlı etkinlikler ile seçkin yönelimli ticari etkinlikler ve üretici hizmetlerin yoğunluğu ile göze çarptığı görülmektedir. Seyrek perakende ve çürüyebilir emtia ticareti şeklinde tanımlanan faaliyetlerin Beyoğlu yakasında değil de Tarihî Yarımada Hanlar Bölgesi'nde bulunmasının en önemli sebebi dönemim nüfus aritmetiği ile ilişkilidir. 1910 yılında İstanbul nüfusunun yüzde 80'i Tarihî Yarımada'da, yüzde 10'u Beyoğlu yakasında ve diğer yüzde 10'luk miktarı da Adalar, Yeşilköy, Bakırköy gibi yarımada periferisinde ikamet etmekteydi.¹⁷ Seyrek ve gündelik (çürüyebilir emtia) perakende ticaret için önemli olan unsurun müşteri sirkülasyonu olması sebebiyle 1910 yılı İstanbul'da özellikle Hanlar Bölgesi'nin bu nüfus avantajı dolayısıyla bu tür ticari faaliyetlerin üssü olarak konumlandığı görülmektedir.

Beyoğlu yakasında 1910 yılı itibariyle yoğun miktarda gördüğümüz üretici unsurları sonraki dönemlerde 1920'li yıllara doğru Hanlar Bölgesi'nin önemli bir bölümünde de görmeye başlamamızın temel sebebi 1911 yılında şehirde kullanılmaya başlanan elektrik enerjisinin sınai üretim unsurunu tetiklemesi ile ilgili olup bu durum Hanlar Bölgesi'ndeki üretici

karacterin önemli bir miktarda artmasını sağlamıştır. Eminönü yakası 1910'de elektriğin gelmesi ile önemini artırmış, özellikle 1911-1922 yılları arasındaki süreç Tarihî Yarımada'nın ekonomik kalbi olan Hanlar Bölgesi'ndeki ticari yapının büyük çaplı dönüşümüne sahne olmuştur. Bu dönüşüm süreci hem iktisadi faaliyetlerin niteliğini hem de han mimarisini değiştirmiştir. Eski iç avlulu han mimarisinden Beyoğlu yakasında örnekleri görülen iş hanı mimarisine geçilerek Sirkeci'ye çıkan caddelerin etrafında, İstasyon ile Eminönü arasındaki eski Hamidiye Caddesi ve Reşadiye Caddesi üzerinde Galata'daki hanlara benzeyen imar faaliyetleri olmaya başlamıştır. Üretimin olmadığı yerlerde genellikle komisyonculuk (tüccarlık) örneğinde olduğu gibi alım-satım temelli ticari faaliyet biçimi her zaman ağırlığını hissettirmiş olup Hanlar Bölgesi'nde yüzyıllarca böyle bir ticari yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Fakat zaman içinde elektrik gibi yeni bir enerji kaynağı ile buna mukabil elektrikli tramvay ve telefonun bölgede kullanılmaya başlanması komisyoncular kenti olarak bilinen şehrin geleneksel iktisadi merkezinin çok farklı bir ticari kimliğe bürünmesine neden olmuştur.¹⁸ Bu üç yenilik içinde elektriğin kullanılması sınai faaliyetlerin artmasını, elektrikli tramvayın işlemeye başlaması ise ulaşım ihtiyacını karşılayarak üretim faaliyetlerinin daha hızlı ve seri olmasını sağladığı gibi, canlı bir ticari pazarın oluşması için gerekli olan nüfus sirkülasyonunu mümkün kılmıştır. Telefonun kullanımı da benzer bir şekilde ticari hayatı kolaylaştıran ve hızlandıran etkiler yaptığı gibi, iletişim sorununun büyük ölçüde halledilmesiyle ticari müesseselerin kendi aralarında bütünleşmesi ve ticari ilişkilerin artışı gibi bir canlılık gözlemlenmiştir. Bütün bu gelişmeler dağınık ve kontrolsüz bir iktisadi görünüme sahip olan Hanlar Bölgesi ticari alanının bir tür merkezleşme olgusu çerçevesinde belli binalar içinde toplanmasını ve sektörel bütünleşmesini sağlamış, bu suretle üretim faktörünün etkinlik artışı ile ticari yapıda bir nitelik değişikliği gözlenmiştir. Hanlar

Bölgesi'nde özellikle elektriğin kullanımıyla küçük ölçekli sanayi atölyelerinin sayısı artmıştır. Küçük ölçekli imalathanelerin çalışma usulü, düşey parçalanma, yani tamamlayıcılık ilişkisi bağlamında olduğundan, üretim faaliyetinin değişik aşamalarını gerçekleştiren imalathanelerin, üretimin devamı için bir arada olması

Büyük Yeni Han.

gerekirmektedir. Bu ihtiyaç imalathane yapılarının sektörel yakınlık ve tamamlayıcılık çerçevesinde yakın mahallerde toplanmalarını da zorunlu kılmıştır.

ELEKTRİĞİN KULLANIMA GİRMESİ

Hanlar Bölgesi dahilindeki ekonomik faaliyetlerin dönüşümü bağlamında ileri sürülebilecek en önemli gelişmenin elektriğin kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Elektriğin gelmesi İstanbul için bir kırılma noktası olmuş, şehirdeki sanayileşme eğiliminin derinleşmesi ve süreklilik kazanmaya başladığı gözlemlenmiştir.

Hanlar Bölgesi İstanbul'un bir parçası olmasına rağmen bu bölgedeki ticari yapının dönüşümü şehrin genel yapısına göre birtakım dinamikleri hasebiyle farklılıklar ıhtiva etmektedir. Öncelikle Hanlar Bölgesi'ndeki üretim faaliyetleri hep küçük üreticilik şeklinde olagelmıştır. Bölgenin büyük çaplı üretime müsait bir yer olmaması fabrika türü yapıların 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında Haliç ve çevresi, 1930'lu yıllarda başlayan Cumhuriyet yılları sanayileşme sürecinde ise Tarihî Yarımada periferisinde konumlanma-

sına neden olmuştur. Türk iktisadi hayatında Hanlar Bölgesi her zaman fabrikasyon üretim organizasyonu için sermaye birikiminin, mesleki tecrübenin ve sektörel deneyimin sağlandığı önemli bir ticari alan olmuş fakat hiçbir zaman için büyük çaplı üretimin mekânı olmamıştır. Bölge büyük yatırımcının, hem madde yeterlilik hem de ticari deneyim açısından palazlanmasını sağlayan bir alan işlevini görmüş olmakla beraber sanayileşme döneminde orta-

ge sanayisi geçmişten günümüze hep küçük ölçekli sanayi özelliği taşıdığı için küçük sanayiciliğin nicel artışı hiçbir zaman Hanlar Bölgesi'ndeki üretici unsurlar bağlamında çok önemli bir ölçek artışını sağlayamamıştır. Sadece mevcut küçük üreticinin üretim araçlarını değiştirip modernize olması ile birim dükkânda çıkan artı değer artması şeklinde mekânsal genişlemenin olmadığı sadece verimlilik boyutunda bir üretim miktarı artışı gözlenmiştir.

tım faaliyetlerinin derinleştiğinin bir göstergesidir.

Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik etkinliklerin ana damarlarından biri olan üretim ayağının 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye özgü biçimlenmesi hep küçük üreticilik biçiminde olmakla birlikte hammaddeyi başka bölgelerden temin edebilen ve mamul maddeyi de başka bölgelere veya imalat faaliyetinin yer almış olduğu bölgeye satabilen,

Büyük Valide Han.

ya çıkan küçük üreticinin varlığını devam ettirme sorunsalı içinde de benzer bir işlev üstlenmiş, günümüze değin Hanlar Bölgesi küçük sanayicinin sınırlı yaşam alanlarından birisi olmuştur.

KÜÇÜK ÜRETİM

İstanbul ekonomisi I. Dünya Savaşı ile ciddi bir sarsıntıya uğramış ve ülkenin gerçek ekonomik aktörleri olan azınlıkların büyük oranda ülke dışına göç etmesi ile mühim bir daralma yaşamıştır. Hanlar Bölgesi de savaş sonrası sönmüş İstanbul ekonomisinden nasibini almıştır. Sanayi faaliyetleri bağlamında ancak 1930'lu yıllarda bölgede bavulculuk, tekstil ve dokuma gibi alanlarda küçük imalat faaliyetleri canlanmaya başlamıştır.¹⁹ 1930'lu yılların korumacı-devletçi ekonomi modelinin yerli üretimi sübvansetmek amacıyla çıkardığı dış ticaret kotaları sayesinde tekrar dirilmeye başlayan küçük sanayi, 1950'lerde ciddi anlamda büyümüş, 1970'li yıllarda da süren küçük sanayinin büyüme trendi 1980'lerde zirve yapmıştır. Fakat böl-

İmalat sanayiindeki istihdamın sektörel dağılımına 1927-1950 dönemi içinde baktığımızda gıda ürünlerinin payındaki azalmayı, tekstilin payındaki artışı ve temel metaller, kâğıt, lastik, kauçuk gibi yeni sektörlerin ortaya çıkışını görmekteyiz. Büyük ölçüde tüketici malı üreten sektörlerin toplam payı 1927'de yüzde 87'den 1950'de yüzde 60'a inerken, ara malları üreten sektörlerin toplam payı yüzde 6'dan yüzde 9'a ve sermaye malı üreten sektörlerin payı da yüzde 4'ten yüzde 7'ye yükselmiştir.²⁰ Bahsi geçen zaman aralığında Türkiye ve İstanbul'daki ekonomik değişimi betimleyen bu veriler aynı zamanda Hanlar Bölgesi'ndeki ticari dönüşümü de anlatmaktadır. Hanlar Bölgesi'nin ülkedeki sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan iktisadi dönüşümden payını alarak gıda sektörü gibi komisyonculuk özelliği baskın olan ticaret biçiminin yerini tekstil gibi ciddi bir üretim ayağı olan sektörlerle bıraktığını 1950'li yıllara uzanan Cumhuriyet dönemi içinde görmekteyiz. Bunun yanı sıra tüketici malı üretiminin gerileyip ara malı üretiminin artması ise bölgedeki üre-

imalatın "atölye" adı verilen yerlerde toplanmaları ile ortaya çıkan atölye imalatı bu özellikleri itibarıyla Hanlar Bölgesi'nde konumlanmış olan küçük imalatçı esnafın yapısını tanımlamaktadır.²¹ Aynı şekilde Hanlar Bölgesi'ndeki küçük imalatçılığın muhafaza edilmesinin ülke ekonomisi için faydalı olacağı tartışma götürmez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Fakat bu üretim biçiminin bölgenin gelecekteki yapısı ile ne kadar uyumlu olduğuna dair şüpheler vardır. Geçen yüzyıl gibi görece daha yakın bir dönemde ortaya çıkan ve modern zamanlara özgü bir sıçrama olarak tanımlanan sanayileşme gerçeği ile ilintili olan bu üretim biçiminin tam anlamıyla geleneksel ticari yapıyı değiştiremeyeceğine değeriendirilemeyeceğine yönelik hâkim anlayış, aslında tarih ve gelenek algısındaki önemli bir yanlış da göstermektedir. Günümüzdeki yaygın kanaate göre geleneksel ekonomik yapı denildiğinde tarihsel sürecin çok daha eski yıllarına ait ilk uygulamalar ve mümkün olduğunca modern yaşamın izlerini taşımayan örnekler anlatılmak

istenir. Tam burada geleneksellik kavramı üzerine yeni bir tanımlama yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Hâkim gelenek alanının dışında çıkarak geleneksel olanın geçmişe ait olan ve alışlagelmiş uygulamalar olduğu gerçeğini de gelenek tanımına ekleyerek hangi zaman dilimine ait olursa olsun, tarihsel süreci uzak veya yakın bir yerinden yakalayan alışlagelmiş tüm yapıların, geleneksel olarak görülmesi gerektiğini kabul etmeliyiz. İşte buradan hareketle Hanlar Bölgesi'ndeki mevcut üretim yapısının sektörel ayrım yapılmaksızın geleneksel olduğu çıkarımına varmak mümkündür. Bu üretim yapısının geleceğe taşınması Hanlar Bölgesi özelinde İstanbul'un geleneksel iktisadi kimliğini muhafaza etme sorumluluğu şeklinde algılanmalıdır.

İŞGÜCÜ

Hanlar Bölgesi'nin günümüzdeki iktisadi görünümünü tespit edebilmek için 1990 ve 2000 yılları arasında

Eminönü ilçesindeki işgücünün sektörel çeşitliliğine baktığımızda Eminönü ilçesinde işgücünün en çok "toptan-perakende ticaret, lokanta ve oteller" alanında yoğunlaştığını görüyoruz.²² 2000 yılı itibarıyla, erkek ve kadın işgücünün en fazla bulunduğu iktisadi faaliyet alanı ülke genelinde "ziraat, avcılık ve balıkçılık" iken, İstanbul genelinde "imalat sanayi"dir. İşgücü yoğunluğunun "toptan-perakende ticaret, lokanta ve otellerde" bulunduğu tek ilçe ise yüzde 38,9'luk payla Eminönü'dür.²³

İşgücünün meslekler itibarıyla dağılımında, Eminönü ilçesi Türkiye geneline göre daha nitelikli bir yapı arz ederken, İstanbul ile nispeten benzer özellikler göstermektedir. Nitekim "ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler", "idari personel ve benzeri çalışanlar", "ticaret ve satış personeli" ve "hizmetlerinde çalışanlar"la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul ve Eminönü ilçesinde oldukça yakın

iken, Türkiye genelindeki oranların üzerinde. Ancak, "ticaret ve satış personeli" ile "hizmetlerinde çalışanlar"la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul geneline göre Eminönü ilçesinde biraz daha yüksektir. İşgücünün sektörler itibarıyla dağılımında Türkiye geneli ile İstanbul ve Eminönü'nün oldukça farklı bir yapıya sahip olduklarını görmekteyiz. İşgücünün sektörler itibarıyla dağılımı Türkiye genelinde gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini gösterirken, İstanbul ve özellikle Eminönü'nün yapısı sanayileşmiş ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır. Türkiye genelindeki istihdamda tarımın payı İstanbul geneli ve Eminönü'nden daha yüksek iken, sanayi ve hizmetlerin payı ise daha düşüktür. Ayrıca, İstanbul'un sanayi sektörü bakımından, Eminönü'nün ise hizmetler sektörü itibarıyla daha fazla paylara sahip oldukları görülmektedir. Diğer yandan, son yıllarda İstanbul ve Eminönü ilçesinde sanayinin payı azalırken, hizmetler sektörünün payı artmaktadır.²⁴

DİPNOTLAR

1. Gönül Çantay, "Hanlar Maddesi" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 549.
2. Suhule Can, "İstanbul Yarımadası Tarihî Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozulma Dokunuşu Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri", M.S.Ö. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 40.
3. Edisyon, "Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent" İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı Yay, İstanbul 2003, s.16.
4. Tabiatıyla İmanların coğrafi mekamları ve bu mekamlarla ilgili özellikleri, deniz ve göl kenarında bulunmaları ticaret şehirlerinden çok daha değerkar. Ticaret merkezleri olarak İmanların kurulmasında, her şeyden önce gemilerin yanmasına ve liman dahilinde kolay hareketmesine elverişli yerleşimştir. İlyi bir liman, denizden gelen rüzgârlara ve kuvvetli dalgalara karşı muhafaza edilmiş mekamlar bulunmalıdır. İstanbul'un İmni ve İmni vakfesi gören Halic'yi bir mekamlardır. Süha Güney, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edeyat Fakültesi Yayınları, c.1 İstanbul 1995, s.177.
5. Suhule Can, a.g.e., s. 13.
6. Koprünün Halic tarafları olarak bilinen bölgeler içinde büyük hanların adedi 683 kadardır. Bu sayı, "İstanbul Hanları" adres kitabı adlı 1954 yılında İstanbul Ticaret Odası, Seyirler ve Turizm Şubesi Şefi Melih Arat tarafından bastırılmış bir cep kitabından çıkmıştır. Melih Arat, İstanbul Hanları Adres Kitabı, Ege Matbaası, İstanbul 1954, s.177.
7. Han kelimesi özellikle İstanbul, Anadolu ve Kuzey Suriye'de kullanılmıştır; Filistin ve Mısır'da wakıa (Fransızca okelle) kelimesi daha sık olarak kullanılmaktadır. Robert Mantran, 17. Yüzyıl İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Türk Tarih Kurumu, c. 2, Ankara 1990, s. 63.

8. Ceyhan Güran, "Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1976, s. 2.
9. A.g.e., s.76.
10. A.g.e., s.77.
11. A.g.e., s.78-79.
12. Suhule Can, a.g.e., s. 41.
13. A.g.e., s. 44.
14. Rifat Önsöy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 7.
15. Tanju Sarı, a.g.e., s.102, "Yapım yılı kesin olarak sapmaları en erken tarihli Geçiş Hanı: Eminönü'ndeki Büyük Ticaret Han'ıdır (1840). Diğer örnekler yine Eminönü'ndeki Girişli Mustafa Paşa Han (19. yüzyıl ortaları), Caferye Han (1888), Yusufyan Han (19. yüzyıl ortaları); Galata bölgesinde Büyük Balıklı Han (1875), Küçük Balıklı Han (1875), Zincirli Han (19. yüzyıl ortaları), Ticaret Han (1881), Kuyumcular Han (1881-89 arası) ve Gül Kamondo Han'dır (19. yüzyıl ortaları). Daha geniş bilgi için bkz. Nursel Gülenaz, İstanbul'da 19. yüzyıl Ticaret Hanları, İstanbul Dergisi, Nisan 2000, sayı 23.
16. Edisyon, "Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent" İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı Yay, İstanbul 2003, s.16.
17. Murat Güvenc, İstanbul 1910-Beğulu Yakasın İşyeri-Konut İşçileri, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yay, Mart 2007, Sayı59, s.29.
18. Bu süreçte sonunda 1922 yılı itibarıyla Hanlar Bölgesi'nin geniş bir kesiminde ayakta kalan sanayi, basım-yayım, metal eşya sanayi, dokuma sanayi, tımar hizmetleri, kâğıt sanayi ve ağır ürünleri sanayiye ile ilgili küçük çaplı üretim faaliyetlerinin olduğu ve bölgede bu tür üretici sektörlerin ortaya çıkmasını elektrik enerjisinin kullanıma başlanmasıyla ilgili olduğu çok açıktır. Bu bilgiler Prof. Dr. Murat Güvenc ile 3 Mart 2007 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

19. Bu bilgiler Prof. Dr. Murat Güvenc ile 3 Mart 2007 tarihinde imalat görüşmeden alınmıştır.
20. Türkiye'de imalat sanayinin yapısında 1923-1990 döneminde görülen önemli değişikliklerin başında, büyük işletmelerin çoğalması, üretim çeşitlenmesi ve bu sanayinin İstanbul ve İzmir çevresindeki birikiminin deha da belirginleşmesi gelir. Bu zaman dilimi içinde imalat sanayindeki toplam istihdam 1927'de 389.000 kişiden, yüzde 61'lük bir artışla 1950'de 635.000 kişiye ulaşmıştır. Büyük işletmelerdeki istihdamın artış oranı daha da büyüktür. En az 10 kişi ya da 10 beygirlik itici gücükullanarak işyerlerinde çalışanların sayısı, yüzde 97'lik bir artışla 1927'de 87.000'den 1950'de 171.000'e sadece aile emeği kullanan işyerlerinin imalat sanayinin toplam istihdam hacmi içindeki payı 1927'de yüzde 40'a ve 1950'de yüzde 37'ye gerilemiştir. Aile dışından 1980'deki kullanan ve çalışan sayısı 10'dan az olan işyerleri ise, 1950'de imalat sanayindeki istihdamın yüzde 36'sını oluşturmaktadır. El aletleri ve küçük terzihlarla çalışan zanaatkarlar ve cıraların, istihdam açısından 1950'de Türk sanayisi içinde hâlâ büyük bir öneme sahip olması şunu açıkça göstermektedir ki Hanlar Bölgesi'nde de genellikle aile emeği kullanan ve/veya küçük çaplı çalışanlar olduğu işletmeler yani geleneksel küçük imalatçı 1990'ye kadar varlığını devam ettirmiştir. Bkz. Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 281.
21. Erol Tümtürkten, İktisadi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay, İstanbul 1972, s.135.
22. Sedat Murat, Halis Yunus Ersoz, Sefer Şener, "Eminönü'nün Sanayi-Ekonomik Yapısı" Eminönü Beldeyisi Yay, İstanbul 2006, s. 94.
23. A.g.e., s.98.
24. A.g.e., s.102-108.

KASTAMONU VALİSİ REŞİD (PAŞA) BEY, ERMENİLERİ KORUDU MU?

FUAT DÜNDAR

Osmanlı dokümanlarında Kastamonu Valisi Reşid Bey'in teheire ilişkin tavrı konusunda bazı ipuçları elde etmek mümkün. Elimizde Reşid Bey'in tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialarla çelişen, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgraf var. Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu'nun 30 Ağustos tarihli telgrafına "cevaben" 1 Eylül 1915 tarihli şifrede "Vilâyet dâhilindeki Ermeniler kalacaktır" emri gelir. Bunun cevabi bir telgraf olduğu düşünüldüğünde Kastamonu Valiliği'nin, İstanbul'dan Kastamonu'daki Ermenilerin tehcirini istediği anlaşıyor.

Taner Akçam, 1999'da yayımlanan *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu* kitabında Kastamonu Valisi Reşid (Paşa) Bey'in, Ermenileri imha "emrine direnip", "ben elimi kana boyamam" diyerek karşı çıktığını ve bu nedenle İstanbul tarafından görevden alındığını belirtmişti. Yerine de "Ankara'daki işini bitiren İktidam demek istiyor, İdî Atif" Bey'in atandığını eklemişti.¹ Akçam bu saptamayı o günden beri, yazdığı tüm kitaplarda kelimesi kelimesine aynı şekilde kullanagelmıştır.² Ayrıca bu iddia, o günden beri diğer birçok araştırmacı tarafından hiç yargılanmadan, sorgulanmadan kullanılmış ve Kastamonu valisinin kurtarıcı olduğu yönünde neredeyse bir akademik mutabakat sağlanmıştı. Bu çalışmalardan biri de Ayhan Aktar tarafından kaleme alınan, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*,³ kitabı olup, kitabın merkezine emrine direnen Osmanlı bürokratlarının incelendiği bölümde, Akçam'a atfı yapılarak "Kastamonu Valisi Reşid Bey emre direnenler arasında yer alır" demişti.⁴ Ama asıl önemli Aktar, kitabını "tehcir kararına farklı şekilde direnen" valî ve mutasarrıflara adarken bunlardan birisi olarak da Kastamonu valisini zikretmişti. Bununla da kalmamış, bir röportajda Ermenileri

koruduğu için valinin heykelinin dikilmesini dahi istemişti.⁵

Oysa Kastamonu Valisi Reşid Bey'in, katliamı bilmem ama Ermeni tehcirini önlediği ve bu yüzden görevinden alındığı çok kuşkuğu görünüyor. Aksine, Reşid Paşa'nın valiliğinin son günlerinde Kastamonu'dan tehcir yapılmasını istediği, cezalandırılmadığı, aksine ödüllendirildiği bile söylenebilir.

HAYATI: KASTAMONU VALİSİ MEHMET REŞİD BEY

Mektûbîzâde Mehmed Reşid Bey (1868-1924), Mahkeme-i Temyiz üyelerinden Kazasker İzzet Molla'nın oğlu olup Şam doğumludur. İstanbul'da Nuruosmaniye İbtidâî Mektebi, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi ve Mülkiye İdâdisi'nde okumuş, ardından Mülkiye'nin yüksek kısmından 1888 yılı Ekim'inde mezun olmuştur. 1890 yılı Ocak ayında Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi'nde memur olarak işe başlamıştır. 1891 yılında Serez İdâdisi'ne müdür, daha sonra Trabzon'a maârif müdürü, 1896'da Selânik İdâdisi'ne müdür olarak atanmıştır. Ardından mutasarrıf ve valilik görevlerinde bulunmuştur; 1906'da Serez Mutasarrıflığı,

1910'da Edirne, 1911'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid, 1912'de Manastır, 1913'te Ankara valiliklerinde bulunmuştur. Serez Mutasarrıflığı yaparken 1908 Devrimi'nde aktif yer alır ve İttihatçıların kamuoyunda tanınan figürlerinden biri olduğu bile söylenebilir. Mustafa Eski'ye göre; Kastamonu valiliğine 10 Haziran 1913'te atanan Reşid Bey, 13 Eylül 1915'e kadar bu görevde bulunmuştur.⁶

KASTAMONU VALİSİ TEHCİRİ ÖNLEDİ Mİ?

Katliamlarla ilgili Kastamonu Valisi Reşid Bey'in neler yaptığını takip etmek mümkün değil, ancak Osmanlı dokümanlarından tehcire ilişkin tavrını anlamak bir nebze de olsa mümkün. Elimizde Reşid Bey'in tehcir zamanındaki pozisyonuna yönelik iddialara gölge düşürecek bilgi içeren, merkezden gönderilmiş bir şifreli telgraf var. Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu'nun 30 Ağustos tarihli telgrafına cevaben yazılan 1 Eylül 1915 tarihli şifrede -yani Kastamonu Valisi Reşid Bey'in şehri terk edişinden 12 gün önce- "Vilâyet dâhilindeki Ermeniler kalacaktır"⁷ emri verilir. Aslında bu, cevabi telgraftır. Ve büyük ihtimalle Kastamonu Valiliği, İstanbul'dan Kastamonu'da tehcir

(devamı ya da başlanılmasını) istediği anlaşıyor. Yani, katliamı ve tehciri önlendiği ileri sürülen Reşid Bey'in görev süresi sırasında Kastamonu Valiliği'nin İstanbul'dan tehciri istediği ve İstanbul'un da bu talebe hayır yanıtı verdiği anlaşılmaktadır.

Üstelik İstanbul 23 Ekim 1915'e dek Kastamonu'ya gönderdiği üç telgrafta da, tehciri engelleyen emirler gönderir.⁸ Murat Bardakçı tarafından yayınlanan *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi* kitabında yer alan "Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı" (sf.109) tablosuna göre 9.052 Kastamonu Ermeni'sinden geriye vilayet sınırları dâhilinde 3.437 Ermeni'nin kaldığını biliyoruz. Ama Kastamonu'dan kitlesel tehcirlerin hangi tarihlerde olduğuna dair elimde kesin bir bilgi yok. Bu tarihin aydınlatılması gerekmektedir. Ama tehcirleri sadece Atif Bey'in görevine atanışına bağlamanın yanlış olduğunu gösteren emareler vardır. Mesela, Kastamonu'dan tehcirin Ekim ayı başlarında, Atif Bey görevine başladıktan bir hafta sonra olduğunu ileri süren Raymond Kévorkian, bunu Atif Bey ile bağlantılandırmaktadır. Oysa Atif Bey'in görevine başlangıç tarihi 18 Ekim 1915'tir.⁹ Üstelik İstanbul, Kastamonu vilayetine de dâhil olduğu birçok vilayete çektiği 21 Şubat 1916 tarihli telgrafa: kitlesel tehcirlerin durdurulması yönündeki kararın yanlış anlaşılacak "muzır" kişilerin tehcirinin de durdurulduğunu anlaşıldığı belirtilerek, ilgili vali ve muhtassarılar uyarılıyordu (bkz. DH.ŞFR. 61. 72). Ermenilerin tehciri ve katliamı için Kastamonu'ya merkez tarafından atıldığı iddia edilen Atif Bey, neden merkezden bu uyarıyı alsın idi? Neden Ermenilere yönelik tedbirlerde esnek davranışın idi?

REŞİD BEY GÖREVDEN ALINDI MI?

Şimdi gelelim Kastamonu Valisi Reşid Bey'in Ermenileri katliamdan ve tehcirden koruduğu için görevden alındığı meselesine. Burada da bir yanlışlık yapıldığını düşünüyorum. Görevden alındığı iddia edilen valinin, İttihatçılar tarafından memuri-

yetten atılması ya da en hafif ceza olarak mevkiiin düşürülmesi gerekmez miydi? Ancak, görülen o ki, Reşid Bey'in mevkiiin düşürülmesi bir yana, yükseltiştir. Hemen birkaç ay sonraki ara seçimlerde (1916) mebus seçilerek, İstanbul'a yerleşecektir. Üstelik mebus seçildiği yer de çok manidardır. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ve cemiyet politikalarıyla ihtilafa düştüğü iddia edilen Reşid Bey, İTC için çok manidar bir yerden mebus seçtirilecektir; Ergani Madeni'nden. Bu seçim bölgesi, İttihatçıların önde geleni, en çok saygı ve hürmet gören Merkez Komite üyesi olan Ziya Gökalp'in mebus seçildiği (1912) yerdir. Bu bir cezalandırma mı yoksa onurlandırma mıdır?

Diğer yandan Reşid Bey'in cemiyete ihtilafa düştüğü iddia edilir. Oysa kendi anılarından bunun tersini okuyabiliyoruz. Reşid Bey, cemiyet ile değil, hükümet ile sorunları olduğunu belirtir. Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı sıfatıyla kendisini azlettğini ama "cemiyet lideri sıfatıyla hatırlınıl ı okşamaklı" için "Ergani sancagından mebus çıkarttığını ve "yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de âza seçtiğini belirtir. Özetle, Reşid Bey'in İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ve onun önde gelenleri ile hiçbir şekilde ihtilafa düştüğü doğru değildir.¹⁰

PEKİ, BUNUN KAYNAĞI NE?

Kastamonu Valisi Reşid Bey'in tehcir ve katliamı önlendiğine ve bu yüzden

görevden alındığına dair bilginin temel kaynağı, anlaşılan Örfi idare zabıtları ve özellikle Kâtibi Mesuller Davası'nın karar suretidir. Akşam, 1999 tarihinden beri, hemen hemen tüm çalışmalarının temel kaynağı olarak Divan-ı Harb-i Örfi kararlarını kullanır. Kendisi, bu mahkemelerle ilgili birkaç uzmandan biri sayılabilir, sayılmalıdır. Üstelik kendisi Dadrrian ile birlikte saklanmamış, yok edilmemiş mahkeme ile ilgili çoğunluğu gazete haberleri olmak üzere, malzemeyi bir kitap halinde yayımlamıştır.¹¹ Şimdi bu kitaptan iki alıntı yapacağım:

"6. Muhakeme'de (14 Mayıs 1335) yargılanan, Reşid Bey'in samimi arkadaşları olan Midhat Şükrü Bey, partı sekreterinin haberiyle değil "akşine... hasta olduğu için" Kastamonu Valiliği'nden alındığını belirtmiştir." (bkz. Akşam-Dadrrian, sf.404).

"Ardından Atif Bey (Reşid Bey'in yerine vekil olan Atif değildir) ise Reşid Bey'in yaşlı valilerin değiştirilmesi gerektiği yönündeki kanunla uygun olarak Kastamonu Valiliği'nden alındığını ve "sonra da mebus yapıldı"lığını belirtmiştir." (bkz. Akşam-Dadrrian, sf.419).

Özetle, Reşid Bey hakkında ileri sürülen 'kahraman' iddialarının yendi gözden geçirilmez, bu makalede dile getirilen şüpheleri üzerine gidilerek gerçeğin ortaya çıkarılması elzemdir.

DİPNOTLAR

1. Sf. 270, 275. (Nâim Hakkı'nın Ermeni Sorunu: İttihad ve Terakki'den Kurtuluş Savası'na 1999, Ankara, İmge yay.) kitabındaki söz konusu satırlar şöyle: "Vali Reşit, 'ben elimi kana boyamam' dediği için görevden alınmıştır... Bu görevi Ankara'daki işin bitiren Atif alacaktır." (sf. 270) ... Kastamonu Valisi Reşit Bey, emre dirençler arasında yer almıştır" (sf. 270).
2. From Empire to Turkish Republic, (2004), sf. 171-173. Şimşek'ten Act 6006), sf. 164. Ermeni Mesulisi Hattıolarıdır. (2008), sf. 161; 1915 Jörfon, 2010, sf. 206-7. Benzer ifadeleri Akşam gazete makalelerinde de kullanmıştır, bkz. "Tarih Üzerine konuşmak", Radikal, 18 Mayıs 2004 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=16740>).
3. İsmail, 11.11.2006, söz konusu makale "Osmanlı Meclisi Ermeni Mesulisi Tartışması: Kasım-Aralık 1918".

4. Aktar, s. 91. Alıntı yapılan kaynak: Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, Ankara: İmge Yayımları, 1999, s. 275.
5. Ayhan Aktar: "Heykelini dikirdim...", 15 Şubat 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178734>.
6. Bkz. Mustafa Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, Kastamonu Valiliği yay., Ankara 2000.
7. DH.ŞFR. 55.149.1/9/1915.
8. DH.ŞFR. 57.82.23/10/1915. Aynı içerikteki şifre 28 Eylül 1915'te de gönderilmiştir, bkz. DH.ŞFR. 56.226. DH.ŞFR. 56/208. 28/9/1915.
9. Kevorkian, Raymond, Le genocide des Arméniens. Paris: O. Jacob. 2006. bkz. Kastamonu bölümüne.
10. Reşit Paşa, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hıranları, haz. Cevdet R. Yularkıran, Sivas, 2002.
11. Tehcir ve Taktik. Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS

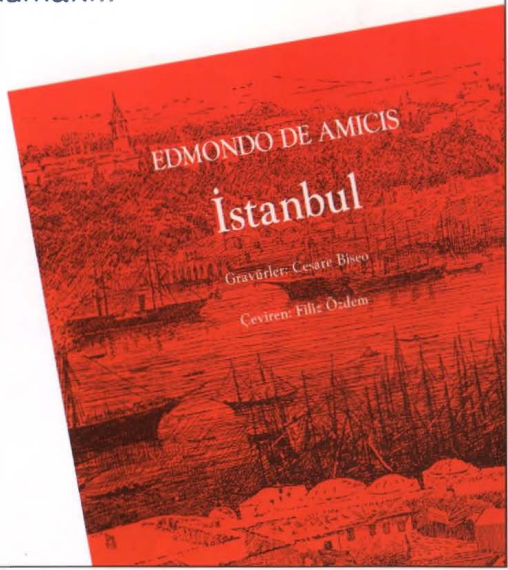
Ajans Press

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Bir şehrin ruhunu okumak...

Ünlü İtalyan yazar Edmondo de Amicis'in *İstanbul*'u, ilk kez İtalyanca aslından yapılan eksiksiz çevirisiyle ve bütün gravürleriyle YKY'de... Amicis'in müthiş gözlem gücüyle ruhunu okumaya çalıştığı İstanbul, insanları, alışkanlıkları, iskeleleri, kuşları, camileri, sokak araları, çeşmeleri ve meydanlarıyla bu ölümsüz eserde...

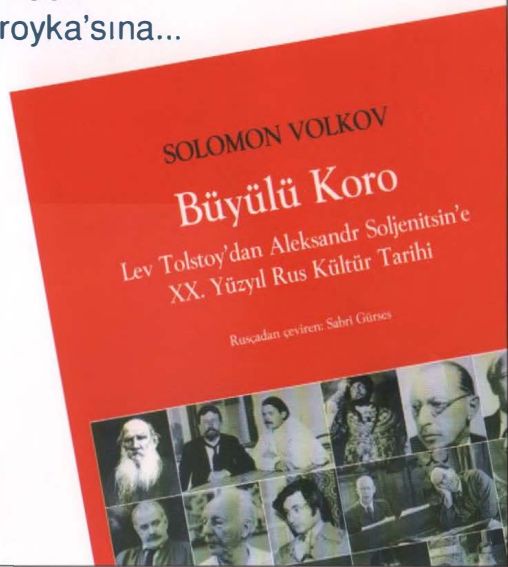
Çeviren: Filiz Özdem
Gravürler: Cesare Biseo
348 sayfa, 28 TL.

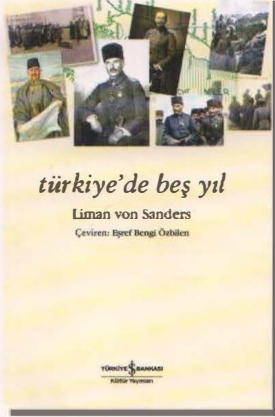
Çar II. Nikolay rejiminden
Gorbaçov'un perestroyka'sına...

Solomon Volkov, *Büyülü Koro* ile XX. yüzyıl Rus kültür tarihinin büyük geçit törenine büyülmüş bir çağrı yapıyor; Tolstoy'dan Gorki'ye, Soljenitsin'den Chagall, Kandinski, Stravinski ve Balanchine'e uzanan Rus Kültürü'nü inceliyor: XX. yüzyıl Rusyası'nda kültür ve siyasetin karmaşık ve muazzam biçimde sarmal bir yapı gösterdiğini gözler önüne seriyor.

Çeviren: Sabri Gürses
328 sayfa, 27 TL.

İş Bankası Kültür Yayınları'nda anı...

Türkiye'de Beş Yıl

Liman von Sanders / Çeviren: Eşref Bengi Özbilgen
492 Sayfa/ 18 TL

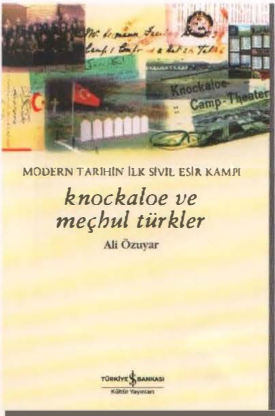
Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum

İbrahim Sarguç
320 Sayfa/ 14 TL

Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları (1885-1887)

Samuel Sullivan Cox / Çeviren: Gül Çağlalı Güven
788 Sayfa/ 26 TL

MODERN TARİHİN İLK SİVİL ESİR KAMPI

knockaloe ve meçhul türkler

Ali Özuyar

Modern TarihİN İlk Sivil Esir Kampı Knockaloe ve Meçhul Türkler

Ali Özuyar
192 Sayfa/ 10 TL

afganistan'da bir jöntürk

MİSİR SÜRGÜNÜNDEN AFGAN REFORMUNA

Mehmet Fazlı

Çeviren: Kenan Karabulut

Afganistan'da Bir Jöntürk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna

Mehmet Fazlı / Çeviren: Kenan Karabulut
112 Sayfa/ 7 TL

bir onbaşının doğu cephesi günlüğü

1914-1915

Ali Rıza Eti
Hazırlayan: Gökül Eti

Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915)

Ali Rıza Eti
176 Sayfa/ 10 TL